

תעסוקה ופרישה של גברים ערבים לקראת גיל הזקנה - מגמות, חסמים והמלצות מדיניות

סטיבן לאופר¹ תמר רמות-ניסקה²
אורן תירוש¹

¹ מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל
² בנק ישראל

דמ-050-25

עריכת לשון: סיגל אשכנזי
תרגום לאנגלית (תקציר): סטיבן לאופר
עיצוב גרפי: ענת פרקו טולדנו

עורכת ראשית: רויטל אביב מתוק

הדעות המובעות בדוח זה אינן משקפות בהכרח את עמדת בנק ישראל.

המחקר מומן בסיוע משרד האוצר.

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | אב תשפ"ה | אוגוסט 2025

רקע

שיעור התעסוקה של גברים ערבים בני 25-44 (82%) נמוך בשש נקודות האחוז מזה של יהודים לא חרדים באותם הגילים. פער זה בשיעורי התעסוקה גדל עם הגיל, לכן בגילי 55-64, טרום גיל פרישה, שיעור תעסוקת הגברים הערבים (62%) נמוך ב-21 נקודות האחוז מן השיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (83%); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [למ"ס], 2023). שיעורי תעסוקה נמוכים יחסית באוכלוסייה הערבית בשילוב רמת השכלה נמוכה, רמת שכר נמוכה והכנסות נמוכות יחסית מתבטאים בתחולת עוני גבוהה יותר באוכלוסייה הערבית לעומת האוכלוסייה היהודית, מגדילים את אי-השוויון הכלכלי בין האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית ומורידים את רמת החיים הממוצעת של משקי בית ערביים לפני גיל הפרישה וביתר שאת אחריו.

מטרה

אפיון הסיבות והתהליכים אשר מובילים לפרישה מוקדמת מתעסוקה בקרב גברים ערבים, על פי שתי שאלות מרכזיות: (1) מה גורמי ההיצע והביקוש להתרחבות הפערים בשיעורי התעסוקה בין גברים יהודים (שאינם חרדים) לערבים בגיל מבוגר? (2) מה ההבדלים בין המקורות וצורכי המימון של משקי הבית הערבים והיהודים לאחר הפרישה מעבודה?

שיטה

המחקר התבסס על שילוב בין שיטות כמותיות ואיכותניות ויש בו שלושה חלקים: (1) ניתוח סקרי כוח אדם של הלמ"ס (להלן: סכ"א); (2) ראיונות עומק עם גברים ערבים בני 45-66 ועם מומחים לשוק העבודה; (3) סקר טלפוני שהשתתפו בו גברים ערבים ויהודים.

ממצאים עיקריים

על פי ניתוח סכ"א, פרישתם המוקדמת של גברים ערבים בני 45-54 מכוח העבודה לעומת גברים יהודים מתואמת במידה רבה עם רמת השכלה נמוכה ובמידה פחותה גם עם עבודה פיזית. לגברים ערבים מבוגרים יותר, קרי בגיל 55-64, שעדיין בשוק העבודה התמונה הפוכה – פרישה מוקדמת מתואמת דווקא עם רמת השכלה גבוהה. שאר המשתנים המרכזיים – עבודה פיזית ומגבלה גופנית – מתואמים עם פרישה בדומה לקבוצת הגיל הצעירה יותר. עם זאת, גברים ערבים בקבוצת גיל זו נוטים יותר (באופן מובהק סטטיסטית) לפרוש מכוח העבודה מגברים יהודים, גם לאחר פיקוח על שאר המאפיינים הנצפים בסקר.

מניתוח הסקר הטלפוני הייעודי למחקר זה, שכלל גם שאלות על מצב הבריאות, עלה כי גברים ערבים דיווחו ששיקולים הקשורים לבריאות הם הסיבה מרכזית להפסקת עבודתם. גברים ערבים שעבדו בעבודות פיזיות נטו יותר לבריאות לקויה מערבים שלא עבדו בעבודות פיזיות, אך גם הרבה ערבים שלא עבדו בעבודות פיזיות דיווחו כי הפסיקו לעבוד בשל שיקולים הקשורים לבריאות לקויה.

חוץ ממצב הבריאות ומרמת ההשכלה נמצא מתאם גם בין מאפיינים תרבותיים לנטייתם של גברים ערבים להפסיק לעבוד. גברים ערבים נוטים יותר להסתמך על תמיכה כלכלית של ילדיהם בגיל מבוגר, ולכן פוחת הצורך להתפרנס כדי לממן את הוצאות ילדיהם. רבים גם דיווחו על קושי במציאת משרות המתאימות להם.

פירוק גורמי ההשפעה שהתבסס על דיווח הפורשים מתעסוקה מציע כי אפשר לייחס כ-54% מפער אי-התעסוקה בין יהודים לערבים לסיבות בריאותיות בקרב גברים ערבים שעבדו בעבודות פיזית, 20% לסיבות בריאותיות בקרב גברים ערבים שלא עבדו בעבודות פיזית, 10% לסיבות תרבותיות ו-16% למגוון סיבות אחרות.

גברים ערבים צעירים מגיל 65 שאינם עובדים דיווחו על קושי כלכלי ועל חוסר ביטחון בנוגע לתכנון הפיננסי של תקופת הפרישה. ציפיותיהם של הגברים הערבים למקורות מימון המחיה לאחר הפרישה לפנסיה נטו פחות מאלה של היהודים להסתמך על פנסיה תעסוקתית ועל חסכונות ויותר על קצבאות הביטוח הלאומי ועל תמיכה כספית מקרובי משפחה.

עבודת גברים עד גיל הפרישה נתפסת חשובה בחברה הערבית ונדמה שאי-היציבות התעסוקתית והפרישה המוקדמת של רבים מן הגברים הערבים מכוח העבודה לפני גיל הפרישה המקובל אינה מתוכננת. לבסוף, למרות הטוענים שבחברה הערבית נפוצה עבודה לא רשמית – יותר מן הנהוג בקבוצות אחרות באוכלוסייה בארץ – לא נמצאה במחקר עדות להתנהגות זו.

המלצות מדיניות

מן הממצאים עלה בבירור הצורך בהרחבת הגיוון התעסוקתי באוכלוסייה הערבית ובהשקעה ניכרת בתחומים: בריאות הציבור ורפואה מונעת, חינוך, הכשרה מקצועית גם בקרב מובטלים וגם בקרב מועסקים, אוריינות פיננסית, אכיפת כללי הבטיחות בעבודה ואכיפת הפרשות סוציאליות לשכירים. השקעות אלו צפויות להניב יתרונות – צמצום הפרישה המוקדמת בקרב ערבים, צמצום העוני, צמצום ההישענות של האוכלוסייה הערבית על מערכות הרווחה ושיפור מצב הבריאות של זקנים ערבים.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
10	2. סקירת ספרות
10	2.1 השכלה
11	2.2 בריאות
11	2.3 עבודה פיזית
12	2.4 ביקוש לעובדים מבוגרים
12	2.5 חיסכון לכרישה
13	2.6 תעסוקת ערבים בישראל
15	3. מטרת המחקר ושאלות המחקר
16	4. שיטה
16	4.1 ניתוח סקרי כוח אדם
16	4.2 ראיונות עומק
17	4.3 סקר טלפוני בקרב גברים ערבים ויהודים
17	4.4 אתיקה
18	5. ממצאים
18	5.1 ניתוח סקרי כוח אדם
25	5.2 ניתוח איכותני
29	5.3 סקר בקרב גברים ערבים ויהודים
48	6. דיון
50	7. סיכום והמלצות מדיניות
52	מקורות
56	נספח א: נתונים משלימים מן הסקר
60	נספח ב: פירוט חישוב השיקולים המסבירים את הפרש אי-התעסוקה

רשימת לוחות

3	לוח 1: השכיחות של תחושות אי-נוחות וחשש מפני סכנה בריאותית בעבודה בקרב גברים מועסקים לפי אוכלוסייה וגיל
4	לוח 2: שיעור הגברים המדווחים על קושי בביצוע פעולות יום-יום לפי אוכלוסייה וגיל
6	לוח 3: שליטה מועטה בעברית בקרב גברים מועסקים לעומת כלל האוכלוסייה, לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה
7	לוח 4: התפלגות הכנסות משק הבית של ערבים ויהודים לשנת 2022, לפי אוכלוסייה וגיל ראש משק הבית
19	לוח 5: סטטיסטיקה תיאורית של מדגם סקר כוח אדם לפי אוכלוסייה וגיל
21	לוח 6: אמידת הסיכוי לפרוש מכוח העבודה לפי אוכלוסייה וגיל

- 23 לוח 7: התרומה של המאפיינים הנצפים להפרש בין ערבים ליהודים בסיכוי לפרוש מכוח העבודה
- 30 לוח 8: התפלגות המדגם לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלה לעומת ההתפלגות בסכ"א
- 34 לוח 9: הסיבות לקושי למצוא עבודה בקרב גברים שאינם עובדים, לפי אוכלוסייה ומגוון מאפיינים
- 36 לוח 10: השיקולים החשובים בהחלטה להמשיך לעבוד בקרב בני 45-70 לפי אוכלוסייה
- 83 לוח 11: שיקולים מרכזיים בהחלטה להפסיק לעבוד לפי אוכלוסייה ורמת השכלה
- 41 לוח 12: תמיכות כספיות שמקבלים גברים בני פחות מ-65 לפי אוכלוסייה ומצב תעסוקה
- 43 לוח 13: תכנון מקורות המימון לאחר גיל הפרישה לפי אוכלוסייה ומצב תעסוקה
- 45 לוח 14: עמדות ותפיסות בנוגע לפרישה לפי אוכלוסייה
- 47 לוח 15: השיקולים החשובים ביותר להפסקת העבודה ותרומתם לפער התעסוקה בין יהודים לערבים

רשימת לוחות בנספחים

- 56 לוח א-1: תעסוקה ומצב בריאות נוכחיים לפי קבוצת אוכלוסייה, גיל ומאפייני עבודה בעבודה האחרונה
- 57 לוח א-2: עיסוקיהם של גברים שאינם עובדים לפי קבוצת אוכלוסייה
- 58 לוח א-3: רגרסיית תעסוקה על פי הסקר הטלפוני, גיל 55-64, $n = 188$
- 59 לוח א-4: תרומות המאפיינים הנצפים לפער התעסוקה בין יהודים לערבים
- 61 לוח ב-1: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים
- 62 לוח ב-2: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים
- 63 לוח ב-3: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים
- 64 לוח ב-4: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים

רשימת תרשימים

- 2 תרשים 1: שיעור התעסוקה של גברים ערבים ויהודים לפי גיל בשנת 2023
- 5 תרשים 2: שיעור בעלי תואר אקדמי לפי גיל ואוכלוסייה בשנים נבחרות
- 7 תרשים 3: שכיחות הזכאות לתנאי עבודה כספיים בקרב גברים שכירים לפי אוכלוסייה וגיל
- 8 תרשים 4: התחזית ליחס בין אוכלוסיית הזקנים ובין האוכלוסייה בגיל העבודה בשנים 2015-2065, לפי קבוצות אוכלוסייה
- 32 תרשים 5: שיעור תעסוקה לפי אוכלוסייה, גיל ורמת השכלה
- 33 תרשים 6: שיעור התעסוקה לפי אוכלוסייה, גיל ומצב בריאות
- 39 תרשים 7: תמיכות כספיות בילדים לפי סוג התמיכה, האוכלוסייה והגיל
- 44 תרשים 8: מקורות המימון של מי שהגיעו לגיל הפרישה לפי אוכלוסייה

1. מבוא

מצבה הכלכלי המורכב של האוכלוסייה הערבית בישראל זוכה לתשומת לב ציבורית רבה בשנים האחרונות. יש כמה הסברים אפשריים להכנסה הנמוכה המאפיינת את האוכלוסייה הערבית. ראשית, הישגים לימודיים נמוכים מאלו של האוכלוסייה היהודית כבר בשלב מוקדם בחיים (בן סימון וקונסטנטינוב, 2023; בנק ישראל, 2022) משפיעים על מיומנויות כוח העבודה, על רכישת השכלה גבוהה ועל כושר ההשתכרות. עם הכניסה לשוק העבודה ערבים נוטים יותר מיהודים¹ להשתלב במקצועות שהשכר בהם נמוך, בייחוד בשל הפערים בהשכלה. אולם אפילו עובדים ערבים בעלי השכלה גבוהה נוטים פחות לעבוד בתחום השכלתם או הכשרתם,² ומעטים מהם משתלבים בענפים שהשכר בהם גבוה במיוחד דוגמת ענפי ההייטק (דה-מלאך, 2021). שנית, שיעור הנשים הערביות המשתתפות בכוח העבודה נמוך במיוחד, ולכן מספר המפרנסים הממוצע במשקי הבית הערביים הוא נמוך. לבסוף, הגברים הערבים עוזבים את כוח העבודה בגיל ממוצע צעיר מזה של גברים יהודים. השילוב בין מגמות אלו מביא לשיעורי תעסוקה, פריון עבודה והכנסות מעבודה נמוכים ולא-שוויון כלכלי בין האוכלוסייה היהודית והערבית בישראל המצטבר לאורך החיים. אלו גם פוגעים ברווחת האוכלוסייה הערבית וגם בצמיחת התוצר לנפש.

מחקר זה התמקד בהבנת דפוסי התעסוקה והפרישה מעבודה של גברים ערבים בני 55 ויותר ובקשר שלהם לדפוסים של חיסכון לקראת זקנה. במוקד המחקר אפיון גורמי ההיצע והביקוש שיש להם זיקה לפרישה מוקדמת של גברים ערבים מתעסוקה.³ על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: "למ"ס), שיעורי התעסוקה הממוצעים בקרב האוכלוסייה הערבית נמוכים מאלו שבקרב האוכלוסייה היהודית: בשנת 2023 שיעור התעסוקה בקרב הגברים הערבים בגילי העבודה העיקריים (25-66) היה נמוך ב-10 נקודות האחוז מזה שבקרב גברים יהודים (77% לעומת 87%, בהתאמה). שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות היה נמוך ב-39 נקודות האחוז מזה שבקרב נשים יהודיות (45% לעומת 83%, בהתאמה).⁴

ההבדלים בשיעורי התעסוקה בין נשים יהודיות ונשים ערביות גדולים בכל קבוצות הגיל, ואילו בקרב הגברים הבדלים אלו נמוכים בגילים הצעירים, והם גדלים מאוד עם העלייה בגיל. **תרשים 1** מציג את שיעורי התעסוקה בקרב גברים ערבים לעומת גברים יהודים לפי קבוצות גיל בשנת 2023. בקבוצת הגיל 25-44 הפער הוא 6 נקודות האחוז, ולקראת גיל הפרישה (55-64) גדל הפער 21-21 נקודות האחוז. גידול הפער עם עליית הגיל משקף בעיקר ירידה בשיעורי התעסוקה עם עליית הגיל בקרב הגברים הערבים.

¹ לאורך כל הדוח הכוונה ליהודים לא חרדים ואחרים.

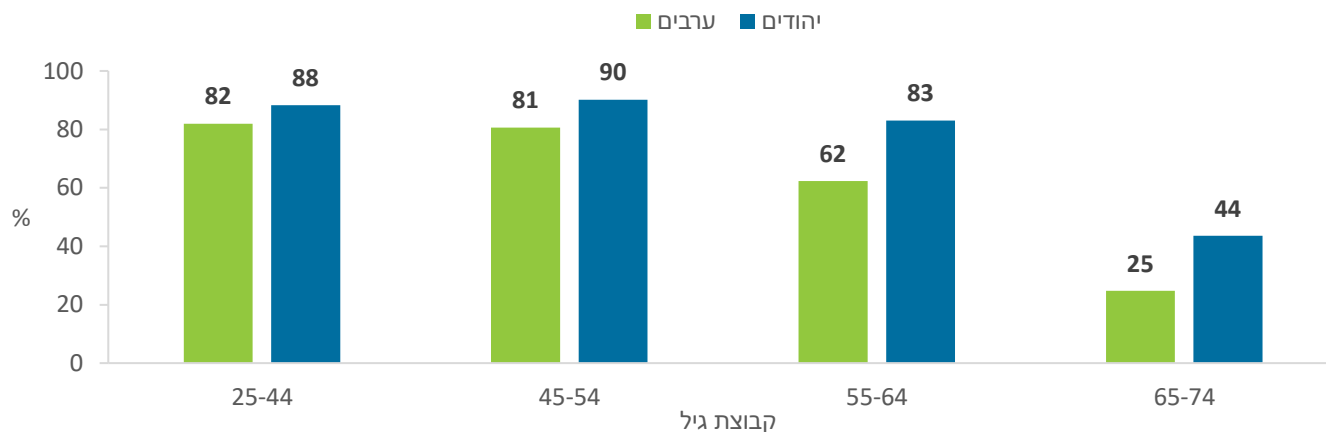
² ב-2022 15% מן הגברים הערבים בעלי תואר אקדמי דיווחו כי עבודתם אינה מתאימה להשכלתם או להכשרתם לעומת 9% מן היהודים בעלי תואר אקדמי (על פי עיבוד המחברים לסקר כוח אדם של הלמ"ס לשנת 2022).

³ דוגמאות לגורמים הקשורים בהיצע עבודה – המיומנויות המקצועיות ומצב הבריאות של האוכלוסייה; דוגמאות לגורמי ביקוש – הזדמנויות תעסוקה באזור המגורים, תשתיות תחבורה עם נגישות למרכזי תעסוקה ואף אפליה.

⁴ המקור: [קובץ המעקב של הלמ"ס אחרי יעדי תעסוקה ממשלתיים](#). יש לציין כי שיעורי התעסוקה של הנשים הערביות מתאפיינים במגמת עלייה בעשור האחרון, אך ההבדל היחסי הגדול בין ובין נשים יהודיות נותר בעינו. גם ההפרש בשיעורי התעסוקה של הגברים הערבים לעומת זה של היהודים הצטמצם במקצת בשנים האחרונות.

אומנם עם השנים עלו שיעורי התעסוקה בקרב הגברים הערבים המבוגרים יותר מזה שבקרב הגברים היהודים, וניכרת מגמת ירידה מתונה בפערים בשיעורי התעסוקה בין הקבוצות, אך הם עדיין גדולים. כך למשל, בשנים 2005-2023 הצטמצם ההפרש בשיעורי התעסוקה בין יהודים לערבים בקבוצת הגיל 45-54 מ-21 נקודות האחוז ל-10 נקודות האחוז, ובקבוצת הגיל 55-64 הצטמצם ההפרש מ-34 נקודות האחוז ל-21 נקודות האחוז. עם זאת עם השנים גם התמתן קצב צמצום הפער.

תרשים 1: שיעור התעסוקה של גברים ערבים ויהודים לפי גיל בשנת 2023 (באחוזים)

^ יהודים לא חרדים ואחרים.

^^ ברבעון האחרון של שנת 2023 החלה מלחמת חרבות ברזל. שיעורי התעסוקה ללא רבעון זה כמעט זהים עם פערים של נקודות אחוז אחת לכל היותר.

מקור הנתונים: עיבוד לסקר כוח אדם של הלמ"ס (2023).

היקף ואיכות התעסוקה של ערביי ישראל נמצאים במוקד עיסוקם של דוחות תעסוקה ותוכניות מדיניות ממשלתיות, חלקן אף עוגנו בהחלטות ממשלה.⁵ הקשר הישיר בין תעסוקה באיכות ירודה (כלומר, עבודה שהיא פיזית ושוחקת, השכר בה נמוך או שהיא חסרת אופק קידום) בגיל צעיר ובין הפרישה המוקדמת נידון בדוח הוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת שנת 2030 (ועדת תעסוקה 2020, 2030).⁶ הדוח הצביע על הבדלים בין איכות התעסוקה של גברים ערבים ובין איכות התעסוקה של גברים יהודים שעשויים להשפיע על אפשרויות התעסוקה ועל סיכויי התעסוקה בגיל מבוגר. בדומה לממצאים של ישיב וקסיר (קלינר) (2010), גם הוועדה ציינה שגברים ערבים רבים מועסקים במשלחי יד פיזיים שההתמדה בהם בגיל מבוגר מועטה, השכר בהם נמוך ורווחת בהם הפרה של חוק שכר המינימום. הערכות אלו מבוססות על נתונים סטטיסטיים (ראו להלן בפרק זה) אשר חלקם מתואמים עם העיסוק במשלחי יד פיזיים או נובעים ממנו, ומשקפים גורמי היצע וביקוש המשפיעים על התעסוקה בגיל מבוגר.

⁵ [החלטת הממשלה מספר 550](#) בנוגע לתוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026, והחלטות ממשלה קודמות אשר מפורטות בה.

⁶ דוח הוועדה הצביע על מדיניות ייעודית שנדרשת להעלאת פריון העבודה, לשיפור המיומנויות וההון האנושי של גברים ערבים, לסיוע בהשתלבות בתעסוקה איכותית ולהעלאת המודעות לזכויות עובדים ושמירתן. בקרב הנשים הסוגיות נוגעות בעיקר לשיעורי השתתפות נמוכים בהרבה.

למשל, על פי סקר כוח האדם בשנת 2023, עבדו 22.5% מן העובדים הערבים בני 25-64 בענף הבינוי. מאפייני סביבת העבודה עשויים להשפיע על היצע העבודה ואף להוביל לפגיעה ניכרת בבריאות. ממצאי הסקר החברתי לשנת 2016, אשר עסק בהרחבה בסביבת העבודה ובתנאים, הראו כי גברים ערבים מועסקים דיווחו יותר מגברים יהודים מועסקים על סיכון בריאותי ועל אי-נוחות פיזית בעבודתם בהיבטים רבים. **בלוח 1** מוצגים הממצאים בשתי קבוצות האוכלוסייה בשתי קבוצות הגיל: 25-44 ו-45-54. ככל שתפיסה זו משקפת סיכון ממשי לבריאות, כן נצפה כי רכיב זה אכן ישתקף במאפייני הבריאות של האוכלוסייה ויפגע בהיצע העבודה וביכולת להתמיד בה עם עליית הגיל.

לוח 1: השכיחות של תחושות אי-נוחות וחשש מפני סכנה בריאותית בעבודה בקרב גברים מועסקים לפי אוכלוסייה וגיל (באחוזים)

קבוצת הגיל		44-25		54-45	
		יהודים (n = 852)	ערבים (n = 267)	יהודים (n = 361)	ערבים (n = 81)
האם אתה חש שבריאותך או ביטחונך בסכנה בגלל עבודתך?		19	50	26	47
האם אתה חשוף בעבודתך:					
▪ לתנודות מכלי עבודה או ממכונות		24	52	27	50
▪ לרעש בעוצמה חזקה (צריך להרים את הקול כדי לשוחח עם אנשים)		24	54	25	57
▪ לטמפרטורה גבוהה אשר גורמת לך להזיע גם כשאינך עובד		22	46	26	47
▪ לטמפרטורה נמוכה בפנים או בחוץ		19	38	20	34
▪ לשאיפת עשן או גזים, כגון גזי ריתוך, פליטה, אבקה או אבק		15	41	16	52
▪ לשאיפת אדים, כגון ממסים או מדללים		10	32	11	37
▪ לעבודה עם חומרים כימיים		13	30	14	43
▪ לשאיפת עשן טבק מעישון של אחרים		16	34	15	34
▪ לעבודה עם חומרים שגורמים למחלות כגון פסולת וחומרי מעבדה		10	29	12	41
האם עבודתך כוללת:					
▪ הרמה, הזזה או נשיאה של אנשים		8	28	8	30
▪ הרמה או נשיאה של משאות כבדים		22	51	19	50
▪ עמידה		46	79	47	81
▪ תנוחות מעייפות ומכאיבות		33	72	35	74
▪ תנועות חוזרות של הידיים או הזרועות		46	83	47	87

מקור הנתונים: עיבוד לסקר החברתי 2016 של הלמ"ס.

^ מספר התצפיות מדווח ללא ניפוח, ואילו האחוזים המדווחים בלוח מבוססים על תוצאות מנופחות.

על פי מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2022, בעיות בריאות שכיחות יותר בקרב גברים ערבים לעומת בקרב גברים יהודים, והן עלולות לפגוע בהיצע העבודה, בפרט בגיל העבודה (עד גיל 65). ייתכן שאחדות מן הבעיות נובעות מתנאי העבודה השוחקים שהוצגו. **לוח 2** מציג שכיחות של קשיים בביצוע פעולות יום-יום ובהם קושי להתלבש, לזכור או להתרכז, ללכת, לראות ולשמע, והם מעידים על קושי לתפקד בעבודה. הקשיים שכיחים יותר בקרב ערבים מבקרב יהודים, והפערים גדלים עם הגיל.

לוח 2: שיעור הגברים המדווחים על קושי⁷ בביצוע פעולות יום-יום לפי אוכלוסייה וגיל (באחוזים)

קבוצת הגיל	44-25	54-45	64-55	+65
ערבים				
קושי להתלבש	2.0	3.6	7.4	24.4
קושי לזכור או להתרכז	2.4	3.9	6.3	15.4
קושי ללכת בתוך הבית או לעלות ולרדת במדרגות	3.8	8.6	17.3	35.8
קושי לראות	1.9	4.9	8.6	17.3
קושי לשמוע	1.1	3.4	7.1	18.4
יהודים				
קושי להתלבש	0.7	1.1	2.7	11.0
קושי לזכור או להתרכז	2.0	2.0	3.1	8.6
קושי ללכת בתוך הבית או לעלות ולרדת במדרגות	1.4	3.0	7.1	19.6
קושי לראות	0.9	1.6	2.6	7.7
קושי לשמוע	0.5	1.2	2.8	10.6

מקור הנתונים: עיבוד המחברים למפקד האוכלוסין של הלמ"ס, 2022.

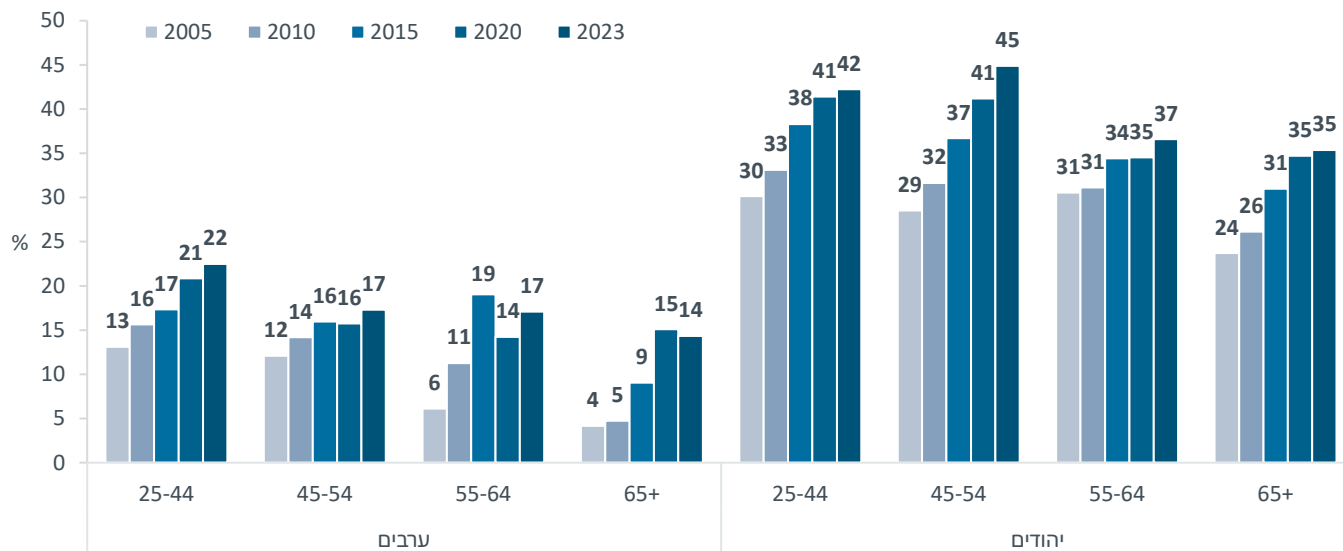
[^] קושי כולל את המדווחים על קושי רב או קושי מוחלט.

הביקוש לעבודה (לדוגמה לתכונות מסוימות של כוח העבודה) עשוי אף הוא להשפיע על ירידת התעסוקה עם הגיל. בנק ישראל (2019) מצא כי שכרם (החודשי והשעתי) של הגברים הערבים – אומדן לפיריון העבודה שלהם – הוא כמחצית משכרם של הגברים היהודים. כמחצית מפער זה מוסברת ברמת ההשכלה (שנות לימוד) וברמת המיומנויות (על פי סקר PIAAC) – שהן נמוכות יותר בקרב ערבים⁷ – והפער נשאר גדול גם כאשר מנטרלים את השפעת ענף התעסוקה של העובד. לכן הפערים באיכות התעסוקה, העשויים להשפיע על ההתמדה בתעסוקה, יכולים להיות מושפעים גם מגורמים שאינם נצפים בנתונים, כגון הבדלים באיכות ההשכלה הפורמלית או במיומנויות. גורם אפשרי אחר שאי אפשר לראותו בנתונים הוא אפליה בתעסוקה.

⁷ רבים מן ההבדלים בהישגים החינוכיים בין האוכלוסייה היהודית (שאינה חרדית) לאוכלוסייה הערבית מוסברים בפערים חברתיים-כלכליים ביניהן. למשל, ראו "הפערים בין מערכת החינוך היהודית לערבית בהיקפי התשומות החינוכיות ובאיכותן" (בנק ישראל, 2022, פרק ח').

תרשים 2 מציג את שיעור בעלי התואר האקדמי לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה בשנים נבחרות. מן התרשים עולה כי ערביי ישראל מתאפיינים בשיעורי השכלה נמוכים לעומת יהודים. אומנם עם השנים ניכר תהליך עלייה בשיעור בעלי התואר האקדמי, אך שיעור האקדמאים בקרב הערבים נותר נמוך במידה ניכרת משיעורם בקרב היהודים. לפיכך גם אם לבעלי השכלה גבוהה יש אפשרות טובה יותר ללמידה לאורך החיים לעומת חסרי השכלה, הרי שמאפיין זה הוא נכון רק למיעוט באוכלוסייה הערבית.

תרשים 2: שיעור בעלי תואר אקדמי לפי גיל ואוכלוסייה בשנים נבחרות (באחוזים)

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לסכ"א של הלמ"ס בשנים: 2005, 2010, 2015, 2020, 2023.

גורם אחר העשוי להשפיע על הביקוש לעבודה הוא **השליטה בשפה העברית**. **לוח 3** מציג שליטה מועטה בעברית בקרב גברים יהודים וערבים לפי גיל, והוא מתבסס על נתוני הסקר החברתי (למ"ס, 2019). בקיאות בעברית נחוצה לעובדים ערבים כדי להגדיל את אפשרויות התעסוקה מחוץ לאוכלוסייה הערבית ובתחומים הדורשים אינטראקציה עם דוברי עברית. בקיאות מועטה בעברית בקרב הגברים הערבים מקשה על דיבור בשפה זו, קל וחומר על מיומנויות קריאה וכתיבה בייחוד בגיל מבוגר. ואכן מן הנתונים עלה כי רמת העברית של המועסקים הערבים גבוהה מזו של כלל הגברים הערבים (המועסקים והבלתי מועסקים), והבדל זה מתעצם עם העלייה בגיל.

לוח 3: שליטה מועטה בעברית בקרב גברים מועסקים לעומת כלל האוכלוסייה, לפי גיל וקבוצת אוכלוסייה (באחוזים)

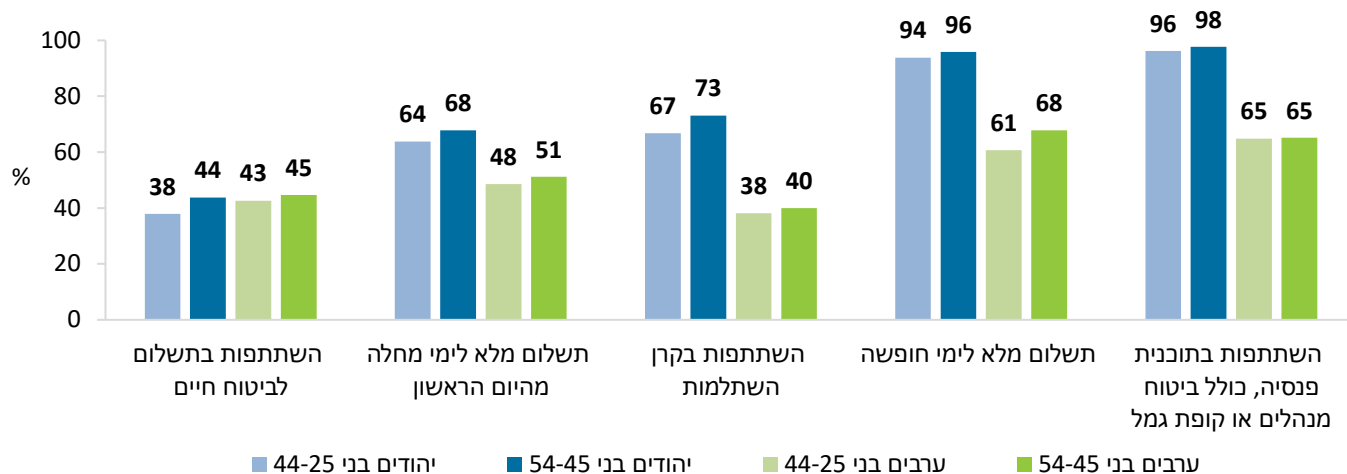
גיל	מועסקים בלבד			כלל האוכלוסייה		
	64-55	54-45	44-25	64-55	54-45	44-25
יהודים						
בדיבור	4.0	1.3	0.6	4.9	1.7	0.8
בקריאה	8.5	3.8	2.3	11.3	4.4	2.2
בכתיבה	10.2	4.5	2.7	13.0	5.5	2.6
ערבים						
בדיבור	4.2	3.9	3.6	19.1	4.4	5.4
בקריאה	15.2	13.6	12.8	32.6	23.4	16.9
בכתיבה	15.2	13.6	13.3	35.2	23.4	17.1

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2019.
 ^ שליטה נחשבה מועטה בתשובות "חלשה" או "לא יודע בכלל" מחמש קטגוריות אפשריות.

חוץ ממאפייני העובדים המשפיעים על ההיצע והביקוש לעבודה, תנאי ההעסקה משקפים את איכות התעסוקה, ולכן הם משפיעים על רווחתם של העובדים. ייתכן מתאם ביניהם להיצע העבודה, אך כיוון המתאם אינו ודאי. תנאי העסקה משופרים עשויים להיות תמריץ לעידוד תעסוקה (השפעת תחלופה) ובמקרים מסוימים עשויים לתמוך בפרישה מוקדמת – על פי גיל הפרישה המתאפשר בהסדר הפנסיוני (השפעת הכנסה). חיסכון לפנסיה תעסוקתית הוא אחד מתנאי ההעסקה הבולטים שהוא גם מדיד. נתוני הסקר החברתי לשנים 2016-2019 מלמדים כי שכיחות החיסכון לפנסיה תעסוקתית נמוכה בהרבה בקרב המועסקים הערבים (תרשים 3).⁸ שיעורי חיסכון נמוכים לפנסיה תעסוקתית עשויים לא לתמוך בתעסוקה רשמית בגיל מבוגר ולעודד את הפנייה למסלולי פרישה אלטרנטיביים, כגון קבלת קצבאות נכות, בפרט כאשר הבריאות מידרדרת ופוגעת באפשרויות התעסוקה. מנגד שיעורי חיסכון נמוכים דווקא עשויים לעודד תעסוקה בגיל מבוגר אם אין הכנסה חלופית. כך או כך, שכיחותם הנמוכה של התנאים הסוציאליים הנוספים בקרב העובדים הערבים עשויה להצביע על תעסוקה נרחבת בענפים ובמקומות עבודה שאינם מגנים על זכויות עובדיהם. אלו עשויים גם להתאים פחות לתעסוקה של עובדים מבוגרים, שכן הסיכון בעבודה עבורם עשוי להיות גבוה יותר (לדוגמה בעבודה פיזית).

⁸ הנתונים אינם כוללים את השנים שאחרי 2019 כדי להימנע משקלול השפעת מגפת הקורונה.

תרשים 3: שכיחות הזכאות לתנאי עבודה כספיים בקרב גברים שכירים לפי אוכלוסייה וגיל (באחוזים)

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לנתוני הסקר החברתי של הלמ"ס לשנים 2016-2019.

לוח 4 מציג את התפלגות הכנסות משק הבית של ערבים ויהודים לשנת 2022, לפי גיל ראש משק הבית. ההכנסות הנמוכות מעבודה ושיעור החיסכון הנמוך לפנסיה בקרב ערבים לעומת יהודים מתבטאים בפער של 72% בין ערבים ליהודים בני +67 בהכנסה החודשית מפנסיה (קצבת הזקנה מצמצמת אותו ל-39%). במילים אחרות, ההכנסות הנמוכות בקרב מבוגרים (+67) באוכלוסייה הערבית מושפעות משיעורי התעסוקה הנמוכים לאורך החיים, מן ההכנסות הנמוכות מעבודה ומחיסכון בשיעור נמוך לעומת היהודים. אומנם ההכנסות הפנסיוניות הנמוכות עשויות ליצור תמריץ לתעסוקה בגיל מבוגר בגלל השפעת ההכנסה, אך כנראה השפעה זו מתקזזת עם גורמים אחרים המשפיעים על היצע העבודה, כגון הידרדרות במצב הבריאות, מיעוט הזדמנויות תעסוקה (למשל מסיבות גאוגרפיות), הון אנושי שמצמצם את אפשרויות התעסוקה וזכאות לקצבאות המחליפות הכנסה מעבודה (השפעת תחלופה).

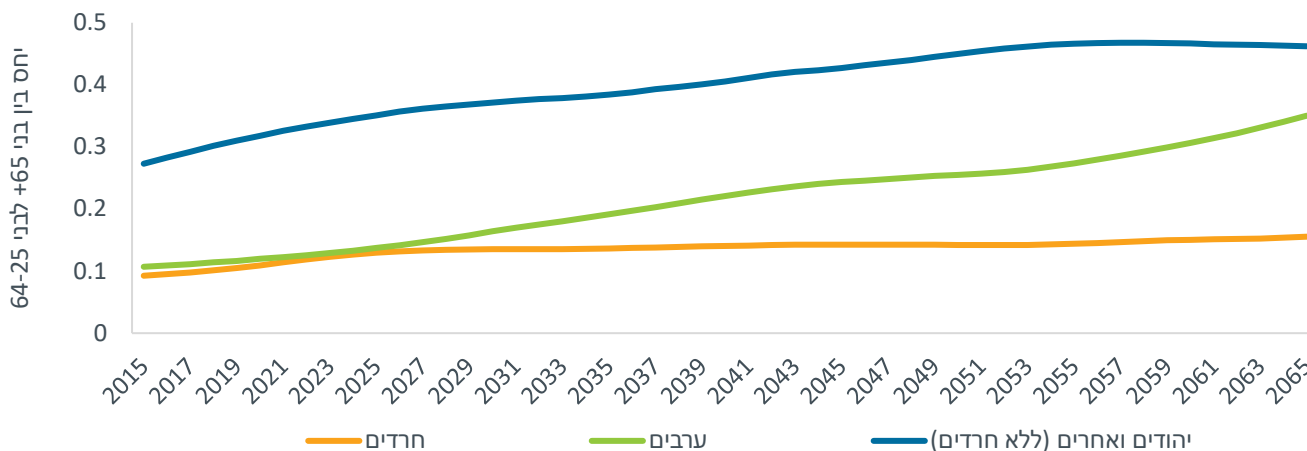
לוח 4: התפלגות הכנסות משק הבית של ערבים ויהודים לשנת 2022, לפי אוכלוסייה וגיל ראש משק הבית

	ערבים			יהודים		
	+67	54-45	66-55	+67	54-45	66-55
גיל ראש משק הבית	2.8	3.7	5.0	1.8	2.6	3.6
מספר הנפשות במשק הבית (ממוצע)	5,122	5,015	4,699	10,234	11,025	9,897
הכנסה חודשית ממוצעת לנפש (בשקלים)	4,438	4,439	4,051	8,978	9,785	8,835
הכנסה חודשית חציונית לנפש (בשקלים)	3,563	405	75	3,360	546	114
ההכנסה חודשית ממוצעת מקצבת זקנה (בשקלים)	1,240	930	18	4,451	1,782	500
הכנסה חודשית ממוצעת מפנסיה בארץ (בשקלים)	87	83	78	78	76	67
בעלי דירה (באחוזים)	12	29	35	13	35	45
בעלי שני כלי רכב (באחוזים)						

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לסקר ההוצאות של הלמ"ס, 2022.

בשנים הבאות תלך ותגדל החשיבות של מדיניות להזדקנות מיטבית באוכלוסייה הערבית. השוואה בין שלוש קבוצות האוכלוסייה העיקריות במדינת ישראל – יהודים שאינם חרדים, חרדים וערבים – מראה כי קצב ההתבגרות (גידול החלק היחסי של בני +45) וההזדקנות (גידול החלק היחסי של בני +65) באוכלוסייה הערבית הוא המהיר ביותר ואף צפוי להתגבר אף על פי שמדובר באוכלוסייה צעירה למדי. לפיכך צפויה עלייה מהירה של "יחס התלות" של המבוגרים (היחס בין מספר בני +65 למספר האנשים בגילי העבודה העיקריים – 25-64; **תרשים 4**). העלייה החדה ביחס זה דווקא באוכלוסייה הערבית נובעת משילוב בין שני גורמים: ירידה מתמשכת בשיעורי הפרייה הכולל של הנשים הערביות (למ"ס, 2022) ועלייה בתוחלת החיים, בדומה לזו שהתחוללה באוכלוסייה היהודית (למ"ס, 2023).⁹ המשמעות הכלכלית של מגמות אלו היא כפולה: ראשית, אנשים נדרשים לחסוך יותר כדי לממן את מחייתם בתקופת הפרישה, ואחת הדרכים לעשות זאת היא להרחיב את היקף התעסוקה (כך גם מתקצרת תקופת הפרישה). שנית, תהליך ההזדקנות מכביד את הנטל הכלכלי על החברה כולה, שכן הוא כרוך בערבות ההדדית ובשמירה על רווחת המבוגרים בתקופת הזקנה.

תרשים 4: התחזית ליחס בין אוכלוסיית הזקנים ובין האוכלוסייה בגיל העבודה⁹ בשנים 2015-2065, לפי קבוצות אוכלוסייה

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לנתוני "תחזית אוכלוסיית ישראל עד 2065", השנתון הסטטיסטי של הלמ"ס לשנת 2023. ⁹ יחס בין האוכלוסייה בגיל +65 לאוכלוסייה בגיל 25-64.

⁹ על פי נתוני הלמ"ס (2023) תוחלת החיים באוכלוסייה היהודית גבוהה יותר מתוחלת החיים באוכלוסייה הערבית. בשנים 2015-2019 הייתה תוחלת החיים הממוצעת של הגברים הערבים 77 שנים – כמעט ארבע שנים פחות מזו של גברים יהודים, ותוחלת החיים הממוצעת של נשים ערביות הייתה כ-82 שנים, כמעט שלוש שנים פחות מזו של נשים יהודיות. אולם בהסתכלות על פני זמן תוחלת החיים עולה במהירות בשתי קבוצות האוכלוסייה: מאמצע שנות ה-70 עלתה תוחלת החיים (בלידה) של הגברים הערבים בשמונה שנים ושל הנשים הערביות והגברים והנשים היהודים בעשר שנים.

לנוכח ההתפתחויות הדמוגרפיות הצפויות, התעסוקה באוכלוסייה הערבית נהפכת לעניין חברתי חשוב, חוץ מהשפעותיה הכלכליות הישירות על משקי הבית. לכן לנוכח תהליך ההזדקנות המהיר של האוכלוסייה הערבית יש להתאים לה את היצע השירותים החברתיים לאוכלוסייה המבוגרת. האוכלוסייה הערבית מתאפיינת בשיעורי עוני גבוהים לעומת האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית. תחולת העוני של אזרחים ותיקים ערבים בשנת 2022 הייתה גבוהה ב-24 נקודות האחוז מזו של אזרחים ותיקים יהודים (34.5% לעומת 10.2% בהתאמה; קלינר-קסיר ואח', 2023). זאת ועוד, ככל שתוחלת החיים גדלה בלי התרחבות של מקורות ההכנסה, כך עלול לגדול שיעור העוני בגיל מבוגר. חשוב אפוא לזהות ולהבין את המאפיינים המשפיעים על התעסוקה בגיל מבוגר באוכלוסייה הערבית ולאפיין את המדיניות הנדרשת לשיפור איכות התעסוקה בגיל צעיר ומבוגר.

2. סקירת ספרות

בעשורים האחרונים עלו שיעורי התעסוקה של מבוגרים עלייה ניכרת במדינות OECD ובהן ישראל, ובהתאם עלה גם גיל הפרישה האפקטיבי מעבודה (OECD, 2023). הסיבות המרכזיות לעלייה בשיעורי התעסוקה הן: (א) שינויים מבניים בשוק העבודה, כגון עליית שיעורי ההשכלה, צמצום חשיבותו של הרכיב הפיזי בעבודה המאפשר לעבוד עד גיל מבוגר יותר, עלייה בתוחלת החיים וסיבות הקשורות בהסדרים מוסדיים, כגון מעבר לתוכניות פנסיה מבוססות צבירה שאינן מעודדות פרישה מוקדמת ומאפשרות להגדיל את צבירת הזכויות הפנסיוניות עם התארכות תקופת העבודה; (ב) שינויים סטטוטוריים בגיל הפרישה; (ג) החמרת תנאי הזכאות לתשלומי העברה (Coile, 2015; Munnell, 2019; Rogerson & Wallenius, 2022).

לצד העלייה הכוללת בשיעורי התעסוקה ובגיל הפרישה, יש הבדלים בין עובדים לפי תכונותיהם בדפוסי הפרישה והתעסוקה בגיל מבוגר ובמוכנות הפיננסית לתקופת הזקנה. הבדלים אלו קשורים לתכונות כוח העבודה בגילים שונים ולמאפיינים האישיים של העובדים. כך לדוגמה, הבדלים בהשכלה מתואמים עם הבדלים באיכות התעסוקה ובמצב הבריאות, ואלו ישפיעו בתורם על היכולת לעבוד בגיל מבוגר ולכן יגבירו את הסיכוי לפרישה מוקדמת. אך ייתכן שהמתאם בין השכלה נמוכה להכנסה נמוכה לאורך החיים ולצבירה מועטה של נכסים, דווקא יפעל לצמצום הסיכוי לפרישה מוקדמת (Venti & Wise, 2015). החלטות הפרישה תלויות גם במבנה ובמצב המשפחתי, לדוגמה יש תלות בין מועדי הפרישה של בני זוג (ראו לדוגמה זנד וליכטמן-שדות, 2019; Coile, 2004). המחקר הזה קשור לשלושה תחומים בספרות הכלכלית: הראשון, ספרות העוסקת בתכונות כוח העבודה המתואמות עם תזמון הפרישה; השני, ספרות העוסקת במוכנות פיננסית לפרישה ובצבירת הון פנסיוני. בשני תחומים אלו הקשר הרלוונטי ביותר שנמצא הוא למחקרים העוסקים בהבדלים בין קבוצות אתניות. תחום הספרות השלישי הוא הספרות המקומית העוסקת בדפוסי הפרישה והמוכנות הפיננסית לפרישה בישראל בכלל ובייחוד באוכלוסייה הערבית, לרבות דוחות מדיניות. מאחר שהמאפיינים הקשורים לתעסוקה ולפרישה הם דומים במדינות המפותחות (Coile, 2015), התייחסה סקירת הספרות באופן אינטגרטיבי לממצאים ממחקרים בעולם ובישראל.

2.1 השכלה

השכלה היא גורם מרכזי לשונות (Variance) בהיצע העבודה ובאיכות התעסוקה לאורך החיים ובייחוד בגיל מבוגר. אומנם שיעור המשכילים – בעלי הכשרה אקדמית או מקצועית – בקרב עובדים בני 50 ויותר עלה בעשורים האחרונים, אך קשר זה עדיין ראוי לתשומת לב משום ששיעור התעסוקה בקרב אנשים שאינם אקדמאים בגיל זה נמוך מאוד משיעור התעסוקה בקרב האקדמאים (Coile, 2015). בקרב קבוצות המתאפיינות בהשכלה נמוכה, ובהן גם מיעוטים, העלייה בשיעור התעסוקה אינה תואמת את העלייה בתוחלת החיים הכללית באוכלוסייה, בין היתר בגלל בעיות בריאות (Munnell, 2019; Quinby & Wettstein, 2021). מכאן שיש מתאם בין רמת השכלה נמוכה ובין שיעור תעסוקה נמוך בגיל מבוגר בגלל ביקוש מועט לכישורי העובדים, אך גם מסיבות הקשורות להיצע העבודה כגון תעסוקה בעבודה פיזית או מסוכנת, שכן תנאי עבודה שוחקים ומסוכנים עלולים להאיץ את ההידרדרות במצב הבריאות.

2.2 בריאות

אומנם ההתייחסות להלן היא להשפעת מצב הבריאות על פרישה, אך הקשר ביניהם גם יכול להיות בכיוון ההפוך.¹⁰ בלונדל ואח' (Blundell et al., 2023) מצאו כי להידרדרות במצב הבריאות תרומה ניכרת ומובהקת לירידת התעסוקה בגילים 50-70 בארצות הברית ובאנגליה, והיא מסבירה 3%-15% מן הירידה בתעסוקה בגילים אלו. עוד נמצא כי ההשפעה של ההידרדרות במצב הבריאות על ירידת התעסוקה פוחתת עם העלייה ברמת ההשכלה. במחקר אחר נמצא כי לשינויים בבריאות תרומה רבה יותר להסבר פרישה מוקדמת מן המתוכנן מלהסברים הקשורים במשפחה (כמו טיפול בבני משפחה מבוגרים) או בשוק העבודה (פיטורים וסגירת עסק; Munnell et al., 2019). אחדות וגרא (2008) הראו באמצעות נתוני SHARE לישראל את הקשר החזק בין בריאות ירודה, על פי סט רחב של מדדי בריאות סובייקטיביים ואובייקטיביים, ובין הקדמת הפרישה. לפיהם ההידרדרות במצב הבריאות בקבוצות הגיל 50-54 ו-60-64 מסבירה שלישי ויותר מן הירידה בשיעור ההשתתפות של הגברים בתעסוקה (לעומת זאת בקרב הנשים ההידרדרות בבריאות מסבירה את הירידה בשיעור ההשתתפות בגיל מוקדם יותר). עם זה מחקרים לא בדק את השפעת מצב הבריאות על שיעור התעסוקה בקרב ערבים ובקרב יהודים בנפרד. במחקרו של שי (Shai, 2018), שבחן את הקשר בין תעסוקה בגיל מבוגר לבריאות, נמצאה גם השפעה הפוכה: הארכת תקופת התעסוקה בעקבות הרפורמה בגיל הפרישה בישראל פגעה בבריאות של גברים, וההשפעה הייתה חזקה יותר בקרב גברים לא משכילים בגלל עיסוקם במשלח יד פיזי. ספורטא-אקשטין ואח' (Saporta-Eksten et al., 2019) מצאו אף הם השפעה שלילית של תעסוקה בגיל מבוגר על הבריאות (תוחלת החיים) בקרב עובדי צווארון כחול.

2.3 עבודה פיזית

עבודה פיזית עשויה לגרום להידרדרות במצב הבריאות ולכן גם לפרישה מוקדמת, אולם יש מאפיינים אחרים של העובדים המתואמים גם הם עם תעסוקה בעבודה פיזית, ואלו גורמים כשלעצמם לפרישה מוקדמת. ברגר ואח' (Berger et al., 2022) מצאו כי ירידת הכושר הגופני והידרדרות במצב הבריאות עם הגיל משפיעה יותר על הזדמנויות התעסוקה של בעלי השכלה לא אקדמית משל אקדמאים, וכי אובדן עבודה פיזית מסיבות בריאות בגיל מבוגר מקשה על מציאת עבודה חדשה בגלל מחסור בכישורים, שכן הוא מתואם עם הזדמנויות תעסוקתיות מצומצמות. מחקר זה לימד כי אחד הגורמים החשובים לצמצום הבדלי השכר בגיל מבוגר הוא צמצום הפערים בכישורים ובהשכלה. ניקולס ואח' (Nicholas et al., 2020) עקבו אחר עובדים לאורך זמן ובחנו את הקשר בין מצב הבריאות ובין פרישה מוקדמת. על פי המחקר, יש מתאם חיובי בין תעסוקה בעבודה פיזית ומסוכנת ובין פרישה מוקדמת (לפני גיל 62 ואף לפני גיל 45). עוד הראה המחקר כי עובדים השורדים בתעסוקה הכרוכה בעבודה פיזית עד גיל מבוגר ייטו להיות בריאים יותר ולפרוש מאוחר יותר, אפילו לעומת עובדים שלא עסקו בעבודה פיזית. במחקר אחר עלה כי השכלה נמוכה, מאפיינים דמוגרפיים ובריאות ירודה בגיל צעיר מנבאים טוב יותר את הידרדרות הבריאות בגיל מבוגר מתעסוקה במשלח יד שוחק פיזית (Baurin et al., 2023).

¹⁰ למשל צ'ארלס (Charles, 2004) וג'והנסון ולי (Johnston & Lee, 2009) מצאו כי תעסוקה שנמשכה עד גיל הפרישה הסטטוטורי השפיעה לחיוב על הבריאות הנפשית או על הרווחה הנפשית, אך לא דווקא על הבריאות הפיזית.

2.4 ביקוש לעובדים מבוגרים

פרישה מוקדמת יכולה לנבוע גם מביקוש נמוך לעובדים מבוגרים בגלל שחיקת כישוריהם, פריון העבודה שלהם או תפיסות מצד מעסיקים כגון גילנות. אוסטרובסקי-ברמן ואח' (2023) ערכו סקר בקרב מעסיקים ומצאו כי למעסיקים תפיסות מכלילות בנוגע להבדלים בין עובדים מבוגרים וצעירים – עובדים מבוגרים נתפסו יציבים ונאמנים לעומת עובדים צעירים אך גם מתקשים בלמידת נושאים חדשים. המעסיקים גם דיווחו על קושי מצד מנהלים צעירים בגיל ובוותק להפגין סמכות כלפיהם. אולם הוכחה אמפירית לאפליה בשוק העבודה נגד קבוצה מסוימת היא מורכבת, לכן בשנים האחרונות מחקרים בתחום זה מתבססים על ניסויים. להלן שני מחקרים לדוגמה: במחקר אחד לבחינת תפיסתם של מעסיקים, נבחנה עמדתם בניסוי מפוקח על מועמדים במגוון גילים לאחר שנחשפו למידע עליהם בתהליך המיון. אכן נמצאה אפליה בשל גיל למועמדים בני 40 ויותר (Neumark, 2024). במחקר אחר נמצא כי האפליה בשל גיל גוברת והולכת ומגיעה לשיאה סביב גיל הפרישה, והיא חריפה יותר בקרב נשים מבקרב גברים (Neumark et al., 2019). הספרות המקצועית העוסקת באפליה בשוק העבודה של קבוצות מיעוטים גם היא נרחבת (ראו לדוגמה בסקירה זו: Lang & Spitzer, 2020). אולם לא ברור אם גילנות היא תופעה מובהקת יותר בקבוצות אתניות מסוימות משום שגם היא עשויה להסביר את ההבדלים בדפוסי הפרישה בין הקבוצות האתניות (Neumark, 2019). אלוני ואח' (2024) מצאו שמפוטרים בגיל מבוגר מתקשים יותר מצעירים למצוא עבודה חדשה ולשחזר את רמת השכר שהייתה לפני הפיטורים.

2.5 חיסכון לפרישה

בתקופת הפרישה פוחת היקף העבודה ואנשים מתקיימים בדרך כלל מן ההון שבבעלותם, מן החיסכון שנצבר ומתשלומי העברה. אנשים מקבלים החלטות רבות במשך תקופת העבודה בנוגע לתעסוקה, לחיסכון ולצבירת ההון, אך לעיתים ההחלטות מתקבלות באופן לא סדור בשל נסיבות החיים – למשל ההסדרים הפנסיונים הנהוגים אצל המעסיק והציות להם, מבנים חברתיים וכלכליים, כגון ירושות, נורמות חברתיות ותרבותיות, אי-רציפות תעסוקתית ומצב הבריאות. אלו משפיעים על מועד הפרישה מעבודה ועל מידת המוכנות הכלכלית לתקופת הזקנה. לעיתים קרובות יש מתאם בין המאפיינים החלשים של קבוצות מיעוט בשוק העבודה לצבירה נמוכה יותר של זכויות פנסיוניות. טמבוריני וקים (Tamborini & Kim, 2020) הצביעו על הבדלים בין קבוצות אתניות בהשתתפות בתוכניות פנסיה צוברת, וההסבר לרובם הוא תכונות הקשורות למעמדן בשוק העבודה. הבדלים אלו תורמים מאוד לאי-השוויון בהכנסות ובהון בעת פרישה. מנחם-כרמי ואח' (2023) מצאו כי ההסתברות שמשרה תהיה מבוטחת בביטוח של פנסיה צוברת נמוכה יותר במשרות שהשכר בהן נמוך, הוותק נמוך, המעסיקים הם חברות קטנות, בענפי הבינוני, התחבורה, האחסנה, האירוח והמזון. עוד נמצא במחקר כי ההסתברות שמשרה שמועסק בה עובד ערבי תהיה מבוטחת בביטוח פנסיוני נמוכה בשש נקודות האחוז ממשרה שמועסק בה עובד יהודי שאינו חרדי כאשר יתר המשתנים קבועים (בקרב החרדים ההפרש הוא קטן ולא מובהק).

יונג ואח' (Yoong et al., 2019) מצאו כי משקי בית של שחורים והיספאניים בארצות הברית צברו הון נמוך יותר לעת הפרישה ממשקי בית של לבנים, ולכן שיעורי העוני בקרבם גבוהים יותר בזקנה. לטענת החוקרים, הסיבה המרכזית לשיעורי החיסכון הנמוכים היא רמה נמוכה של אוריינות פיננסית והבדלים בתכנון ארוך טווח ובהעדפות הסיכון הנובעים למשל מציפייה לתמיכה

כלכלית מבני משפחה בגיל מבוגר או מהשקעה בתוכניות חיסכון שתשואתן הממוצעת נמוכה. סיבה אחרת לצבירת הון נמוך יותר לעת זקנה בקרב שחורים והיספאניים היא הסתברות נמוכה יותר לקבל ירושות, בייחוד ששוויין רב, ושווי נמוך של נכסים כגון נדל"ן (ראו ממצאים [מסקר של הבנק הפדרלי](#); Munnell et al., 2023).

צבירה מועטה של הון בקרב משקי בית שחורים לעומת לבנים תועדה גם במחקר של דינאן ואלמנדורף (Dyanan & Elmendorf, 2023). הם ציינו שבארצות הברית במשקי בית שבראשם עומד אדם שחור המוכנות הפיננסית נמוכה יותר לעת פרישה מבמשקי בית שבראשם אדם לבן. הם גם תיעדו את השחיקה בהון זה בשנים 2001-2019, בייחוד במשקי בית שבראשם שחורים, ובייחוד בתקופת המשבר הפיננסי של 2008-2009.¹¹ כרמן וויליאמס (Carmen & Williams, 2022) הצביעו על חסמי אינפורמציה בתור גורם למיצוי נמוך של זכויות פנסיוניות בקרב מיעוטים ועל הבדלים בין קבוצות אתניות בשימוש בערוצי המידע לקבלת החלטות פיננסיות ולמידע על זכויות פנסיוניות. זאת ועוד, הם הצביעו על הצורך לגוון את ערוצי הפנייה לקבוצות האתניות למיניהן. גם בישראל מגוון קבוצות האוכלוסייה נבדלות זו מזו בהתנהגותן הפיננסית. האוכלוסייה הערבית בישראל מתאפיינת ברמת הכלה פיננסית נמוכה, כלומר שימוש מועט בשירותים פיננסיים ששיעורי החיסכון נמוכים בהם במיוחד. צוות בין-משרדי שעסק בנושא ההכלה הפיננסית המליץ לפעול להגברת החינוך הפיננסי והסרת חסמים תרבותיים, דתיים ושפתיים כדי להגביר את השימוש בשירותים פיננסיים באוכלוסייה הערבית (הצוות הבין-משרדי לגיבוש תכנית לאומית להגברת ההכלה הפיננסית, 2022).

ארד וריינגורץ (2024) ציינו כי צבירת הון יכולה להשפיע על מועד הפרישה. אם ההנחה שפנאי הוא מוצר נורמלי, היה אפשר לצפות כי מי שצברו הון מספק כדי לממן את הפרישה (ולא רק בדמות חיסכון פנסיוני) יפרשו מוקדם מאלו שלא צברו וכן להניח שהמעדיפים לפרוש מוקדם (בהינתן העדפה פרטית או חברתית מעין זו) יחסכו בתקופת עבודתם יותר מאחרים כדי להקדים פרישתם. אם כן צבירת הון היא הסבר סביר פחות מן ההסברים האחרים לפרישה המוקדמת של עובדים מן האוכלוסייה הערבית, שכן ההכנסה הנמוכה מפנסיה ומיעוט הנכסים שברשותם, המצביעים על שיעורי חיסכון נמוכים, היו אמורים לתמוך בדחיית פרישה. לכן סביר יותר כי הפרישה המוקדמת מושפעת במידה רבה יותר מן הסיבות האחרות שהוזכרו.

2.6 תעסוקת ערבים בישראל

מחקרם של ישיב וקסיר (קלינר) (2010) מרכזי בתחום תעסוקת ערבים בישראל. במחקר הם בדקו מדוע גיל הפרישה של ערביי ישראל נמוך משל היהודים. הם מצאו הסברים אחדים לפרישה המוקדמת המתבטאת בירידה מהירה של שיעורי התעסוקה של הגברים הערבים בישראל עם העלייה בגיל. הסבר אחד הוא סוג העבודה – גברים ערבים נוטים יותר לעסוק במשלחי יד פיזיים, כגון בינוי, ובעבודות אלו קשה יותר להתמיד בגיל מבוגר, בפרט כאשר מצב הבריאות מידרדר. הסבר אחר טמון בסיבות חברתיות: המבנה המשפחתי, הסדרי המגורים והנורמות החברתיות המקובלים באוכלוסייה הערבית תומכים בהסדרים הרווחים של סיוע כלכלי בין-דורי (סיוע הילדים להורים). הסדרים אלו קיבלו תימוכין מנתוני הסקר החברתי משנת 2005 (למ"ס, 2005), אך ייתכן

¹¹ מונל ואח' (Munnell et al., 2018) השתמשו במדד למוכנות פיננסית לפרישה (National Retirement Risk Index) כדי לאמוד את היכולת לשמר את רמת החיים לפני הפרישה ואחריה בארצות הברית. הם מצאו כי מידת המוכנות הפיננסית לפרישה טובה יותר בקרב לבנים מבקרב שחורים, אך המוכנות הנמוכה ביותר היא של משקי בית היספאניים בעיקר בגלל הון נמוך יותר.

שאינם הגורם המפחית את הצורך בתעסוקה בגיל מבוגר, אלא הם מושפעים מן הירידה בהכנסות מעבודה בגלל שחיקת היכולת להתפרנס בגיל מבוגר.

עוד הסבר הוא רמת השליטה הנמוכה בשפה העברית. היא יוצרת חסם שמקשה על האוכלוסייה הערבית את ההשתלבות המיטבית בתעסוקה. חסם זה עשוי גם להגביר את הסיכוי לנשירה מוקדמת משוק העבודה, שכן הוא עשוי להשפיע על השתלבות בתעסוקה איכותית ולהקשות על ההתמדה בתעסוקה גם בגיל מבוגר. תחאוכו ואח' (2020) מצאו כי רמת השליטה בעברית בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל אינה מספקת ויוצרת חסם להשתלבות בתעסוקה איכותית ובאקדמיה. במחקר נמצא מתאם חיובי חזק בין רמת הבקיאיות בעברית של גברים ערבים בני 45-64 ובין סיכויי התעסוקה ורמת השכר שלהם.

מאפייני היצע העבודה של הגברים הערבים בישראל, ובעיקר שיעור ההשכלה הנמוך, הרכב משלחי היד ומצב הבריאות מנבאים כי גיל הפרישה הממוצע שלהם יהיה נמוך משל הגברים היהודים. למרות ההסברים שסיפקו מחקרים קודמים לא נעשה לאחרונה מחקר מקיף הממפה באמצעות נתונים עכשוויים את המאפיינים המתואמים עם הפרישה מוקדמת בקרב הגברים הערבים לעומת היהודים, ובאופן המשלב הסברים הקשורים במאפייני התעסוקה ובמצב הבריאות. זאת ועוד, המידע על דרכי מימון הקיום של זקנים מן האוכלוסייה הערבית בתקופת הפרישה הוא מועט. מיפוי זה חשוב במיוחד להבנת המדיניות הנדרשת, אם בכלל, כדי לשמר את התעסוקה לאורך החיים, לסייע בתהליכי ההזדקנות והפרישה באוכלוסייה הערבית ולצפות את המגמות העתידיות בתחום זה. תרומות מחקר זה לספרות המקומית הן: (א) מיפוי פערי התעסוקה בגיל מבוגר בין גברים יהודים לערבים על סמך נתונים עדכניים; (ב) אפיון הסיבות המרכזיות לפערים אלו על סמך תכונות נצפות (השכלה, ענף כלכלי ומצב הבריאות) ומאפיינים חברתיים-תרבותיים שאינם נמצאים במקורות המידע השגורתיים למחקר.

3. מטרת המחקר ושאלות המחקר

אפיון הסיבות והתהליכים אשר מובילים לפרישה מוקדמת מתעסוקה בקרב גברים ערבים.¹² במחקר נבחנו שתי שאלות מרכזיות:

1. מה גורמי ההיצע והביקוש להתרחבות הפערים בשיעורי התעסוקה בין גברים יהודים (שאינם חרדים) לערבים בגיל מבוגר? להלן כמה השערות:

א. מאפיינים הקשורים בהיצע העבודה (המיומנויות המקצועיות, הכושר הפיזי ומצב הבריאות) של הגברים הערבים נשחקים עם הגיל יותר מאלה של היהודים

ב. צורכי המימון של משקי הבית פוחתים עם הגיל באוכלוסייה הערבית יותר מצורכי המימון בקרב יהודים ותומכים בירידת היצע העבודה בגיל מבוגר

ג. תפיסות תרבותיות או חברתיות הייחודיות לאוכלוסייה הערבית תומכות בהיצע עבודה נמוך בגיל מבוגר

ד. חסמים רבים לביקוש העבודה של גברים ערבים מבוגרים מקשים על מציאת עבודה בגיל מבוגר (למובטלים או למעוניינים להחליף עבודה)

ה. גברים ערבים עובדים יותר בענפים ובמקצועות שהקשר בהם עם המעסיק רופף ומבוסס על הסדרים קצרי טווח

2. מה ההבדלים בין המקורות וצורכי המימון של משקי הבית הערבים והיהודים לאחר הפרישה מעבודה, ומה ההסברים למיעוט החסכונות של משקי בית ערבים בגיל הפרישה? להלן כמה הסברים אפשריים:

א. עבודה לא פורמלית מקובלת יותר באוכלוסייה הערבית ומפצה על חיסכון ועל שיעורי תעסוקה נמוכים

ב. ההוצאות בגיל מבוגר פוחתות יותר באוכלוסייה הערבית, בין היתר בשל שיעור גבוה יותר של מגורים בבעלות עצמית, ולכן יש צורך בפחות מקורות כספיים מבתקופת העבודה

ג. באוכלוסייה הערבית מקובל יותר שהילדים תומכים כלכלית בהורים בגיל מבוגר

מענה על שאלות אלו נועד לבסס את הידע המשמש לעיצוב מדיניות ולהצביע על כיווני מדיניות רצויים אשר תומכים בשימור יכולות התעסוקה בגיל מבוגר באוכלוסייה הערבית, מצמצמים את שיעורי העוני בה ומבטיחים חיסכון לעת פרישה.

¹² גם שיעור הנשים הערביות בישראל המועסקות נמוך מזה של הנשים היהודיות המועסקות, אך יש הבדלים מהותיים בין הנשים לגברים – הגברים הערבים יוצאים משוק התעסוקה לאחר שרובם השתתפו בו בצעירותם, ואילו ההשתתפות של הנשים הערביות בשוק התעסוקה מועטת לכל אורך חייהן. לכן בסקרי הלמ"ס מספר התצפיות של הנשים שיוצאות משוק התעסוקה מצומצם ומקשה על ניתוח דפוסי הפרישה שלהן, ולכן מחקר זה אינו בוחן זאת. למחקר שהתמקד בתעסוקת נשים ערביות ובייחוד הנשים הבדואיות בנגב ראו תירוש ואח' (2023).

4. שיטה

המחקר מבוסס על שילוב שיטות מחקר כמותיות ואיכותניות, והדוח מחולק לשלושה חלקים על פי מקורות המידע: ניתוח סקרי כוח אדם של הלמ"ס, ראיונות עומק וסקר ייעודי. ראיונות העומק והסקר הייעודי מרחיבים את המידע המשמש בדרך כלל במחקרים על שוק העבודה, שכן הם מוסיפים מידע ייחודי ועשיר, בייחוד במחקר אשר מתמקד באוכלוסייה קטנה ומגוונת. יתרה מזו, תרומתם גדלה כשההשערה היא כי חלק מן ההבדלים הנצפים בשיעורי התעסוקה משקפים שוני במאפיינים תרבותיים או חברתיים שהם בלתי נצפים בבסיסי הנתונים שהשימוש בהם רווח.

4.1 ניתוח סקרי כוח אדם

ניתוח סקרי כוח אדם של הלמ"ס נערך לשנים 2016-2019 (לפני משבר מגפת הקורונה). בניתוח נעשה שימוש בנתוני הסקרים בחדר המחקר של הלמ"ס. הניתוח כלל סטטיסטיקה תיאורית על תעסוקת גברים ערבים לעומת גברים יהודים בשתי קבוצות גיל, 45-54 ו-55-64 וכן ניתוח רב-משתנים שבחן את המתאם בין שייכות לכוח העבודה ובין מאפייני הפרטים.

4.2 ראיונות עומק

בחודשים יוני-נובמבר 2022 נערכו ראיונות עומק חצי-מובנים עם 16 גברים ערבים ועם שישה מומחים לשוק העבודה. כל הגברים הערבים שראיינו התגוררו במחוזות המרכז והצפון, הם היו בני 45-66 (גיל ממוצע 54), היו להם אפס עד שישה ילדים (ממוצע 3.6), שישה עבדו ועשרה לא עבדו במועד הראיון, חמישה מן הגברים הערבים המראיינים עבדו בעבר או שעובדים היום בתור עצמאיים, שבעה עבדו בעבר או שעובדים היום בעבודות פיזיות; שישה מהם אקדמאים, ארבעה בעלי תעודת בגרות או תעודה מקצועית, שניים בעלי השכלה תיכונית וחסרי תעודת בגרות וארבעה בעלי השכלה נמוכה מתיכונית. הראיונות נערכו בשיחות וידאו בשפה הערבית על ידי חוקרת מומחית מ"מכון מסאר למחקר חברתי". את הראיונות עם המומחים ערך צוות המחקר בשיחות וידאו בשפה העברית.

באמצעות הראיונות ביקש צוות המחקר להבין באופן בלתי אמצעי:

- סיבות ושיקולים לפרישה המוקדמת של גברים ערבים, אם היא בכלל מתרחשת, חסמים לתעסוקה וגורמים המעודדים פרישה מוקדמת
 - סיבות שבגללן גברים ערבים עוזבים את עבודתם
 - גישת המראיינים לתעסוקה
 - תפיסות המראיינים כלפי עבודה בגיל מבוגר, רכישת השכלה, קריירה, תמיכה כלכלית במשפחה, פנסיה וחסכונות
- מידע מסוג זה הוא לרוב מידע סמוי, כלומר אפילו בראיונות אינו מקבל ביטוי גלוי ומוצהר. לפיכך ראיונות העומק נותחו ניתוח תוכן תמטי שנועד לזהות כיצד המראיינים חווים ומפרשים את המציאות ולחשוף גם תפיסות חביוות (Schwandt, 1994). קטגוריות

הניתוח לא הוגדרו מראש אלא הן תמות או נושאים חוזרים שעלו מן הטקסט במהלך ניתוחו ואוגדו לכדי קטגוריות-על להסבר לתופעה (Strauss & Corbin, 1990; Zilber et al., 2008). תהליך הניתוח היה אינטראקטיבי וכלל קריאה חוזרת ונשנית של הראיונות ושיחות של הכותבים עם החוקרת שערכה את הראיונות כדי לגבש, לאשש או להפריך את התמות שעלו מן הטקסט.

4.3 סקר טלפוני בקרב גברים ערבים ויהודים

הסקר הטלפוני¹³ נערך בחודשים מאי-אוגוסט 2023 בקרב 693 גברים בני 45-70 – 491 ערבים ו-202 יהודים שאינם חרדים ואחרים. לצורך הניתוח הוגבל המדגם לאלו שענו לפחות על השאלה אם עבדו בשבוע הקודם. לאחר סינון זה כלל המדגם 614 משיבים – 427 ערבים (להלן "מדגם הערבים") ו-187 יהודים שאינם חרדים ואחרים (להלן: מדגם היהודים). במדגם נכלל שיעור גבוה של ערבים לעומת יהודים, יותר משיעורם באוכלוסייה, שכן עיקר העניין במחקר היה הבנת דפוסי התעסוקה של הגברים הערבים.

השאלון לסקר הטלפוני נבנה על בסיס הספרות המקצועית, ממצאי ראיונות העומק וייעוץ עם מומחים לחברה הערבית. את הסקר ביצעו מראיינים מחברת "Mgroup" שקיבלו הדרכה ייעודית. השאלון למדגם הערבים נכתב בערבית ולמדגם היהודים הוא נכתב בעברית, וכל מדגם רואיין בשפתו.

המדגם לסקר התבסס על מאגר מידע שנרכש במיוחד לצורך זה מתוך הקפדה על פיזור הנדגמים לפי קבוצת אוכלוסייה, יישוב וגיל. איכות המענה על השאלון ושיעור ההיענות נבחנו באמצעות מבחן מקדים (פּרה-טסט) בקרב 30 נסקרים. לנוכח תוצאות המבחן המקדים נעשו התאמות בנוסח השאלון ובנוסח הפנייה למרואיינים. בכל שלבי איסוף הנתונים נעשה מעקב קפדני אחר איכות המידע שנאסף. תוצאות הסקר נותחו בניתוח תיאורי לפי קבוצות ובאמצעות ניתוח רב-משתנים לבחינת המתאם בין מאפייני הפרטים ומצב תעסוקתם.

4.4 אתיקה

המחקר אושר בוועדת האתיקה של מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל. המחקר התנהל על פי כללי האתיקה המקובלים – בפתח הראיון או השאלון הוקרא למשתתף הסבר על המחקר ובקשה להסכמה להשתתפות בו. למשתתפים הובטחה שמירה על סודיות, והוסבר להם כי הנתונים יעובדו ברמה של כלל המשיבים ללא פרטים מזהים. לשם שמירה מרבית על חיסיון המידע, בתום איסוף הנתונים עברו הקבצים התממה והנתונים המזוהים הושמטו. בדוח מובאים ציטוטים מראיונות העומק. כדי לשמור על אנונימיות המרואיינים, הציטוטים מוצגים ללא מידע מזהה.

¹³ כל הנתונים בפרק זה מבוססים על דיווח עצמי. לשאלון הסקר ראו נספח בעמוד המחקר [באתר](#) מכון ברוקדייל.

5. ממצאים

5.1 ניתוח סקרי כוח אדם

בפרק זה יובאו מאפייני העובדים הקשורים לעזיבת כוח העבודה, ייבחנו ההבדלים במאפיינים אלו בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית ויזוהו המאפיינים המסבירים את הנטייה לפרוש. לשם כך נעשה שימוש בנתונים מסקר כוח האדם (להלן: סכ"א) של הלמ"ס. הניתוח מבוסס על רכיב הפאנל של הסקר – כל משיב מתראיין מדי חודש במשך ארבעה חודשים רצופים, לאחר מכן אינו מתראיין שמונה חודשים, ולאחר מכן שב ומתראיין מדי חודש במשך ארבעה חודשים רצופים. מבנה זה אפשר לצפות בעובדים ולאסוף מידע על מצבם התעסוקתי בנקודת הזמן הראשונה שבה נדגמו (להלן: הדגימה הראשונה) ובכלל זה ענף התעסוקה ומשלח היד, ולאחר 12 חודשים (להלן: הדגימה השנייה) לשוב ולבחון את סטטוס ההשתייכות שלהם לכוח העבודה. כדי להגדיל את גודל המדגם, אוגדו תצפיות שהחלו להידגם בשנים 2016-2018 והסתיימו לא יאוחר משנת 2019 (שכן הדגימה השנייה שנבחנת היא 12 חודשים לאחר הדגימה הראשונה), לפני השפעות משבר מגפת הקורונה.

5.1.1 מדגם סקר כוח אדם

הניתוח המתואר בפרק זה התבסס על מדגמי גברים מועסקים בשתי קבוצות גיל. הגברים נכללו בניתוח רק אם בדגימה הראשונה היו מועסקים ונדגמו גם שנה לאחר מכן כדי לבחון את השתתפותם בשוק העבודה בשתי נקודות הזמן. לוח 5 מציג את סיכום מאפייניהם בחלוקה לשתי קבוצות הגיל.

בקבוצת הגיל הצעירה – גברים עובדים בני 45-54 – היו 551 ערבים ו-2,684 יהודים. מן הלוח עולה כי יותר גברים ערבים מיהודים היו נשואים (98% לעומת 82% בהתאמה) ומעט יותר ערבים מיהודים עבדו בתור עצמאים (23% לעומת 20% בהתאמה). לגברים הערבים השכלה נמוכה מלגברים היהודים: 57% מן הגברים הערבים במדגם חסרי תעודת בגרות לעומת 25% מן הגברים היהודים, ורק ל-16% מן הגברים הערבים תואר ראשון לעומת 42% מן הגברים היהודים. גברים ערבים עובדים פחות מגברים יהודים במשלחי היד העוסקים בניהול ובמקצועות אקדמיים (26% לעומת 58% בהתאמה), והרבה יותר גברים ערבים מגברים יהודים עובדים במשלחי יד מקצועיים בתעשייה ובבינוי (54% לעומת 26% בהתאמה) ובמשלחי יד שאינם דורשים מיומנות (7% לעומת 3% בהתאמה). זאת ועוד, גברים ערבים עובדים יותר מיהודים בענף הבינוי (21% לעומת 7% בהתאמה) ופחות במנהל (2.5% לעומת 7% בהתאמה).

למרות חשיבותו של מאפיין הבריאות להשתתפות בשוק העבודה ולתעסוקה, סכ"א אינו כולל מידע על מצב בריאותם של הנשאלים. המאפיין הקרוב ביותר לנושא שנשאל עליו בסקר הוא אם הנשאל מוגבל ביכולתו לבצע פעולות בסיסיות (להלן: מגבלה גופנית). במדגם הזה – אשר כזכור כלל רק עובדים – היו פחות גברים ערבים מיהודים שדיווחו על מגבלה גופנית (2.3% לעומת 4.3% בהתאמה) אף על פי שגברים ערבים בקבוצת הגיל הזאת (גם אלו שאינם עובדים) נוטים בדרך כלל לדווח על מגבלה גופנית יותר מגברים יהודים. הסיבה לכך היא שגברים ערבים שיש להם מגבלה גופנית עובדים פחות מגברים יהודים שיש להם מגבלה גופנית.

בקבוצת הגיל המבוגרת יותר – גברים עובדים בני 55-64 – היו 262 ערבים ו-2,391 יהודים. מן הלוח עולה כי מאפייני קבוצה זו דומים לאלו של קבוצת הצעירים חוץ מן המגבלה הגופנית – עובדים מבוגרים דיווחו יותר מן העובדים הצעירים על מגבלה גופנית, בייחוד בקרב הערבים (2.3% בקרב עובדים ערבים צעירים לעומת 6.6% בקרב המבוגרים). זאת ועוד, שיעור הפורשים מתעסוקה בקרב עובדים ערבים שרמת השכלתם נמוכה הוא גבוה (ראו **תת-פרק 5.1.2**), לכן העובדים הערבים שנותרו בכוח העבודה נוטים להיות בעלי השכלה גבוהה – 27% מן העובדים הערבים המבוגרים הם בעלי תואר ראשון לפחות לעומת 16% מן העובדים הצעירים.

לוח 5: סטטיסטיקה תיאורית של מדגם סקר כוח אדם^א לפי אוכלוסייה וגיל (באחוזים)

	64-55	54-45	גיל
	יהודים	יהודים	קבוצת אוכלוסייה
ערבים	יהודים	ערבים	
(n = 262)	(n = 2,391)	(n = 551)	(n = 2,684)
92.1	96.4	95.3	הועסק לאחר שנה
97	83.2	97.9	נשוי
24.2	23.9	22.6	עצמאי
6.6	7.3	2.3	יש מגבלה גופנית
			השכלה
51.9	31	57.5	חסרי תעודת בגרות
21	30.4	26.9	תעודת בגרות
27.1	28.6	15.6	תואר ראשון ומעלה
			משלח יד
33.1	51.2	25.7	מנהלים ואקדמאים
15.1	15.2	13.1	מכירות ושירותים
46.2	29.9	53.8	מקצועיים בתעשייה ובבינוי
5.6	3.7	7.4	בלתי מקצועי
			ענף תעסוקה
14.1	21.5	18.2	תעשייה וחרושת
17.4	6.3	21.1	בינוי
14.1	12	16.9	מסחר
2.4	5.2	2.5	מנהל
54.7	55	41.3	שאר הענפים

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לסכ"א 2016-2019 של הלמ"ס.

^א הלוח מתאר את המדגם אשר נדגם לראשונה בשנים 2016-2018 של סכ"א. המדגם מורכב מגברים בקבוצות הגיל שהיו מועסקים בדגימה הראשונה.

5.1.2 הסיכוי לפרוש מכוח העבודה בגילי 45-54

בקבוצת הגיל 45-54 ההסתברות שעובד יעזוב את כוח העבודה¹⁴ כעבור 12 חודשים גבוהה מאוד בקרב ערבים לעומת יהודים (4.7% לעומת 1.3%, $p < .001$). בחינת הפרישה של ערבים ויהודים בני 45-54 בעלי מאפיינים דומים העלתה כמה ממצאים:

- סוג משלח היד – במקצועות התעשייה והבינוי ערבים נוטים לפרוש מכוח העבודה יותר מיהודים (5.8% לעומת 1.4%, $p < .001$)
- רמת השכלה – יש הבדלים מובהקים סטטיסטית בין ערבים ליהודים בפרישה מכוח העבודה רק בקרב חסרי תעודת בגרות (7.1% לעומת 1.2%, $p < .001$), אך בקרב בעלי השכלה גבוהה יותר לא נמצאו הבדלים מובהקים
- הימצאות מגבלה גופנית – שיעור הפורשים מכוח העבודה שיש להם מגבלה גופנית בקרב הערבים הוא גבוה מאוד (21.5%) לעומת שיעורם בקרב היהודים (5.7%, $p = .046$), ועם זה יש גם הבדלים בקרב אנשים בלי מגבלה גופנית (4.3% לעומת 1.0%, $p < .001$)

לסיכום, ההבדלים בנטיות של גברים ערבים צעירים יותר (בני 45-54) לפרוש מכוח העבודה קשורים למאפיינים שמוכרים בספרות המקצועית: עובדים בעבודה פיזית הדורשת כחות מיומנות, יש להם רמת השכלה נמוכה, ויש להם מגבלה גופנית.

אומנם עד כה נבחן כל מאפיין בנפרד, אך התוצאות לא השתנו מאוד גם כשנכללו מגוון משתנים מסבירים ברגרסיה מרובת משתנים. לצורך כך נעשה שימוש במודל הסתברות ליניארי (OLS) שהמשתנה התלוי בו הוא בינארי – מקבל את הערך אחד אם הפרט פרש מכוח העבודה שנה לאחר הדגימה הראשונה ואפס אם לא.¹⁵ המשתנים המסבירים הם משתני דמי לקבוצות: משלחי יד, ענפי הכלכלה של המעסיק, רמת ההשכלה, המצב המשפחתי של הפרט, אופן ההעסקה (עצמאי – כולל עצמאי שהוא גם שכיר – או שאינו עצמאי) והימצאות מגבלה גופנית. נוסף על כך נכלל משתנה דמי להשתייכות לאוכלוסייה הערבית ואינטראקציה בינו ובין כל המשתנים הללו, למעט אינטראקציה בין השתייכות לאוכלוסייה הערבית ובין מצב משפחתי "נשוי" – שיעור גבוה כל כך מן הגברים הערבים נשואים עד שהשפעת אינטראקציה זו אינה מבחינה בין קבוצות. אמידה זו מאפשרת למדוד הן את ההשפעה הכוללת של כל אחד מן המשתנים המסבירים הן כל השפעה נוספת של גורמים אלו על הגברים הערבים.

לוח 6 מציג את אמידת הסיכוי לפרוש מכוח העבודה לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל. תוצאות ניתוח הרגרסיה של עובדים בני 45-54 מראות שכאשר מפקחים על שאר המשתנים, יש מתאם חזק בין רמת השכלה ובין ההסתברות לפרוש מכוח העבודה בשנה הקרובה. עם זאת בקרב גברים ערבים המתאם הפוך – חסרי תעודת בגרות נוטים יותר מבעלי תואר ראשון לפרוש מכוח העבודה. גברים שהועסקו בענף המנהל (יהודים וערבים) נוטים לפרוש גם הם מכוח העבודה לעומת המועסקים בענפים אחרים (ייתכן מתאם בין תוצאה זו ובין הסדרים של פנסיה תקציבית במנהל הציבורי המאפשרים פרישה מוקדמת), ובייחוד גברים ערבים שהועסקו בענף המנהל ובענף הבינוי. עובדים שיש להם מגבלה גופנית נוטים לפרוש מכוח העבודה יותר מעובדים בלי מגבלה גופנית, ותוצאה זו מתגברת מאוד בקרב גברים ערבים. בבחינת ההבדלים בין משלחי היד לא הראו תוצאות הרגרסיה הבדלים מובהקים, גם באופן ההעסקה (עצמאי לעומת שכיר) ובמצב משפחתי. בקבוצת גיל זו, לאחר שמביאים בחשבון את כל המשתנים

¹⁴ אדם נכלל בכוח העבודה אם הוא מועסק או אם הוא מחפש עבודה באופן פעיל ומסוגל להתחיל לעבוד מיד.

¹⁵ תוצאות דומות מתקבלות גם כאשר משתמים במודל לוגיט במקום במודל הסתברות ליניארי.

המסבירים שתוארו, לא נשאר פער גדול ומובהק אחר בין יהודים וערבים שאינו מוסבר. כלומר, בקרב גברים בקבוצה המושמטת – קבוצת הבסיס שכללה אקדמאים, במשלחי היד "מכירות ושירותים" ובענף "אחר", לא עצמאים וחסרי מגבלה גופנית, המיוצגת בלוח 6 על ידי המקדם של המשתנה "ערבי" – אין נטייה מובהקת סטטיסטית לפרוש מכוח העבודה לעומת יהודים.

לוח 6: אמידת הסיכוי לפרוש מכוח העבודה^ה לפי אוכלוסייה וגיל

גיל	54-45		64-55	
	מקדם	שגיאת תקן SE	מקדם	שגיאת תקן SE
ערבי	-0.001	0.02	***0.112	0.03
השכלה				
אין תעודת בגרות	-0.004	0.01	***0.036	0.01
יש תעודת בגרות	0.005	0.01	0.014	0.01
השכלה X ערבי				
אין תעודת בגרות X ערבי	**0.055	0.02	***-0.153	0.05
יש תעודת בגרות X ערבי	-0.006	0.02	*-0.072	0.04
משלח יד				
מנהלים ואקדמאים	0.013	0.01	-0.001	0.01
מקצועיים בתעשייה ובבינוי	0.008	0.01	*0.021	0.01
בלתי מקצועי	*0.026	0.02	-0.02	0.02
משלח יד X ערבי				
מנהלים ואקדמאים X ערבי	0.005	0.02	0.034	0.05
מקצועיים בתעשייה ובבינוי X ערבי	-0.002	0.02	-0.002	0.05
בלתי מקצועי X ערבי	-0.009	0.03	**0.166	0.07
ענף תעסוקה				
תעשייה וחרושת	0.008	0.01	-0.008	0.01
בינוי	-0.01	0.01	-0.01	0.02
מסחר	-0.009	0.01	-0.002	0.01
מנהל	**0.022	0.01	0.005	0.02
ענף תעסוקה X ערבי				
תעשייה וחרושת X ערבי	0	0.02	-0.025	0.04
בינוי X ערבי	**0.048	0.02	0.021	0.04
מסחר X ערבי	-0.012	0.02	0.013	0.04
מנהל X ערבי	**0.092	0.04	0.027	0.08

	64-55		54-45		גיל
	שגיאת תקן SE	מקדם	שגיאת תקן SE	מקדם	
עצמאי	0.01	0	0.01	0.003	
עצמאי X ערבי	0.03	-0.027	0.02	-0.011	
נשוי	0.01	-0.011	0.01	-0.012	
עם מגבלה גופנית	0.02	**0.035	0.01	***0.038	
עם מגבלה גופנית X ערבי	0.05	***0.14	0.04	***0.127	
קבוע	0.01	***0.025	0.01	***0.014	
R^2		0.029		0.039	
N		2,653		3,234	

*.1 < p < .05** p < .01***

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לנתוני סכ"א 2016-2019 של הלמ"ס.

^ מודל OLS – משתנה התוצאה הוא אם העובד פרש מכוח העבודה שנה אחת לאחר שנצפה לראשונה בסכ"א. כל המשתנים הם קטגוריאליים, ויש להם אינטראקציה עם משתנה דמה שמציין אם המשיב הוא ערבי (למעט "נשוי" שאינו נבחן באינטראקציה מכיוון שמספר הגברים הערבים במדגם שאינם נשואים נמוך מדי). הקטגוריות שהושמטו (קבוצות הבסיס) הן: "תואר ראשון ומעלה" להשכלה; "מכירות ושירות" למשלח יד; "אחר" לענף.

5.1.3 פער בהשתתפות בכוח העבודה בין יהודים וערבים בני 54-45

תוצאות הרגרסיות מאפשרות לאמוד את התרומה¹⁶ של כל מאפיין מסביר לפער בין גברים ערבים ליהודים בשיעור הפרישה מכוח העבודה. **לוח 7** מציג את התרומה של המאפיינים הנצפים להפרש בין ערבים ליהודים בסיכוי לפרוש מכוח העבודה. גברים ערבים נוטים לפרוש מכוח העבודה יותר מגברים יהודים, ופער הסיכויים הכולל ביניהם הוא 3.5 נקודות האחוז. חלק הארי של פער זה מוסבר בפערים בהשכלה, ובייחוד בנטייה הרבה של גברים ערבים חסרי תעודת בגרות לפרוש מכוח העבודה. אף על פי שגברים ערבים בעלי השכלה נמוכה נוטים יותר לעבוד כבעלי מלאכה בתעשייה ובבינוי, חשוב לציין שהניתוח מייחס הבדלים בשיעורי הפרישה לרמות ההשכלה של העובד ופחות למשלח היד שלו או לענף העסקתו. תיקוף לכך אפשר למצוא בבחינת שיעורי הפרישה בקבוצות של רמת ההשכלה ובמשלחי היד. לדוגמה: נמצא כי בקרב הגברים הערבים חסרי תעודת בגרות שעבדו בתור בעלי מלאכה בתעשייה פרשו 8% מכוח העבודה לאחר 12 חודשים, ואילו בקרב הגברים הערבים בעלי תעודת בגרות שעבדו בתור בעלי מלאכה בתעשייה לא פרש איש מכוח העבודה.

¹⁶ יש לציין שתוצאות הרגרסיה מלמדות על תרומה מתאמית אשר אינה בהכרח מבטאת קשר סיבתי.

לוח 7: התרומה של המאפיינים הנצפים להפרש בין ערבים ליהודים בסיכוי לפרוש מכוח העבודה[^] (בנקודות האחוז)

גיל	64-55		54-45	
	הפרש בין ערבים ליהודים	הפרש כולל אינטראקציה	הפרש בין ערבים ליהודים	הפרש כולל אינטראקציה
סך הכול	4.3	4.3	3.5	3.5
ערבי	11.2	*11.2	-0.1	-0.1
השכלה	-8.8	*0.6	2.9	-0.2
השכלה X ערבי		*-9.4		*3.0
משלח יד	1.6	0.3	0.2	0.3
משלח יד X ערבי		*1.3		-0.1
ענף	0.2	-0.1	0.8	*-0.3
ענף X ערבי		0.3		*1.0
נשוי	-0.2	-0.2	-0.2	-0.2
עצמאי	-0.6	0	-0.2	0
עצמאי X ערבי		-0.6		-0.2
עם מגבלה גופנית	0.9	*-0.1	0.2	*-0.1
עם מגבלה גופנית X ערבי		*0.9		*0.3

*אומדן מקדם הרגרסיה המתאים מובהק סטטיסטית $p < .05$.

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לנתוני סכ"א 2016-2019 של הלמ"ס.

[^] הלוח מבוסס על תוצאות האמידות המוצגות ב**לוח 6**, שבהן משתנה התוצאה הוא אם הפרט פרש מכוח העבודה שנה לאחר הדגימה הראשונה בסכ"א. עבור כל משתנה חושב הפער בערך הממוצע של המשתנה בין המדגם היהודי והערבי המוכפל במקדם האומדן המתאים. סכום ההפרשים המוצגים לכל המשתנים שווה להפרש בין ערכי ההתאמה הממוצעים לשתי הדגימות (לערבים וליהודים).

5.1.4 הסיכוי לפרוש מכוח העבודה בגילי 55-64

בבחינת הסיכוי לפרוש מכוח העבודה לקראת גיל הפרישה מתגלה תמונה שונה מזו שהוצגה בגילי 45-54. ההסתברות שפרט לא יהיה בכוח העבודה כעבור 12 חודשים בקרב גברים ערבים בגילי 55-64 גבוהה מאוד לעומת בקרב יהודים בני אותו הגיל (7.9% לעומת 3.6%, $p = .001$)¹⁷, וההבדלים גדלים בבחינת הפרישה מכוח העבודה של ערבים ויהודים בעלי מאפיינים דומים:¹⁸

- סוג משלח היד – ערבים נוטים לפרוש יותר מיהודים במקצועות הניהול ובמשלחי יד מקצועיים או טכניים שאינם דורשים עבודה פיזית (10.8% לעומת 2.2%, $p < .001$)
 - רמת השכלה – ערבים בקבוצת גיל זו נוטים לפרוש מכוח העבודה יותר מיהודים גם בקרב בעלי תעודת בגרות (9.2% לעומת 3.4%, $p = .034$) וגם בקרב אקדמאים (13.2% לעומת 1.7%, $p < .001$). בקרב גברים ערבים חסרי תעודת בגרות בקבוצת גיל זו נמצאו שיעורי פרישה דומים לאלו של יהודים בקבוצה זו
 - הימצאות מגבלה גופנית – הבדלים ניכרים נצפו בקרב מי שאין לו מגבלה גופנית (6.8% לערבים בלי מגבלה גופנית לעומת 3.3% ליהודים, $p = .006$). אך בקרב גברים שיש להם מגבלה גופנית ההבדלים אפילו גדולים יותר (24.0% לעומת 7.6%, $p = .028$)
- קבוצת גיל זו נותחה באמצעות רגרסיה זהה לזו שתוארה בקבוצת הגיל הצעירה. תוצאות הרגרסיה מוצגות גם הן **בלוח 6**. מן הלוח עולה כי יש השפעה חיובית מובהקת להשתייכותו של גבר לאוכלוסייה הערבית. כלומר גם בקבוצה המושמטת, שבה אין לעובדים גורמי סיכון נוספים לפרישה מכוח העבודה, גברים ערבים נוטים יותר מגברים יהודים לפרוש, בניגוד לממצאים בקבוצת הגיל הצעירה יותר. בדומה לממצאים בקבוצה הצעירה, גם בקבוצה המבוגרת יותר יש השפעה מועטה של רמת ההשכלה על שיעורי הפרישה במדגם בכללותו. עם זה בקרב ערבים שהמשיכו לעבוד אחרי גיל 55, הגברים הערבים חסרי תעודת בגרות נוטים להמשיך לעבוד יותר מן הגברים הערבים האקדמאים. תוצאה זו מתקזזת בשל שיעור הפרישה הגבוה מכוח העבודה בקרב גברים ערבים במשלחי יד שאינם דורשים מיומנות (ולרוב רמת השכלתם נמוכה) לעומת עובדים במשלחי יד אחרים. בדומה לממצאים בקבוצה הצעירה, גם בקבוצת גיל זו מגבלת בריאות מפחיתה את הסיכוי להישאר בכוח העבודה, בייחוד בקרב ערבים.

5.1.5 פער בהשתתפות בכוח העבודה בין יהודים וערבים בני 55-64

תוצאות הרגרסיות מאפשרות לאמוד את התרומה של כל משתנה מסביר לפער בין גברים ערבים ליהודים בשיעור הפרישה מכוח העבודה גם בקבוצת גיל זו (**לוח 7**). מן הניתוח עלה כי לעובדים ערבים בקבוצת גיל זו סיכוי נמוך ב-4.3 נקודות אחוז משל יהודים להישאר בכוח העבודה. הפער המיוחס לרמת השכלה נמוכה הוא חיובי ברמה של 8.8 נקודות אחוז – ערבים חסרי תעודת בגרות שהמשיכו לעבוד עד גיל זה נוטים להישאר בכוח העבודה יותר מעובדים אחרים, כאמור. עם זאת השפעה זו מתקזזת עם תרומתם השלילית של עובדים שיש להם מגבלה גופנית ועם משלחי היד ובמידה פחותה עם הענפים שעובדים ערבים בהם נוטים לעזוב

¹⁷ מספר התצפיות מפורט בלוח 5.

¹⁸ מכיוון שהנבדקים בסכ"א שנבחנו בפרק זה עבדו בדגימה הראשונה, מראש יש סלקציה של גברים שעדיין מועסקים בגיל זה. כלומר, סביר כי יש מתאם חזק יותר בין תכונותיהם ובין הישארות בכוח העבודה לעומת כלל האוכלוסייה, שכן יש בה גברים שאינם בכוח העבודה בגיל זה.

את כוח העבודה. לאחר קיזוז כל ההשפעות הללו, הפער המיוחס להשתייכות לקבוצת אוכלוסייה נאמד בירידה של 11.2 נקודות אחוז בסיכוי של גברים ערבים בקבוצת גיל זו להישאר בכוח העבודה לעומת גברים יהודים. זה פער גדול יותר מן הפער הכולל בין הערבים ליהודים בקבוצת גיל זו. במילים אחרות, אין מתאם בין המשתנים הנצפים בנתוני סכ"א ובין עיקר הפער בשיעורי הפרישה מכוח העבודה בקבוצת גיל זו בין עובדים יהודים לערבים, אלא הוא קשור כנראה להבדלים בין קבוצות האוכלוסייה במאפיינים אחרים, והם ייבחנו בפרקים להלן.

לסיכום, הן בקרב עובדים צעירים (בני 45-54) הן בקרב עובדים מבוגרים (בני 55-64) ערבים נוטים לפרוש מכוח העבודה יותר מיהודים. בקרב העובדים הצעירים ההבדל בין שתי קבוצות האוכלוסייה מוסבר במידה רבה בשיעור הפרישה הגבוה של עובדים ערבים שהשכלתם נמוכה ובהיעדר תעודת בגרות. בקרב העובדים המבוגרים ההבדלים בין שתי קבוצות האוכלוסייה היהודית והערבית מצויים במגוון רמות השכלה ומשלחי יד, ואינם מוסברים במלואם במאפיינים הנצפים של העובדים.

5.2 ניתוח איכותני

כדי לאתר את המאפיינים של היצע העבודה שמשיעים על החלטות הפרישה, ואינם משתקפים בנתונים סטטיסטיים קיימים, נערכו ראיונות עומק בשפה העברית עם שישה מומחים לשוק העבודה או לחברה הערבית וראיונות עומק בשפה הערבית עם 16 גברים ערבים בני 45-64. ראיונות אלו שפכו אור גם על התפיסות הקשורות לביקוש לעובדים מבוגרים, בפרט עובדים מן האוכלוסייה הערבית. הראיונות נועדו להבין באופן בלתי אמצעי את הסיבות והשיקולים להחלטה על פרישה מוקדמת, אם בכלל יש פרישה מוקדמת, ואת החסמים לתעסוקה. נמצאו כמה תמות מרכזיות מראיונות אלו (הן מפורטות להלן), והן היו הבסיס לבניית השאלונים לסקר.

5.2.1 ציפייה חברתית להיות מועסק

מן הראיונות עלתה תמונה מורכבת מזו שהתקבלה מן הנתונים – היא הצביעה על התפתחות של מסלולי חיים שהובילו למצב התעסוקתי הנוכחי. אשר לגישתם הכללית לתעסוקה, רבים מן המראויינים דיווחו כי ככלל יש ציפייה מן הגבר לדאוג לפרנסת משפחתו, גם בגיל מבוגר. הם אף ציינו כי חוץ מתפקידה הכלכלי התעסוקה חשובה מאוד להפגת שעמום ולשמירה על הבריאות הנפשית והפיזית. כאמור, נתוני סכ"א העידו על צניחה ברורה בשיעורי התעסוקה סביב גיל 55, ואילו חלק מן המראויינים היו ספקנים בנוגע לממצא זה וסברו כי רבים מבני גילם עובדים. מקצתם טענו כי העסקתם אינה רשמית ("בשחור").

”אולי בעבר היו, היום אין כזה דבר, כולם מחפשים עבודה כדי לא לשבת בבית בלי עבודה. אני לא מכיר כאלה.” [8]

לעומתם היו מראויינים שסיפרו שהם מכירים רבים שאינם מועסקים בגילם, שכן הם עבדו בעבודות פיזיות שמקובלות כחות בגיל מבוגר, הם מתפרנסים מקצבאות קיום (הבטחת הכנסה או נכות) או בהעסקה "בשחור", ולעיתים הם אף נתמכים כלכלית על ידי ילדיהם. עוד עלו טענות על שחיקה גופנית שאינה מאפשרת לעבוד בעבודות פיזיות בגיל מבוגר ועל יחס גרוע מצד מעסיקים כלפי העובדים בעבודה פיזית וחוסר התחשבות בגילם, ובאופן כללי יחס ש"איננו אנושי".

אני לא יכול לעבוד בגיל הזה. גם היום אם אני הולך לעבוד ומישהו מדבר אליי לא יפה, אז הכבוד שלי חשוב לי יותר מכסף. החיים קשים היום, והאנשים לא מכובדים, ולא טובים.” [11]

פשוט לא הסתדרתי בשום עבודה, והעבודות היו משפילות. הייתי בן 40 ומתחיל עבודה פיזית פשוטה ומתייחסים אליי כמו אל בן 20. ובכלל זה שאני ערבי ומבוגר מאוד השפיע עליי בעבודות, לא אהבתי את היחס שקיבלתי.” [14]

בייחוד עובדים בבניין, עובדים כסדרנים ועבודות פיזיות בכלל, לא מתייחסים אליהם כאנשים שמתעייפים, אנשים שיש להם צרכים, שיש להם משפחות, שלפעמים הם צריכים חופשים או שהם חולים. מה שמעניין את הבוס היהודי הוא העבודה עצמה, יש אנשים שמספרים שלא רואים אותם כאנשים אלא כמכונות. והבעיה היא שבגיל צעיר אתה יכול לסבול אתה זה, ככל שאתה מתבגר אתה הופך לפחות סבלני לגזענות הזו.” [16]

5.2.2 השכלה

נדמה שרוב המרוויינים מודעים לחשיבות של רכישת השכלה, שכן היא מאפשרת עבודה נוחה יותר בגיל מבוגר.

לבחור צעיר עדיף מקצוע, ולאיש מבוגר עדיף עבודה עם תואר אקדמי. כי עבודה אקדמית לאדם מבוגר יותר נוחה, ואולי יש בה חיסכון פנסיוני והיא מסודרת יותר.” [7]

הלוואי והייתי הולך לבית ספר מקצועי, לפחות הייתי לומד מקצוע ועובד בו כל חיי, אולי נגרות, טבחות או משהו. אבל לא הייתה מודעות, והיינו בטוחים בעבודת החקלאות [בעסק של אבינו], וחשבנו שכך יימשך כל חיינו.” [14]

5.2.3 ותק

מקצת הגברים המשכילים, בעיקר המורים, מנצלים את האפשרות לפרוש במסגרת “פרישה מוקדמת”, ואף רואים בה הזדמנות לכנות את מקומם לעובדים צעירים. יש לציין כי רבים מן הגברים הערבים החלו לעבוד בגיל צעיר יותר מן הגברים היהודים משום שלא שירתו בצבא, רכשו פחות השכלה, הקימו משפחה בגיל צעיר או נדרשו לפרנס את המשפחה בגיל צעיר. מן הראיונות עלה כי פרישה מוקדמת יכולה להיות תוצאה של התחלת עבודה בגיל צעיר יותר משתי סיבות: ראשית, עובד בעבודה פיזית (אף על פי שהעוסקים בהוראה גם ציינו זאת) עשוי להתעייף מלעשות אותה העבודה במשך שנים ולהפסיק לעבוד, אפילו כאשר סיכוי למצוא עבודה חלופית הם נמוכים. שנית, מפני שגברים ערבים מתחילים לעבוד בגיל צעיר יחסית, אלו שעובדים במקומות מאורגנים, למשל מורים, צוברים ותק המקנה להם אפשרות לפרישה מוקדמת בגיל די צעיר.

זה גם טבעי מאוד שאנשים ירצו לשנות קריירה, זה מאוד משעמם, במיוחד שבחברה הערבית מתחילים לעבוד בגיל מאוד צעיר, אז בגיל 50 הם כבר עם ותק של 30 שנה.” [10]

יש במערכת החינוך מה שנקרא פנסיה מוקדמת. אני הרגשתי שזהו, נמאס לי, ונתתי מעצמי מספיק, ויש את החוק הזה של פנסיה מוקדמת, לכן החלטתי לצאת לפנסיה [בגיל 56]. אין סיבה אחרת.” [13]

מי שלימד 35 שנים ומעלה מקבל 70% מהמשכורת החודשית שלו, וזה המקסימום שמורה יכול לקבל אחרי יציאה לפנסיה.” [10]

5.2.4 מציאת עבודה חדשה

רבים ציינו כי לגבר ערבי קשה להחליף את עבודתו הנוכחית באחרת: ראשית, ההחלפה מורכבת במיוחד לאחר שעבד שנים רבות אצל אותו מעסיק. שנית, לעיתים המוטיבציה למציאת עבודה חדשה נפגעת בעקבות שחיקה בעבודה בגלל הצורך לעבוד אצל כמה מעסיקים בעת ובעונה אחת. לבסוף, מרואיינים אחדים הצביעו על קושי במציאת עבודה חלופית בגיל מבוגר בשל אפליה ואפשרויות מצומצמות.

לדעתי, זה בגלל שבחברה היהודית יש להם יכולת למצוא קריירה שנייה או יש להם אפשרות למצוא עבודה אחרת או להיכנס לתחום אחר. אצלנו בחברה הערבית אנחנו מוגבלים, אין אפשרויות פתוחות בפנינו כמו בפני החברה היהודית.” [1]

אפילו בהשכלה הגבוהה האפשרויות בפנינו מצומצמות [...] יש אפליה ברורה [...] גם כל המישורים הרגשיים, פוליטיקה, צבא וכולי לא פתוח בפנינו, אין לנו מדינה שנוכל לעבוד במקצועות כאלה. יש מלא תחומים סגורים בפנינו.” [5]

אצלנו, אצל הערבים, זה לא כמו אצל היהודים. הם עוזבים עבודות ועוברים מעבודה לאחרת ועובדים עד גיל מאוחר כי זה אפשרי, יש להם יותר אפשרויות עבודה ויותר מסגרות. אצלנו לא. אנחנו עובדים באותה עבודה כל החיים, אז ברור שנתעייף ונתייאש ונצא לפנסיה מוקדמת. הם היהודים אחרי פנסיה מוקדמת יכולים לעבוד כיועץ ארגוני או להשתלב במשרד ממשלתי, לנו אין אופציות כאלה. אם האדם מקבל כל זכויותיו מעבודתו, ואין לו חובות, עדיף לו לא לסבול, ולצאת לפנסיה.” [13]

5.2.5 עבודה פיזית

ההתייחסות לעבודות פיזיות ולקושי להתמיד בהן בגיל מבוגר עברה כחוט השני בראיונות: רבים הזכירו שהתעסוקה נפוצה במשלחי יד פיזיים וכי השחיקה בהם רבה עם הגיל. הם גם התייחסו לקושי למצוא עבודה חלופית בגיל מבוגר בלי הכשרה מקצועית, והוסיפו כי האפשרויות להכשרה מקצועית הן מצומצמות. אחדים מן המרואיינים סברו כי למקביליהם היהודים יש אפשרויות מגוונות יותר להחלפת תעסוקה ולהחלפת מקום העבודה מסיבות של אפליה, ומקצתם אף ציינו גישה “גזענית” כלפי ערבים.

וגברים בגיל ה-40 ו-50 שלא למדו התעייפו מעבודות פיזיות, והאלטרנטיבה היחידה שלהם זה עוד עבודה פיזית, אז הרבה מרימים ידיים ויושבים בבית, בייחוד שלא בא להם לעבוד כמו בני 20, ואז הבוס לא מתחשב בהם, והשכר לא שווה, ויש גזענות כלפיהם.” [16]

” החברה הערבית מסתכלת לא יפה על שינוי קריירה מקריירה משרדית לפיזית. לפני חודש הייתי במסעדה והמלצר שם בן 65 בגיל של אבא שלי כמעט [...] אני בטוח שבחברה מסתכלים עליו שמה אתה רוצה יותר, לך תשב בבית, מה אתה עוד צריך כסף, ואתה משפיל את עצמך בעבודה זו.” [9]

” ניסיתי [למצוא עבודה] אבל מעל גיל 50 אף אחד לא מוכן להעסיק אותך. אני כמובן מדבר על עבודה משרדית. כי בעבודה פיזית תמיד אפשר למצוא, ולא משנה מה הגיל. אבל עבודה משרדית קשה למצוא, מעסיקים לא ירצו להעסיק מבוגרים, הם מעדיפים צעירים. עשיתי מספר ניסיונות להתקבל אך המחסום העיקרי היה הגיל.” [12]

עדויות אלו תואמות את הנתונים מסקר כוח האדם. בקרב הגברים בגיל 45-54 שהם עובדים מקצועיים בנינו, בתעשייה או בחקלאות נטו הערבים יותר מן היהודים להפסיק לעבוד ב-12 החודשים שלאחר הדגימה הראשונה (6.4% לעומת 3.7% בהתאמה, $p = .027$) או להחליף עבודה לעבודה שאינה דורשת מקצועיות (4.3% לעומת 0.6% בהתאמה, $p < .001$), ואילו הגברים היהודים נטו יותר מן הגברים הערבים להחליף משלח יד – לעבודה ניהולית, למשלח יד אקדמי, הנדסי וכדומה (2.1% לעומת 0.8%, $p = .096$).

5.2.6 שינויים בהוצאות משק הבית

ההשערה שעלתה מצד המומחים בראיונות הייתה שהפרישה מן העבודה בגיל די צעיר בקרב הגברים הערבים נובעת מצורך מועט בהכנסה (בשל הוצאות נמוכות של משק הבית). מן הראיונות עם הגברים הערבים עלה כי רבים מהם רואים צורך לפרנס את המשפחה גם אחרי שילדיהם גדלים, בייחוד כדי לסייע להם ברכישת השכלה ובבניית בית. אולם משהושגו יעדים אלו, עול הפרנסה פוחת וכך גם הצורך לעבוד, ובפרט שרבים מן הערבים בגיל 45-64 מתגוררים בדירות בבעלותם, ורק מעטים שוכרים דירות או משלמים משכנתה. לפי קסיר ורומנוב (2018) רק 12% מן הערבים בקבוצת הגיל הזאת גרים בשכירות, ורק 10% מהם משלמים משכנתה לעומת 17% ו-46% בהתאמה בקרב יהודים.

חלק מן המרואיינים הזכירו כי מקובל שהורים נתמכים כלכלית על ידי ילדיהם אף על פי שהתנהלות זו כבר מקובלת פחות מבעבר.

” היום הילדים עוזרים, הם התחילו לעבוד, ואם אני צריך עזרה הם לא חוסכים.” [5]

” לשלם [להורים] משכורת או לתת להם תשלום חודשי לא. אבל אני כן קונה להם דברים מדי פעם.” [10]

יתרה מזו, לעיתים הילדים נושאים בהוצאות משק הבית, בפרט כאשר המגורים הם במתחם משותף.

” אפשר להגיד שאין לי הרבה הוצאות, הכול זה רק אוכל. והילדים מאוד עוזרים, הם עושים לנו קניות, וכל מה שקשור לתשלומים של הבית, חשמל וארנונה ומים, הם משלמים. אז אני חי על הקצה, לא נוסע, לא קונה בגדים, רק מה שהילדים מביאים.” [14]

5.2.7 אחריות המדינה

מן הראיונות עלה כי הגברים הערבים רואים במדינה אחראית לסייע בהפחתת חסמים לתעסוקה בגיל מבוגר, לדוגמה על ידי תמריצים כספיים או סיוע ביצירת אפשרויות תעסוקה, בייחוד עבור מי שעסקו במשלחי יד פיזיים.

” אני חושב שרק דבר אחד [לעודד את הגברים הערבים להמשיך לעבוד], לתת להם תמריץ כספי, למשל להגיד להם אנחנו מסדרים לכם את הפנסיה. או אנשים שמקבלים שכר מינימום להגיד להם: 'אנחנו מסדרים לכם את הפנסיה אם אתם עובדים יותר שנים'. צריך לתת להם סיבה להמשיך לעבוד, והסיבה הזו צריכה להיות סידור הפנסיה.” [7]

אחד מכלי המדיניות החשובים בקידום תעסוקה על ידי המדינה הוא פיתוח ההון האנושי באמצעות השכלה והכשרות מקצועיות, אולם היו מרואיינים שהצביעו על קושי לרכוש מיומנויות חדשות בגיל מבוגר. הם סברו כי רכישת השכלה בגיל צעיר חשובה ביותר כדי לאפשר תעסוקה גם בגיל מבוגר.

” כשהבחורים מסיימים ללמוד [בתיכון], רוצים לצאת לעבוד מייד כדי שיהיו עצמאיים ולקנות אוטו ושיהיה להם כסף. לכן לא המשכתי ללמוד. צורת החשיבה באותו זמן הייתה שונה [...] האדם עם ההשכלה לא מתעייף פיזית כמו אלו שעובדים עבודות פיזיות. אולי המשכילים יש להם עייפות מנטלית, אבל לא פיזי ומנטלי. אני מתעייף כפול – פיזי ומנטלי. אני רואה את זה בעיניי, יש לי חברים משכילים, מורה, רופא, הם לא עייפים כמוני.” [3]

5.3 סקר בקרב גברים ערבים ויהודים

כאמור, ניתוח סכ"א של הלמ"ס (פרק 5.1) לא סיפק תשובות מלאות על מאפייני ההיצע והביקוש הגורמים להתרחבות הפערים בתעסוקה בין גברים ערבים ויהודים לקראת גיל הפרישה. אומנם מראיונות העומק (פרק 5.2) עלו תמות אחדות שהוסיפו מידע על הסוגיה, אך עדיין נדרשה הבנה מקיפה בגורמים לפערי התעסוקה. לכן נערך סקר טלפוני אשר התבסס על השאלות הקיימות והחסרות בסכ"א ועל התמות שעלו בראיונות.

לוח 8 מציג את התפלגות המדגם לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלה לעומת ההתפלגות בסכ"א. האוכלוסייה שנדגמה על ידי חברת הסקרים כללה 427 ערבים (להלן "מדגם הערבים") ו-187 יהודים לא חרדים ואחרים (להלן "מדגם היהודים"). הגברים הערבים היו מעט יותר צעירים מן הגברים היהודים, ומקרב היהודים, 30% אינם ילידי הארץ. בקרב העולים חציון שנת העלייה הוא 1979 ו-34% עלו משנת 1989 ואילך. בקרב הערבים שיעור הנשואים גבוה יותר (95% לעומת 70% בקרב היהודים), שיעור גבוה יותר מהם מתגוררים באותו משק בית עם ילדיהם (77% לעומת 46% בקרב היהודים) ומספר הילדים הממוצע גבוה יותר (4.3 לעומת 3.2 בקרב היהודים). השוואת מאפיינים אלו לסכ"א העלתה כי המדגם בסקר זה דומה לאוכלוסייה הכללית, אם כי רמת ההשכלה בקרב הגברים במדגם גבוהה יותר מבאוכלוסייה בסכ"א והם מבוגרים מעט יותר, וכן הסקר כלל ריבוי משיבים "אחר" בשאלות על הענף ומשלח היד.

בבחינת התפלגות המדגם לפי **דת ורמת דתיות** עלה כי 97% מן הנשאלים במדגם היהודים זיהו את דתם כיהודית. 32% הגדירו עצמם דתיים (מהם 15% דתיים ו-17% דתיים-מסורתיים), ואילו 65% הזדהו כלא-דתיים (מהם 18% מסורתיים-לא-דתיים ו-47% חילונים). השאר לא ידעו להגדיר את מידת הדתיות שלהם. במדגם הערבים 77% זיהו עצמם כמוסלמים, 11% כנוצרים, 9% כדרוזים ו-4% כאחרים. 51% הגדירו עצמם דתיים או דתיים מאוד, ואילו 45% הגדירו עצמם לא-דתיים או לא כל כך דתיים. השאר לא ידעו להגדיר את מידת הדתיות שלהם. אשר להשכלתם, התעודה הגבוהה ביותר של המשיבים הערבים מעידה על רמת השכלה נמוכה מזו של המשיבים היהודים (**לוח 8**). 86% מן המשיבים הערבים ציינו שרמת העברית שלהם טובה או טובה מאוד.

לוח 8: התפלגות המדגם לפי מאפיינים דמוגרפיים והשכלה לעומת ההתפלגות בסכ"א^א (באחוזים)

	סכ"א		סקר טלפוני		
	יהודים (n = 24,542)	ערבים (n = 5,263)	יהודים (n = 187)	ערבים (n = 427)	
					קבוצת הגיל
	41	52	31	38	54-45
	40	37	39	38	64-55
	20	11	30	24	70-65
					מצב משפחתי
	81	95	70	95	נשוי
					השכלה
	33	63	17	50	ללא בגרות
	30	20	24	17	בגרות
	37	16	42	30	תואר ראשון ומעלה
	~	~	17	3	אחר
					תעסוקה
	78	60	79	63	עובד
	23	22	26	30	עצמאי
					משלח יד
	52	28	44	36	מנהלים ואקדמאים
	16	16	8	15	מכירות ושירותים
	28	48	4	15	מקצועיים בתעשייה ובינוי
	4	8	1	2	בלתי מקצועיים
	~	~	42	32	אחר

	סכ"א		סקר טלפוני		
	יהודים (n = 24,542)	ערבים (n = 5,263)	יהודים (n = 187)	ערבים (n = 427)	
					ענף תעסוקה
	20	14	6	9	תעשייה וחרושת
	7	20	3	12	בינוי
	12	14	2	5	מסחר
	6	4	4	2	מנהל
	56	48	86	73	אחר

מקור הנתונים: עיבוד המחברים לסקר עצמאי וסכ"א של הלמ"ס 2016-2018. ^ מספר התצפיות המוצג ללא ניפוח. מספר התצפיות בסכ"א הוא סכום של שלוש שנים. מדגם סכ"א כולל את כל הגברים בני 45-69, גם אלו שעובדים וגם אלו שאינם עובדים.

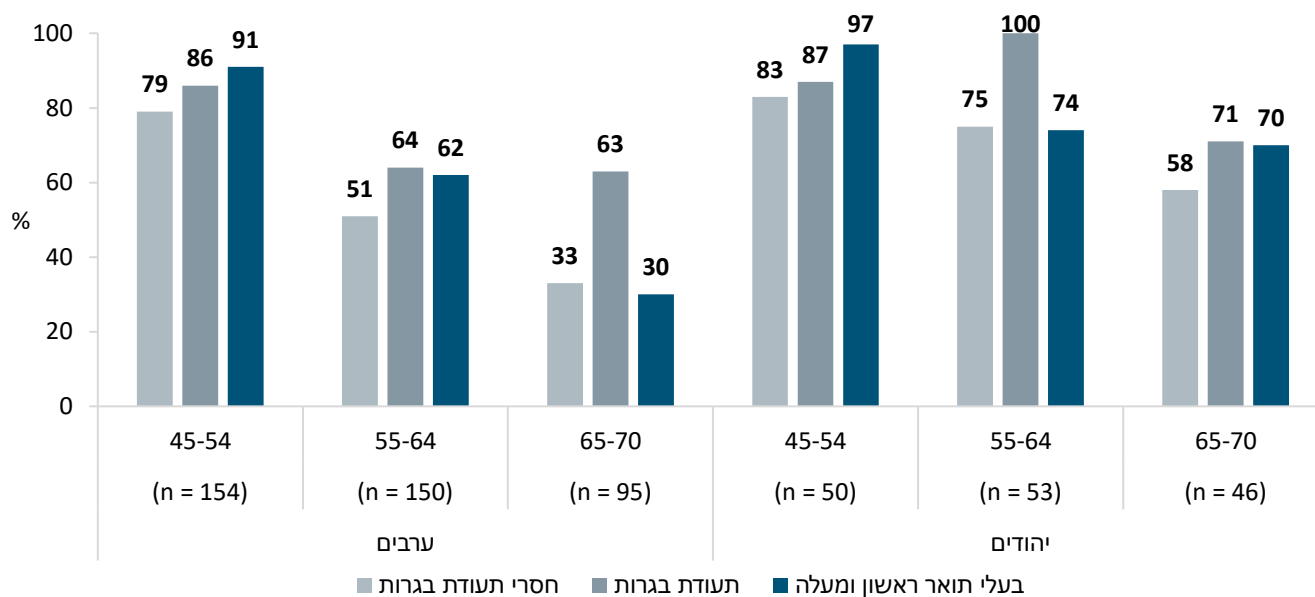
5.3.1 מאפייני התעסוקה הנוכחית והציפיות לעתיד

שיעור התעסוקה בקרב גברים ערבים במדגם היה נמוך מזה שבקרב גברים יהודים. 63% מן הגברים הערבים דיווחו כי עבדו בשבוע הקודם או נעדרו זמנית מעבודתם¹⁹ לעומת 78% מן היהודים. פערי התעסוקה בין הערבים ליהודים התבטאו בכל קבוצות הגיל ואף גדלו עם הגיל:

- 85% מן הגברים הערבים בני 45-54 לעומת 90% מן הגברים היהודים בגילים אלו דיווחו שהם מועסקים – פער של 5 נקודות האחוז
 - 57% מן הגברים הערבים בני 55-64 לעומת 81% מן הגברים היהודים בגילים אלו דיווחו שהם מועסקים – פער של 24 נקודות האחוז
 - 38% מן הגברים הערבים בני 65-70 לעומת 64% מן הגברים היהודים בגילים אלו דיווחו שהם מועסקים – פער של 26 נקודות האחוז
- בקרב הגברים הערבים עד גיל 64 לא נמצאו פערים ניכרים בשיעורי התעסוקה בקבוצות הגיל הצעירות לפי דת או רמת הדתיות. עם זאת בגילי 65-70 הגברים המוסלמים עבדו פחות באופן ניכר מבני הדתות אחרות (31% לעומת 63% בהתאמה), וכן הערבים הדתיים או הדתיים מאוד עבדו פחות מאלו שהגדירו עצמם פחות דתיים (29% לעומת 55% בהתאמה).
- אשר להשכלה, אומנם שיעורי התעסוקה של בעלי השכלה נמוכה די נמוכים בכל קבוצות הגיל, אך הירידה בתעסוקה עם הגיל דומה בכל רמות ההשכלה (תרשים 5).

¹⁹ נעדרים זמנית מעבודתם מוגדרים כמועסקים על פי ההגדרה הרשמית של הלמ"ס.

תרשים 5: שיעור תעסוקה לפי אוכלוסייה, גיל ורמת השכלה[^] (באחוזים)

[^] לא נכללו משיבים שדיווחו על רמת השכלה אחרת או לא ידועה.

מן הסקר עלה כי הפרישה המוקדמת של גברים ערבים אינה מתוכננת כל כך. במענה לשאלה "מהן הציפיות להמשך התעסוקה בגיל מבוגר", העריכו גברים יהודים יותר מערבים שתימשך העסקתם (65% לעומת 42% בהתאמה), ואילו הגברים הערבים נטו יותר מגברים יהודים לומר שאינם יודעים מתי יפסיקו לעבוד (23% לעומת 8% בהתאמה) או שהם ימשיכו לעבוד כל עוד הם יכולים (35% לעומת 27% בהתאמה). עם זאת בקרב העובדים שחזו את גיל הפרישה שלהם דמו תשובות הגברים הערבים לאלו של הגברים היהודים, והחציון היה גיל 67 לשתי הקבוצות בהתאם לגיל הפרישה הסטטוטורי.

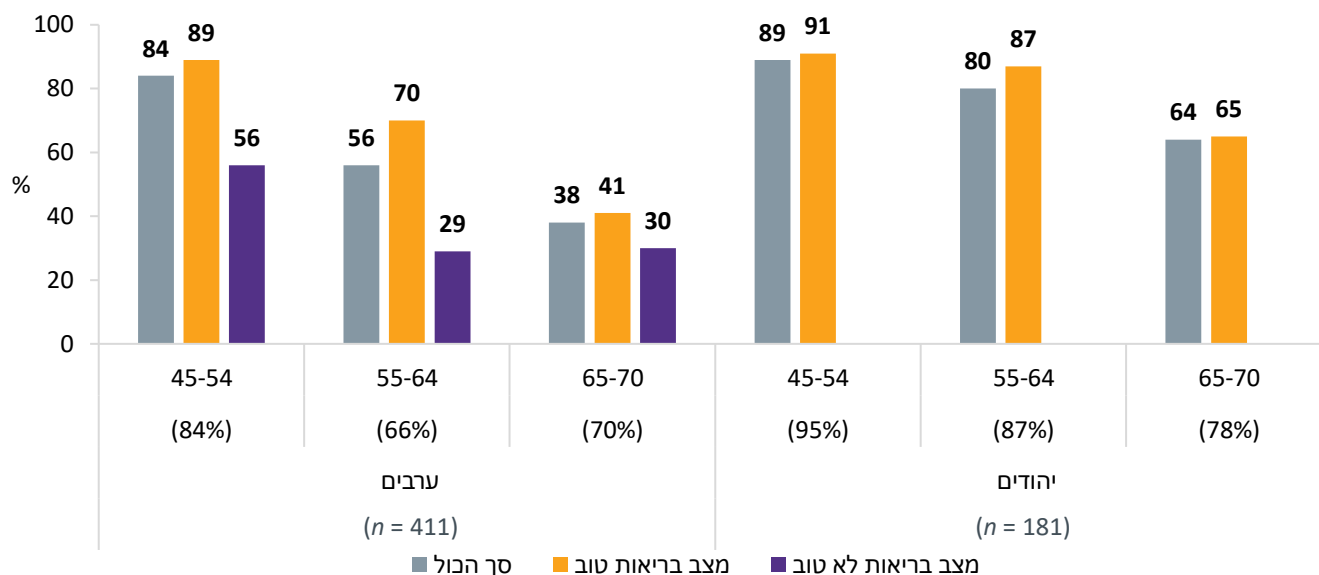
5.3.2 הקשר בין בריאות לתעסוקה

אומנם הגיל הממוצע של המשיבים הערבים נמוך מזה של המשיבים היהודים, אולם מצב הבריאות של המשיבים הערבים טוב כחות מזה של המשיבים היהודים. 74% מן הערבים דיווחו שמצב הבריאות שלהם טוב או טוב מאוד לעומת 87% מן היהודים, ו-7% מן הערבים דיווחו שמצב הבריאות שלהם לא טוב לעומת 2% מן היהודים. 40% מן הערבים דיווחו על בעיות בריאות המפריעות לתפקודי יום-יום שלהם או ליכולתם לעבוד (ובכלל זה 24% מן המדווחים כי בריאותם טובה או טובה מאוד) לעומת 22% מן היהודים. הקשיים השכיחים ביותר בקרב הגברים הערבים – הרמת חפצים כבדים (74%), עמידה ממושכת (71%) ועבודה שעות רבות ביום (63%).²⁰

²⁰ האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שהמשיבים יכלו לענות יותר מתשובה אחת.

כאמור, יש קשר בין בריאות טובה לתעסוקה, ויש קשר בין בעיות הבריאות של גברים ערבים צעירים לשיעורי התעסוקה הנמוכים בקרבם. בקרב ערבים בגילי 45-54 שהעידו כי בריאותם "טובה" או "טובה מאוד" היו מועסקים 89% מהם, בדומה לשיעור התעסוקה בקרב היהודים (91%). אולם בקרב ערבים בני 54-45 שהעידו כי בריאותם "לא טובה" כלל או "לא כל כך טובה" (16% מהם) היו מועסקים רק 56%. בקרב ערבים בגילי 64-55 נצפו הבדלים גדולים עוד יותר בתעסוקה על פי מצב הבריאות – 70% מן הגברים הערבים שמצב בריאותם טוב או טוב מאוד היו מועסקים לעומת 29% בלבד מן הגברים הערבים שמצב בריאותם לא טוב. אולם בקבוצה זו (64-55) שיעור התעסוקה הדי גבוה של הגברים הערבים הבריאים (70%) נמוך משיעור התעסוקה של הגברים היהודים הבריאים (87%), לכן יש גורמים נוספים מלבד הבריאות המסבירים את שיעורי התעסוקה הנמוכים בקרב גברים ערבים בקבוצת גיל זו לעומת בקרב היהודים (תרשים 6).

תרשים 6: שיעור התעסוקה לפי אוכלוסייה, גיל ומצב בריאות^א (באחוזים; בסוגריים שיעור המדווחים על מצב בריאות טוב)

^א שיעורי התעסוקה של יהודים שמצב הבריאות שלהם לא טוב אינם מוצגים בגלל מיעוט משיבים. שיעורי התעסוקה המוצגים הם רק עבור משיבים שדיווחו על מצב בריאותם, ולכן ייתכן שהם שונים מעט משיעורי התעסוקה המדווחים במקומות אחרים.

לוח 9 מציג את הסיבות לקושי למצוא עבודה בקרב גברים שאינם עובדים לפי קבוצת אוכלוסייה ומגוון מאפיינים. מן הלוח עולה כי הקושי העיקרי של גברים ערבים בני 45-70 שאינם עובדים למצוא עבודה הוא מצב בריאות לא טוב (54% בקרב ערבים לעומת 22% בקרב יהודים), כך גם בשיעורים גבוהים מאוד בקרב גברים ערבים שעבדו בעבודות פיזיות בעבר (77%) ובקרב חסרי תעודת בגרות (70%). גורמים אחרים לקושי למצוא עבודה על פי דיווח הגברים הערבים הם: גיל (41%) והיעדר עבודה הולמת במקצועם (15%). גם בקרב ערבים שגילם קטן מ-65 ואינם עובדים היה הגורם השכיח מצב הבריאות (56%), ואחריו הגיל (26%), היעדר משרות במקצוע שלהם (20%) והיעדר עבודה מתאימה באזור מגוריהם (14%).

לוח 9: הסיבות לקושי למצוא עבודה בקרב גברים שאינם עובדים, לפי אוכלוסייה ומגוון מאפיינים (באחוזים)

צעיר מ-65 (n = 81)	לא עבד בעבר בעבודה פיזית (n = 67)	עבד בעבר בעבודה פיזית (n = 43)	חסרי תעודת בגרות (n = 70)	בעלי תעודת בגרות (n = 58)	יהודים [^]		ערבים
					סך הכול (n = 130)	סך הכול (n = 36)	
56	45	77	70	36	54	22	מצבי הבריאותי לא טוב
26	40	44	39	45	41	39	אני מבוגר מדי
20	10	14	13	17	15	17	אין מספיק משרות במקצוע שלי
7	13	7	6	16	10	11	אני לא מעוניין לעבוד
14	9	7	7	9	9	17	אין מספיק משרות באזור מגוריי
6	7	2	9	0	5	8	חסרים לי השכלה, כישורים או ניסיון
5	6	5	3	7	5	3	יש אפליה כלפי אנשים כמוני
2	3	0	0	5	2	8	אני מטפל בבן משפחה
2	1	0	1	0	2	0	אני לא שולט מספיק בשפה העברית
1	0	2	1	0	1	0	אין מספיק תחבורה ציבורית

הערה: האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 כי הנשאלים יכלו לבחור ביותר מתשובה אחת (ראו בדף המחקר [באתר](#) מכון ברוקדייל, שאלון הסקר, שאלה 57).

[^] אי אפשר לפלח את תשובות הגברים היהודים בשל מיעוט תצפיות.

5.3.3 תעסוקה בעבודה פיזית

יש מתאם חזק בין עיסוק בעבודה פיזית ובין פרישה מוקדמת, בייחוד בקרב גברים ערבים. בסקר נכללו שלושה מדדים נפרדים שבחנו אם המשיב עבד בעבודה פיזית – (1) שאלה ישירה, (2) על פי משלח היד ו-(3) על פי ענף התעסוקה. הנסקרים נשאלו בפירוש עד כמה משרתם הנוכחית ומשרתם הקודמת דרשו עבודה פיזית, על פי ההגדרה: "עבודה שבה נדרש העובד להרים משאות כבדים, לבצע פעולות חוזרות, לעבוד בתנאי מזג אוויר לא נעימים (חום/קור) וכדומה". נוסף על כך אפשר לזהות עבודה פיזית על פי משלח היד של המשיב וענף התעסוקה – אם הוא עובד או עבד במשלחי היד: "עובד מקצועי בחקלאות" או "בעל מלאכה בתעשייה ובבנייה", ולפי הענף הכלכלי שעבד בו: "תעשייה" או "בינוי". המתאם החזק ביותר שנמצא היה בין השאלה המפורשת על עבודה פיזית ובין התעסוקה ומגוון תוצאות אחרות. על כן בהמשך יתמקד הניתוח בדיווחים העצמיים של המשיבים על עיסוק בעבודות פיזיות²¹ (ראו **לוח א-1** בנספח א המציג את הקשר בין כל אחד משלושת מדדי העבודה הפיזית ובין מצב התעסוקה והבריאות של ערבים לפי קבוצת גיל).

עובדים ערבים נטו לדווח יותר מעובדים יהודים על עבודה פיזית תובענית מאוד. 29% מהם דיווחו שנדרשו לעבוד בעבודה פיזית במידה רבה או רבה מאוד לעומת 11% בלבד מן העובדים היהודים. אם ייכללו גם העובדים הערבים שדיווחו על רכיב פיזי בינוני בעבודתם, אזי עבודתם של 57% מן העובדים הערבים כללה רכיב פיזי שהוא לכל הפחות בינוני לעומת עבודתם של כ-31% מן העובדים היהודים. מדד רחב זה התברר רלוונטי יותר מן המדד הצר "עבודה פיזית תובענית מאוד" בלבד להבנת תוצאות הסקר על תעסוקת עובדים בני 45-54.

5.3.4 תעסוקה מזדמנת או לא סדירה

טענה שכיחה בראיונות העומק הייתה שגברים ערבים רבים שלא עבדו בצעירותם דרך קבע עדיין עוסקים בגיל מבוגר בעבודה מזדמנת כלשהי. כדי לבדוק השערה זו נשאלה בסקר השאלה: "האם לפעמים אתה עובד בתשלום באופן מזדמן בעבודות לא קבועות? (עבודה שאין לך הכנסה קבועה ממנה ואתה לא עוסק בה בקביעות)". רק 6% מן הגברים הערבים שדיווחו שאינם עובדים ענו כי הם מועסקים בעבודות לא קבועות. לשם השוואה נמצא שיעור גבוה יותר של עובדים בעבודות לא קבועות בקרב יהודים שדיווחו שאינם מועסקים (15%), בקרב ערבים שדיווחו שהם כן מועסקים (13%) ובקרב יהודים שדיווחו שהם מועסקים (10%). לפיכך תוצאות הסקר אינן תומכות בטענה שרבים מן הגברים הערבים שאינם מועסקים בעבודה רשמית וסדירה מועסקים בעבודות מזדמנות או באופן לא רשמי.

5.3.5 סיבות לתעסוקה בגיל מבוגר

כדי לאפיין את מערך השיקולים לעבודה בגיל מבוגר, נשאלו הגברים המועסקים על הסיבות להחלטתם להמשיך לעבוד. גברים ערבים וגברים יהודים ציינו סיבות דומות משלל אפשרויות: פרנסה, הנאה, הזדמנות להיפגש עם אנשים וצבירת זכויות פנסיוניות

²¹ מי שדיווחו שהעבודה הנוכחית שלהם דורשת מאמץ פיזי, מי שדיווחו שעבדו בעבודתם הקודמת בעבודה אשר דרשה יותר מאמץ פיזי, או מי שלא עבדו ודיווחו שהעבודה האחרונה שלהם דרשה מאמץ פיזי, להלן: עבדו בעבודה פיזית.

לוח 10). עם זאת גברים ערבים הזכירו יותר מגברים יהודים את שלוש הסיבות המרכזיות האלה לתעסוקה בגיל מבוגר – ציפייה מהם (66% לעומת 37% בהתאמה), חשש שחוסר תעסוקה יוביל לשעמום או לתחושה של חוסר תועלת (68% לעומת 33% בהתאמה) או מעמדם במשפחה ובקרב חברים בזכות התעסוקה (76% לעומת 37% בהתאמה). עבור גברים ערבים הייתה לשלוש הסיבות הללו חשיבות דומה לסיבות האחרות לתעסוקה בגיל מבוגר, ואילו בקרב הגברים היהודים הייתה חשיבותן פחותה.

לוח 10: השיקולים החשובים בהחלטה להמשיך לעבוד בקרב בני 45-70 לפי אוכלוסייה (באחוזים)

יהודים (n = 141)	ערבים (n = 241)	
72	84	אני צריך להתכנס, לפרנס את המשפחה שלי
56	62	העבודה שלי גורמת לי הנאה
51	60	אני נהנה להיפגש עם אנשים במקום העבודה שלי
59	59	אני צובר זכויות לפנסיה
37	66	המשפחה שלי והחברים שלי מצפים ממני לעבוד
33	68	אני מפחד שאם לא אעבוד יהיה לי משעמם או ארגיש חסר תועלת
37	76	העבודה שלי מקנה לי מעמד של כבוד במשפחה שלי ובקרב החברים שלי

^ בלוח זה שיקול נקבע כחשוב אם דורג "במידה רבה מאוד" בסולם מ-1 – במידה מועטה מאוד ועד 5 – במידה רבה מאוד.
הערה: האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שכל היגד נשאל בנפרד.

טענה אחרת שעלתה בראיונות העומק – לעובדים ערבים יש כחות הזדמנויות מלעובדים יהודים לשנות תעסוקה בגיל מבוגר, לדוגמה לעבודה שאינה תובענית פיזית. כדי לבחון השערה זו נשאלו העובדים על האפשרות לשנות את משרתם. שיעור דומה מן הגברים הערבים והיהודים דיווחו שיהיו מעוניינים בכך בשנים הקרובות (16% ערבים ו-17% יהודים), אך יותר ערבים מיהודים ציינו כי שינוי עבודה יהיה קשה במידה רבה או במידה רבה מאוד (45% לעומת 32% בהתאמה). כשנשאלו לסיבות לכך, נזכר הגיל בתור הגורם השכיח ביותר (31% בקרב ערבים ו-52% בקרב יהודים). הסיבות האחרות שציינו הערבים היו מחסור במשרות מתאימות באזור מגוריהם (20% לעומת 11% מן היהודים) ומצב בריאותם (17% לעומת 8% מן היהודים).

בקרב גברים ערבים בעלי תעודת בגרות או השכלה על-תיכונית הוזכרו הסיבות האלה בשכיחות גבוהה לאחר עניין הגיל: מחסור במשרות מתאימות באזור מגוריהם (19%) ומחסור במשרות מתאימות במקצוע שלהם (17%). בריאות הוזכרה בשכיחות נמוכה מהן (10%). התשובות לשאלה זו תומכות בהימצאות חסמים לתעסוקת גברים ערבים מבוגרים מצד הביקוש לעבודה יותר מליהודים הדומים להם במאפייניהם.

אשר לשינוי עבודה בעבר, שיעור דומה של עובדים ערבים ויהודים דיווחו ששינוי את משרתם העיקרית בעשר השנים האחרונות (26% מן הערבים ו-24% מן היהודים), ויותר גברים ערבים מיהודים דיווחו כי משרתם הקודמת הייתה פיזית יותר ממשרתם הנוכחית (44% מן הערבים לעומת 22% מן היהודים).

בסקר הופנתה לגברים שאינם עובדים שאלה ייחודית נוספת על משרתם הקודמת ועל מועד הפסקת העבודה. הגברים הערבים שאינם עובדים דיווחו על גיל הפסקת עבודה שהוא צעיר בשנתיים וחצי בממוצע מזה של הגברים היהודים (55.5 לעומת 58 בהתאמה), בדומה לממצאים בפרקים הקודמים (מסקירת הספרות, מסכ"א ומן הראיונות). עם זאת הגיל החציוני של תחילת עבודה בקרב הגברים הערבים היה 18 לעומת 22 בקרב היהודים, לכן ותק התעסוקה של הגברים הערבים היה אפילו מעט גבוה יותר.

שילוב בין הנתונים של גברים שעדיין עובדים ובין הנתונים של גברים שאינם עובדים ודיווחו על גיל הפרישה יאפשר לחשב את שיעור הגברים שהמשיכו לעבוד לפחות עד גיל מסוים. לדוגמה: אפשר לקבוע אם מישהו עבד לפחות עד גיל 55 אם בהשיבו לסקר היה אחרי גיל 55 ועבד ולהפך, אם בהשיבו לסקר היה צעיר מ-55 וכבר הפסיק לעבוד ואינו מחפש עבודה או אם השיב באיזה גיל הפסיק לעבוד. על פי הנתונים שתוארו לעיל, גברים ערבים מעטים בלבד ממשיכים לעבוד בגילים מבוגרים לעומת גברים יהודים. בקרב העושים לסקר 79% מן הגברים הערבים המשיכו לעבוד לפחות עד גיל 55 לעומת 93% מן היהודים, 58% מן הערבים המשיכו לעבוד לפחות עד גיל 60 לעומת 84% מן היהודים, ורק 30% מן הגברים הערבים המשיכו לעבוד לפחות עד גיל 65 לעומת 63% מן היהודים. תוצאות אלו עולות בקנה אחד עם הממצאים המבוססים על סכ"א.

5.3.6 סיבות לפרישה מעבודה

הגברים שהפסיקו לעבוד התבקשו לדרג את חשיבות השיקולים בהחלטתם להפסיק לעבוד (לוח 11). השיקולים המרכזיים בקרב הערבים היו מצב בריאותם (47%), הקושי הפיזי להמשיך לעבוד (47%) וחשש שהעבודה תפגע במצב בריאותם (42%). שיעורים אלו היו אף גבוהים יותר בקרב אלו שהפסיקו לעבוד לפני גיל 55 (62%, 50% ו-51% בהתאמה). עם זאת חשיבות השיקולים על פי הימצאות היבט פיזי בעבודה ועל פי רמות ההשכלה דורגו אחרת: גיל הפרישה לפנסיה היה השיקול השכיח ביותר בקרב אלו שלא עבדו בעבודה פיזית (40%) ובקרב בעלי תעודת בגרות או השכלה על-תיכונית (39%), אך גם בקרב אלו בלטו שיקולי הבריאות לאחר גיל הפרישה. בקרב היהודים השיקול השכיח ביותר היה גיל הפרישה לפנסיה (41%), ואחריו רצונם בזמן פנוי רב יותר (29%) וחוסר הנאה מעבודתם (28%).

לוח 11: שיקולים מרכזיים[^] בהחלטה להפסיק לעבוד לפי אוכלוסייה ורמת השכלה (באחוזים)

שיקול	יהודים ^{^^}		ערבים		הפסיק לעבוד לפני גיל 55 (n = 39)	עבד בעבודה פיזית (n = 49)	לא עבד בעבודה פיזית (n = 69)	חסר תעודת בגרות (n = 68)	תעודת בגרות והשכלה על-תיכונית (n = 51)	מהם אקדמאים (n = 32)
	סך הכול (n = 36)	סך הכול (n = 120)								
מצבי הבריאותי לא היה טוב	26	47	62	73	29	59	33	32		
היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד	17	47	50	67	35	56	36	35		
חששתי שהעבודה תפגע במצבי הבריאותי	14	42	51	67	26	52	31	23		
הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה	41	33	15	24	40	28	39	43		
אני כבר לא נהנית לעבוד	28	27	29	26	29	24	29	33		
פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד	14	26	31	30	23	31	19	17		
פוטרתני ולא מצאתי עבודה חדשה	26	22	19	23	22	23	21	20		
רציתי שיהיה לי יותר זמן פנוי	29	20	14	12	26	16	25	32		
היו לי מספיק מקורות הכנסה	15	12	13	4	17	10	12	19		

[^] בלוח זה שיקול נקבע כמרכזי בהחלטה אם להפסיק לעבוד אם דורג "במידה רבה מאוד" בסולם מ-1 – במידה מועטה מאוד ועד 5 – במידה רבה מאוד. האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שכל שיקול נשאל בנפרד (ראו בדף המחקר [באתר](#) מכון ברוקדייל, שאלון הסקר, שאלה 54).
^{^^} אי אפשר לפלח את תשובות הגברים היהודים בשל מיעוט תצפיות.

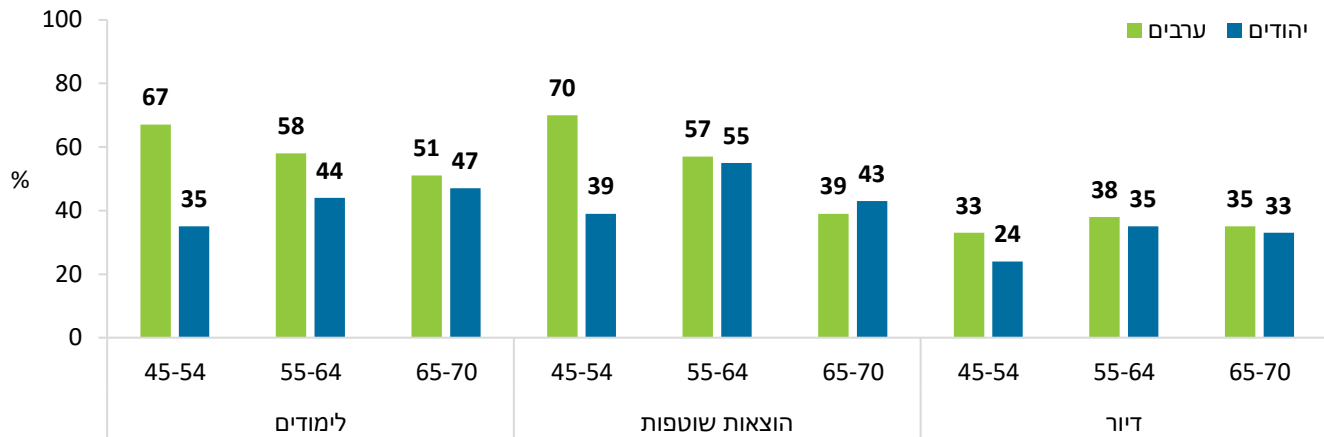
יש מתאם בין עיסוק בעבודה פיזית ובין פרישה מכוח העבודה. בקרב הערבים בני 55-64 אשר דיווחו על עבודה פיזית בעבר, 50% אינם עובדים לעומת 31% בלבד בקרב אלו שעיסוקם היה תובעני פחות מבחינה פיזית. גם בקרב הגברים הערבים הצעירים בני 45-54 נמצא פער – בקרב מי שעבדו בעבודה פיזית 16% אינם עובדים לעומת 11% בקרב אלו שלא עבדו בעבודה פיזית. אם מצרפים לעובדים בעיסוקים פיזיים גם את 20% הגברים הערבים שדיווחו כי עבודתם הייתה כרוכה בעבודה פיזית במידה בינונית, הפער מתרחב ו-18% מן העובדים בעיסוקים פיזיים אינם עובדים עוד בקבוצת גיל זו לעומת 5% בלבד בקרב אלו שלא עבדו בעיסוקים פיזיים. לפיכך יש מתאם בין רכיבים פיזיים בעבודה ובין פרישה מכוח העבודה בגיל צעיר יחסית.

5.3.7 תמיכה כלכלית בילדים

בראינות העומק בלטה תמיכת ההורים בפרנסת ילדיהם, בייחוד השתתפות ההורים בהוצאות החינוך והדיוור, בתור סיבה להמשך תעסוקה בגיל מבוגר. כמה מן המרואיינים תיארו שככל שצרכים אלו פחתו, כך פחת הלחץ להמשיך לעבוד. ממצאי הסקר תמכו בהסבר זה: 67% מן הגברים הערבים בני 45-54 דיווחו כי סייעו לילדיהם המבוגרים מגיל 18 או לקרוב משפחה אחר לממן לימודים (לעומת 35% מן הגברים היהודים), 33% דיווחו כי סייעו לממן דיוור (לעומת 24% מן הגברים היהודים), ו-70% דיווחו כי סייעו לממן הוצאות שוטפות (לעומת 39% מהגברים היהודים).

עם העלייה בגיל נמצאה ירידה ניכרת בשיעור הגברים הערבים המדווחים על מימון הוצאות לימודים (מ-67% בקרב בני 45-54 ל-51% בקרב בני 64-70) וכך גם במימון הוצאות שוטפות (מ-70% בקרב בני 45-54 ל-39% בקרב בני 64-70). לעומתם שיעור היהודים שדיווחו כי הם מסייעים בהוצאות אלו השתנה פחות עם הגיל: השיעור עלה מ-35% בקרב בני 45-54 ל-47% בקרב בני 64-70, ומימון הוצאות שוטפות עלה מ-39% ל-43% בהתאמה. לא נמצאו דפוסים ברורים לפי גיל בהשתתפות בהוצאות דיוור (תרשים 7).²²

תרשים 7: תמיכות כספיות בילדים²² לפי סוג התמיכה, האוכלוסייה והגיל (באחוזים)

²² התרשים מציג את שיעור הגברים בכל קבוצת גיל שענו כי ב-12 החודשים האחרונים סייעו לילדיהם הבגירים (בני 18 ויותר) או לקרוב משפחה אחר לממן את כל אחד מן הצרכים. מספר התצפיות: 167 יהודים ו-331 ערבים.

²² חלק מן ההבדלים בין יהודים לערבים קשורים גם במספר הילדים ובגילם. לגברים הערבים יש בממוצע יותר ילדים מלגברים יהודים (4.3 לעומת 3.2), ובכל קבוצת גיל הילד הצעיר ביותר של הגברים הערבים צעיר במעט מן הילד הצעיר ביותר של גברים יהודים, והילד המבוגר ביותר מבוגר מן הילד המבוגר של הגברים היהודים.

5.3.8 המוטיבציה והקושי למצוא עבודה

גברים ערבים שאינם עובדים דיווחו פחות מגברים יהודים שאינם עובדים על רצונם למצוא עבודה (41% לעומת 58% בהתאמה). 53% מן הגברים הערבים בני 55-64 שאינם עובדים דיווחו שהם מעוניינים לעבוד. מצב הבריאות שלהם היה טוב יותר מזה של אלו שאינם מעוניינים לעבוד (58% לעומת 36% בהתאמה), ורמת ההשכלה שלהם הייתה גבוהה יותר (58% בעלי תעודת בגרות לעומת 29% בקרב מי שאינם מעוניינים לעבוד).

המוטיבציה של הגברים הבלתי מועסקים למצוא עבודה התעצבה לצד הערכתם כי יתקשו למצוא עבודה (61% מן הערבים לעומת 44% מן היהודים). שתי הסיבות הנפוצות ביותר לקושי זה לפי גברים ערבים בשתי קבוצות הגיל היו: מצב הבריאות (54%) – סיבה הקשורה להיצע העבודה, והגיל (41%) – סיבה הקשורה גם להיצע וגם לביקוש. סיבות אחרות שהוזכרו היו: אין מספיק משרות במקצוע שלהם (14%), אין מספיק משרות שמתאימות להם באזור מגוריהם (9%), חוסר עניין (10%), השכלתם, כישוריהם או ניסיונם אינם מספיקים (5%), חשש שיש אפליה כלפי אנשים כמוהם (5%). סיבות אפשריות אחרות, כגון שליטה לא טובה מספיק בשפה העברית, תחבורה ציבורית לא יעילה מספיק והצורך לטפל בבני משפחה, הוזכרו על ידי פחות מ-3% מן המשיבים, לכן חשיבותן מועטה ביותר. חוץ ממצב הבריאות – שהוא הסיבה הנפוצה ביותר לקושי במציאת עבודה – בחינה לפי קבוצת גיל העלתה כי צעירים מגיל 65 נטו יותר לציין כי אין מספיק משרות מתאימות במקצוע שלהם או באזור מגוריהם. זאת ועוד, בחלוקת הצעירים מגיל 65 לשתי קבוצות, אפילו בקרב הגברים הערבים בני 55-64, גיל היה התשובה השנייה בשכיחותה אחרי מצב הבריאות (32% לעומת 56% למצב הבריאות). ממצא זה יכול להיות מושפע גם מהידרדרות במצב הבריאות עם הגיל.

5.3.9 תעסוקה בשעות הפנאי

כדי להבין כיצד גברים ערבים שאינם עובדים ממלאים את זמנם ומה אורחות חייהם, נשאלו המשיבים שאינם עובדים על הפעילויות שעשו בשבוע שלפני הסקר לפי רשימת פעולות אפשריות. 83% אמרו שנפגשו עם בני משפחה או חברים, לדוגמה רבים מהם שמרו על ילדיהם או נכדיהם. 56% עשו קניות או סידורים מחוץ לבית, 29% עזרו לאנשים שנזקקו לסיוע, 27% עסקו בפעילות ספורט ו-20% עזרו לקרוב משפחה או לחבר בהפעלת העסק שלהם. עיסוקים נוספים אך שכיחים פחות הם: שיפוץ הבית, התנדבות בפעילות ציבורית או חברתית בקהילה, פעילות פנאי או תרבות, עזרה לקרוב משפחה או לחבר בשיפוץ הבית או בבנייה ולימודים (לפירוט ולהשוואה בין ערבים ויהודים ראו **לוח א-2 בנספח א**).

5.3.10 מימון הוצאות והכנה פיננסית לפרישה

כדי להבין מה מקורות הפרנסה של הגברים הצעירים מ-65, הם נשאלו על קבלת קצבאות ממשלתיות ותמיכות מבני משפחה. **לוח 12** מציג את שיעור העובדים בני פחות מ-65 אשר דיווחו כי הם מקבלים תמיכה כספית או עזרה מבני משפחה לכל אחד מן הצרכים לפי קבוצת אוכלוסייה ומצב תעסוקה. שיעור גבוה מן הערבים שאינם עובדים מתפרנסים מקצבאות: 37% דיווחו על קצבת נכות (לעומת 6% מן הגברים העובדים ו-10% מכלל היהודים), 10% דיווחו על קצבת נפגעי עבודה (לעומת 1% מן הגברים

העובדים ו-2% מן היהודים), 10% דיווחו על דמי אבטלה ו-4% על הבטחת הכנסה²³ (לעומת שיעורים אפסיים בשאר הקבוצות). יכולת המימון של משק הבית מושפעת גם מתעסוקת בת הזוג, אך מן הסקר עלה כי רק לערבים מעטים שלא עבדו הייתה בת זוג עובדת (35%) לעומת ערבים שעבדו (53%) ויהודים (56%).

הגברים הערבים שלא עבדו דיווחו יותר מן הגברים הערבים העובדים ומן היהודים על קבלת עזרה כספית מילדיהם או ממשפחתם, ובייחוד על עזרה ברכישת מצרכי מזון או תרופות (61% לעומת 56% ו-16% בהתאמה) ועל עזרה בתשלומים שוטפים (54% לעומת 26% ו-9% בהתאמה). גברים ערבים שעבדו או עובדים בעבודה פיזית דיווחו יותר מערבים שלא עבדו בעבודה פיזית על תשלומי קצבת נכות (20% לעומת 10% בהתאמה) ועל קצבת נפגעי עבודה (8% לעומת 1% בהתאמה). בבחינת המתאם בין קצבאות הנכות ובין מצב הבריאות נמצא מתאם חזק עוד יותר מן המתאם בין קצבאות נכות ובין עבודה פיזית. כלומר, גברים ערבים שמצב בריאותם לא טוב קיבלו יותר קצבאות נכות מאלו שמצב בריאותם טוב (38% לעומת 7% בהתאמה). גם בקרב גברים ערבים שלא עבדו בעבודה פיזית היה הבדל בשיעור מקבלי קצבאות הנכות – 29% מן הגברים שמצב בריאותם לא טוב לעומת 7% שמצב בריאותם טוב.

לוח 12: תמיכות כספיות[^] שמקבלים גברים בני פחות מ-65 לפי אוכלוסייה ומצב תעסוקה (באחוזים)

ערבים		יהודים ^{^^}		
עובדים (n = 189)	לא עובדים (n = 71)	סך הכול (n = 260)	סך הכול (n = 118)	
				קבלת קצבאות ביטוח לאומי ופנסיה
42	17	35	23	קצבת ילדים
6	37	14	10	קצבת נכות
1	10	3	2	קצבת נפגעי עבודה
0	10	3	0	דמי אבטלה
0	4	1	0	קצבת הבטחת הכנסה
1	3	1	4	קרן פנסיה או ביטוח מנהלים
0	1	0	3	קצבה ממשלתית שאינה ביטוח לאומי
				קבלת עזרה מן הילדים או מבני משפחה אחרים לצרכים האלה
56	61	57	16	רכישת מוצרי מזון או תרופות
26	54	33	9	מימון תשלומים שוטפים (כגון חשמל)
24	32	26	5	עזרה כספית אחרת
53	35	48	56	בת זוג עובדת

[^] הלוח מציג את שיעור הגברים שגילם קטן מ-65 ודיווחו כי הם מקבלים תמיכה כספית או עזרה מילדים או מבני משפחה אחרים לכל אחד מן הצרכים.

^{^^} אי אפשר לפלח את תשובות הגברים היהודים בשל מיעוט תצפיות של יהודים שאינם עובדים בגיל זה.

²³ רק 17 נדגמים יהודים צעירים מגיל 65 דיווחו שאינם עובדים, ולכן אי אפשר לערוך השוואה בין מקבלי קצבאות ערבים ומקבלי קצבאות יהודים. פירוט עבור כלל היהודים מופיע בלוח 12.

המשיבים נשאלו גם על קבלת עזרה מילדיהם או מבני משפחה אחרים בדרכים אחרות. בקרב הצעירים, בני פחות מ-65, דיווחו 66% מן הערבים שאינם עובדים כי קיבלו עזרה בקניות (עזרה בהבאת המצרכים מן החנות או תרופות מבית המרקחת) לעומת 43% מן הגברים הערבים העובדים ו-19% מכלל הגברים היהודים. חוץ מעזרה בקניות קיבלו מרבית הגברים הערבים עזרה בבישול – 75% מאלו שאינם עובדים ו-81% מהעובדים לעומת 27% מכלל הגברים היהודים.

למרות הסיוע מן הילדים ומן המשפחה דיווחו רבים מן הגברים הערבים שגילם קטן מ-65 על קושי כלכלי. בקרב אלו שאינם עובדים רק 28% דיווחו שהם מצליחים לכסות את כל ההוצאות החודשיות שלהם לעומת 60% מן הגברים העובדים. לשם השוואה 65% מן הגברים היהודים שאינם עובדים ו-74% מן העובדים בגילים אלו דיווחו שהם מצליחים לכסות את כל ההוצאות החודשיות שלהם. תשובות לשאלות על התמודדות עם הוצאה כספית בלתי צפויה הציגו ממצאים דומים מאוד.

במענה לשאלה אם בעתיד יוכלו לממן את הוצאותיהם לאחר גיל 67, נמצאו דפוסים דומים ליכולת המימון בהווה:

- 28% בלבד מן הגברים הערבים שלא עבדו אמרו שהם מרגישים בטוחים בתכנון הפיננסי של הפרישה שלהם לעומת 48% מן הגברים הערבים שעבדו ו-48% מן היהודים שעבדו
- רק 16% מן הגברים הערבים שלא עבדו אמרו שיוכלו לממן את הוצאותיהם במידה רבה או רבה מאוד לעומת 37% מן הגברים הערבים שעבדו ו-43% מסך הגברים היהודים
- גברים ערבים שמצב בריאותם לא טוב דיווחו פחות מאלו שמצב בריאותם טוב כי יוכלו לכסות את הוצאותיהם לאחר גיל הפרישה לפחות במידה מתונה (48% לעומת 77% בהתאמה) וכך גם עובדים שעבדו בעבודה פיזית (62% לעומת 77% מן העובדים שעבדו בעבודה לא פיזית). רגרסיה רב-משתנית הראתה כי לא דפוס העבודה הפיזי אלא מצב בריאות לא טוב מתואם עם היכולת המועטה לכסות הוצאות

לוח 13 מציג תכנון של מקורות המימון לאחר גיל הפרישה לפי אוכלוסייה ומעמד עבודה בקרב הגברים שטרם מלאו להם 67 שנים, גיל הפרישה הסטטוטורי. חיסכון פנסיוני חשוב במיוחד למימון הוצאות לאחר גיל הפרישה, אך הגברים הערבים, ובייחוד אלו שאינם עובדים, מצפים פחות מן העובדים ומן היהודים שיצליחו לממן את הוצאותיהם לאחר הפרישה באמצעות קרן פנסיה (29% לעומת 64% ו-73% בהתאמה).²⁴ תשובות נפוצות אחרות בקרב ערבים שאינם עובדים היו מימון הוצאות באמצעות קצבאות מביטוח לאומי (כגון זקנה ונכות; 57%) ותמיכה מקרובי משפחה (36%), ובקרב ערבים עובדים היו התשובות להמשיך לעבוד (73%) וקצבאות מביטוח לאומי (56%).

²⁴ 85% מן הגברים שגילם קטן מ-67 ומתכננים להסתייע בקרן פנסיה דיווחו כי הם מצפים שיוכלו לממן את הוצאותיהם במידה בינונית לפחות לעומת 56% מן הגברים שאינם מתכננים או אינם יודעים אם מתכננים לממן את ההוצאות באמצעות קרן פנסיה דיווחו כי הם מצפים שיוכלו לממן את הוצאותיהם במידה בינונית לפחות.

לוח 13: תכנון מקורות המימון לאחר גיל הפרישה^א לפי אוכלוסייה ומצב תעסוקה (באחוזים)

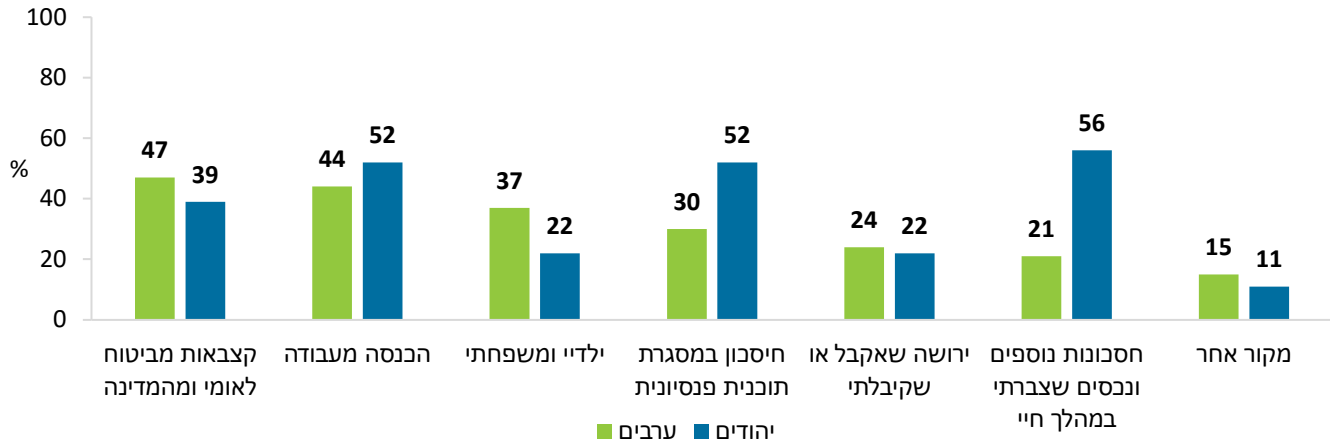
		ערבים		יהודים	
עובדים (n = 192)	לא עובדים (n = 79)	סך הכול (n = 269)	סך הכול (n = 133)		
73	29	60	52	להמשיך לעבוד	
56	57	56	55	קצבאות מביטוח לאומי	
64	29	54	73	פנסיה	
48	12	38	62	חיסכון לא פנסיוני בגוף פיננסי	
16	36	22	8	הסתמכות על קרובי משפחה שיתמכו בי	
17	6	14	18	ירושה שאקבל או קיבלתי	
11	11	11	5	דרך אחרת	
9	5	8	12	מכירת נכסים לא פיננסיים	
10	1	7	17	הכנסה מנכסים לא פיננסיים	
7	3	6	8	מכירת נכסים פיננסיים	

^א הלוח מציג את שיעור הגברים שגילם קטן מ-67 ודיווחו כי הם "מתכננים בוודאות" לממן את הוצאות המחיה שלהם לאחר גיל הפרישה. הערה: האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שכל היגד נשאל בנפרד.

מצב הבריאות מתואם עם הציפייה להסתמך על מגוון מקורות החיסכון – ערבים שמצב בריאותם לא טוב (עובדים ושאינם עובדים) דיווחו פחות מערבים שבריאותם טובה כי הם מצפים להסתמך על פנסיה (31% לעומת 60% בהתאמה) ועל עבודה (38% לעומת 67% בהתאמה), והם דיווחו יותר כי הם מצפים להסתמך על קרובי משפחה (42% לעומת 16% בהתאמה).

היכולת המועטה של הערבים לממן את מחייתם לאחר פרישה באמצעות תשלומי הפנסיה והחסכונות התבטאה גם בתשובות לשאלות אחרות, שכן הן העידו על כיסוי פנסיוני נמוך. לאחר בחינת התוכניות למימון ההוצאות לאחר גיל הפרישה, נבחנו גם מקורות המימון בפועל – הגברים שכבר חצו את גיל 67 נשאלו עד כמה הוצאותיהם ממומנות על ידי מקורות או גורמים שונים (תרשים 8). מקורות המימון החשובים לערבים המבוגרים מגיל הפרישה היו קצבאות מביטוח לאומי ומן המדינה (47%), הכנסה מעבודה (44%) ותמיכה מן הילדים ומן המשפחה (37%). תשלומי פנסיה צוינו חשובים רק בקרב 30% מן הנשאלים. לעומתם בקרב היהודים צוינו מקורות המימון החשובים ביותר האלה: חסכונות (56%), תשלומי פנסיה (52%) וקצבאות מביטוח לאומי ומן המדינה (39%).

תרשים 8: מקורות המימון של מי שהגיעו לגיל הפרישה[^] לפי אוכלוסייה (באחוזים)

[^] התרשים מציג את שיעור המשיבים בני יותר מ-67 שדיווחו כי הם מממנים את הוצאותיהם השוטפות על ידי כל אחד ממקורות המימון במידה 3 לפחות לפי סולם מ-1 – במידה מועטה מאוד ועד 5 – במידה רבה מאוד. הערה: האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שכל היגד נשאל בנפרד. מספר התצפיות: 33 ערבים ו-44 יהודים.

לבסוף, כדי לבחון את עמדות הנדגמים כלפי חסמי ביקוש והיצע לעבודה בגיל מבוגר ואת תפיסותיהם, נשאלו המשיבים על מידת הסכמתם עם היגדים בנושא הפרישה (**לוח 14**). המשיבים הביעו מידה מתונה של הסכמה עם היגדים על קושי בהסבה מקצועית ובהזדמנויות הכשרה (ממוצע 3.1 בלי הבדל ניכר בין ערבים ויהודים). מעט יותר ערבים (ממוצע 3.3 לעומת 3.1 בקרב יהודים) העריכו כי מעסיקים מעדיפים עובדים יהודים על פני עובדים ערבים וכי אפשרויות התעסוקה של ערבים מבוגרים מצומצמות במיוחד (3.9 לעומת 3.6 בקרב יהודים). נמצאה הסכמה במידה דומה עם הטענות שלפיהן מעסיקים מעדיפים עובדים צעירים ואפשרויות התעסוקה של מבוגרים הן מצומצמות.²⁵ אשר לטענה כי על הממשלה לספק הכשרה מיוחדת לעובדים אחרי גיל 50, נמצאה הסכמה רבה איתה (ממוצע 4.4).

בראיונות עלתה הטענה כי גברים ערבים מבוגרים עשויים לעבוד פחות בשל הציפייה החברתית שהוצאותיהם בכלל וההוצאות על פנאי בפרט יהיו נמוכות בגיל המבוגר. עם זאת כשנשאלו הנדגמים בסקר אם הם מסכימים עם ההיגד: "אחרי גיל 50 חשוב ליהנות מהחיים, גם אם זה כרוך בהוצאת סכומי כסף משמעותיים", נטו גברים יהודים וערבים להסכים עם ההיגד (ממוצע 4.0).

²⁵ בנושא נקודת המבט של מעסיקים על עובדים מבוגרים ראו אוסטרובסקי-ברמן ואח' (2023).

לוח 14: עמדות ותפיסות בנוגע לפרישה^א לפי אוכלוסייה (ציון ממוצע)

יהודים (n = 161)	ערבים (n = 312)	
3.1	3.1	לאדם אחרי גיל 50 קשה מאוד ללמוד מקצוע חדש או לעשות הסבה מקצועית
3.0	3.1	לאנשים אחרי גיל 50 אין הזדמנויות הכשרה מקצועית מתאימות
3.1	3.3	מעסיקים מעדיפים עובדים יהודים על פני עובדים ערבים
3.9	3.9	מעסיקים מעדיפים עובדים צעירים על פני עובדים מבוגרים
3.9	4.0	אפשרויות התעסוקה של אנשים מבוגרים הן מצומצמות
3.6	3.9	אפשרויות התעסוקה של גברים ערבים מבוגרים הן מצומצמות במיוחד
4.3	4.4	הממשלה צריכה לספק הכשרה מיוחדת לעובדים מעל גיל 50 שרוצים לעשות הסבה מקצועית
4.0	4.0	אחרי גיל 50, חשוב ליהנות מהחיים, גם אם זה כרוך בהוצאת סכומי כסף משמעותיים

^א הלוח מציג את הציון הממוצע למידת ההסכמה של המשיבים עם כל היגד בסולם מ-1 – "בכלל לא מסכים" ועד 5 – "מסכים במידה רבה מאוד".

5.3.11 ניתוח רב-משתנים של הסיכוי להיות מועסק

כדי לזהות את משקלם של המאפיינים בהסבר לפערי הפרישה בין גברים ערבים לגברים יהודים, נערך ניתוח רב-משתנים ובו המשתנה המוסבר היה "האם הנשאל עדיין עובד", והמשתנים המסבירים: השכלה, מצב הבריאות, משלח היד, ענף התעסוקה הקודם ואם עבד בעיסוק פיזי (**לוח א-3 בנספח א**). שלא כמו בניתוח שהתבסס על נתוני סכ"א (**פרק 5.1**), ניתוח זה כלל את כל הגברים בני 55-64²⁶ ולא רק את אלו שעבדו ב-12 החודשים שקדמו לו. בבחינת התרומה של כל גורם להבדלים בשיעורי התעסוקה (**לוח א-4 בנספח א**) נמצא כי שיעורי התעסוקה הנמוכים של הגברים הערבים מושפעים במידה רבה משני גורמים: השכלה נמוכה ומצב בריאות לא טוב. לעומת תוצאות הניתוח של נתוני סכ"א, להשכלה יש מתאם רב יותר. כאמור, בניתוח נתוני סכ"א התוצאות שיקפו הטיית הישרדות – גברים ערבים שרמת השכלתם נמוכה נטו לצאת מכוח העבודה בגיל צעיר מזה של בעלי השכלה גבוהה, ולכן הם לא נכללו במדגם. הטייה זו לא התקיימה בניתוח נתוני הסקר הטלפוני שכלל את כל הגברים ולא רק את אלו שעבדו לאחרונה. הבדל זה מסביר מדוע בניתוח הזה נמצאה השפעה רבה של השכלה על התעסוקה. ההשפעה הישירה הנאמדת של מצב בריאות לא טוב היא תוצאה חדשה, שכן מצב הבריאות לא נצפה ישירות בנתוני סכ"א.

5.3.12 כירוק פער התעסוקה על פי הסיבות להפסקת עבודה

דרך נוספת לנתח את ההסברים לפער בשיעורי התעסוקה בין גברים ערבים ליהודים היא לבחון את הסיבות להפסקת העבודה שהגברים עצמם ציינו. כדי להבין את התרומה של כל אחת מהן לשיעור התעסוקה הנמוך בקרב גברים ערבים בני 45-70, יוחס לכל גבר שאינו עובד שיקול אחד לאי-עבודה שהוא דירג חשוב ביותר. ב**לוח 15** מוצגים השיקולים החשובים ביותר להפסקת העבודה

²⁶ טווח גילים רחב מעט יותר מהגרסיה של סכ"א בגלל גודל המדגם.

ותרומתם לפער התעסוקה בין יהודים לערבים. 40% מן הגברים הערבים שאינם עובדים דיווחו שהסיבה העיקרית להפסקת העבודה קשורה לבריאותם, 7% דיווחו על סיבה תרבותית ("פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד"), והשאר (53%) דיווחו על סיבות אחרות – "אני כבר לא נהייתי לעבוד" (12%) או "הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה" (12%). לשם השוואה רק 17% מן היהודים שלא עבדו נימקו זאת בסיבה הקשורה לבריאות, 5% בסיבה תרבותית ו-78% בסיבות אחרות. על בסיס נתונים אלו אפשר לחשב את התרומה הכוללת של כל שיקול להפרש בין יהודים לערבים באי-תעסוקה באמצעות חישוב החלק של המדווחים שאינם עובדים מכל אחת מהסיבות במדגם הכולל – אלו שעובדים ושאינם עובדים (ראו הרחבה בנספח ב).

סך הפער בין יהודים לערבים בשיעור התעסוקה הוא 15 נקודות האחוז (66% מן הערבים עובדים לעומת 81% מן היהודים). שיקולים הקשורים לבריאות הם 74% מן הפער (עמודת סך הכול בלוח 15) – 26% בגלל מצב בריאות לא טוב, 24% בגלל החשש שהעבודה תפגע בבריאות ו-23% בגלל קושי פיזי להמשיך לעבוד. 10% מן הפער מוסבר בהבדלים במספר העובדים שהפסיקו לעבוד מסיבה תרבותית ("פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד") והשאר משילוב בין סיבות אחרות.

זאת ועוד, אפשר לבחון בנפרד את הגברים הערבים שדיווחו כי עבדו בעבודות תובעניות פיזית ואת אלו שלא (38% מן הגברים הערבים דיווחו שעבדו בעבודות תובעניות פיזית, ומכיוון שגברים אלו נוטים יותר להפסיק לעבוד, הם 48% מן הגברים הערבים שאינם עובדים). אפשר לראות כי 60% מן הגברים הערבים שעבדו בעבודות תובעניות פיזית דיווחו שהפסיקו לעבוד מסיבות בריאות (עמודה 3 בלוח ב-1 בנספח ב). אך אפילו בקרב ערבים שלא עבדו בעבודות תובעניות פיזית, דיווחו 26% כי הפסיקו לעבוד מסיבות בריאות, יותר מן היהודים שדיווחו כי הפסיקו לעבוד מסיבות בריאות (17%). אפשר לחשב את התרומה של כל אחת מן הקבוצות הללו להפרש בשיעורי אי-התעסוקה הכוללים בין יהודים לערבים באמצעות השוואה בין 38% מן הגברים הערבים שעבדו בעבודות תובעניות פיזית ובין שיעור מקביל המורכב מ-38% מן הגברים היהודים שלא דווקא עבדו במקצועות תובעניים פיזית (ראו נספח ב). בחישוב זה נמצא כי 54% מן ההפרש באי-תעסוקה בין יהודים לערבים אפשר לייחס לסיבות בריאות בקרב גברים ערבים שעבדו בעבודות תובעניות פיזית, ו-20% מן ההפרש הכולל מיוחס לסיבות בריאות בקרב גברים ערבים שלא עבדו בעבודות תובעניות פיזית.

לוח 15: השיקולים החשובים ביותר להפסקת העבודה ותרומתם לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ^ (באחוזים)

סך התרומה לפער התעסוקה	ההסבר לאי-התעסוקה		גברים שאינם עובדים				סיבות עיקריות להפסקת עבודה
	הפער שאפשר לייחס לתשובות ערבים שעבדו בעבודה לא פיזית (62%)	הפער שאפשר לייחס לתשובות ערבים שעבדו בעבודה פיזית (38%)	ערבים שעבדו בעבודה שאינה פיזית (n = 71)	ערבים שעבדו בעבודה פיזית (n = 50)	כל היהודים (n = 36)	כל הערבים (n = 121)	
74	20	54	26	60	17	40	סיבות הקשורות לבריאות:
26	5	21	10	25	9	16	מצב בריאותי לא היה טוב
24	6	18	7	19	3	12	חששתי שהעבודה תפגע במצב בריאותי
23	9	14	9	16	4	12	היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד
10	6	4	8	7	5	7	סיבות הקשורות לתרבות:
10	6	4	8	7	5	7	פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד
16	23	-7	67	33	78	53	סיבות אחרות:
12	9	3	14	10	12	12	כבר לא נהייתי לעבוד
3	3	-1	12	7	15	10	היו לי מספיק מקורות הכנסה
3	8	-5	18	5	19	12	הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה
3	4	-1	11	6	13	9	רציתי יותר זמן פנוי
-5	-1	-4	11	6	19	9	פוטרתי ולא מצאתי עבודה חדשה
100	48	52	100	100	100	100	סך כל הסיבות

^ ארבע העמודות הראשונות מציגות את שיעור הגברים שדירגו את התשובה כחשובה ביותר בקרב גברים שאינם עובדים ונתנו לפחות סיבה אחת להפסקת עבודה. 3% מן הגברים היהודים ו-6% מן הגברים הערבים שלא עבדו לא דירגו סיבה להפסקת העבודה. העמודה החמישית מציגה את הפער הכולל בשיעור אי-תעסוקה בין יהודים לערבים שאפשר לייחס לגברים ערבים שעבדו בעבודה תובענית פיזית והפסיקו לעבוד. העמודה השישית מציגה הפרש זה שאפשר לייחס לערבים שלא עבדו בעבודה תובענית פיזית, והעמודה השביעית מציגה את סכום העמודות החמישית והשישית – השיעור הכולל של הפסקת העבודה של כל הגברים אשר ניתן לייחס לסיבה זו (ראו נספח ב). בגלל עיגול הספרות המספרים אינם מסתכמים במלואם לסכומים של תתי-קבוצות.

6. דיון

בניתוח סכ"א (סקרי כוח האדם) של הלמ"ס נמצא כי כבר בגילי 45-55 גברים ערבים פורשים משוק העבודה יותר מיהודים שאינם חרדים. בקבוצת הגיל הזאת הנטייה המוגברת של עובדים ערבים לפרוש משוק העבודה קשורה לשכיחות המאפיינים: עבודה פיזית, רמת השכלה נמוכה ומגבלה גופנית ולמתאם ביניהם. נוסף על ההשפעה החזקה של מאפיינים אלו על הפרישה, שיעור הערבים שרמת השכלתם נמוכה ועובדים במשלחי יד פיזיים ויש להם מגבלה גופנית, הוא גבוה יותר ומגביר את הפרישה מן העבודה בקרב גברים ערבים.

בקבוצת הגיל 55-64 הפער בשיעור הפרישה בין גברים ערבים ליהודים גדל, והקשר הנאמד בינו ובין ההבדלים במאפייני העובדים הנצפים בסכ"א, כגון רמת השכלה נמוכה, עבודה פיזית או מגבלות בריאות, נחלש לעומת קבוצת הגיל 45-55. הסקר במחקר זה נועד לדייק את הסיבות לפרישה המוקדמת של הגברים הערבים מכוח העבודה לעומת הגברים היהודים, וכן לבחון השערות נוספות לאלו שנמצאו בסקירת הספרות (הבדלים במצב הבריאות ובהעסקה בעבודה פיזית).

יתרון אחר של הסקר במחקר זה הוא השאלות המפורטות על מצב הבריאות של המשיבים. רק 66% מן הגברים הערבים בני 55-64 דיווחו כי מצב בריאותם טוב לעומת 87% מן הגברים היהודים. בקרב גברים בקבוצת הגיל הזאת נמצאו הבדלים ניכרים בשיעורי התעסוקה הקשורים לבריאות: 70% מן הגברים הערבים שדיווחו על מצב בריאות טוב היו מועסקים לעומת 29% שדיווחו על מצב בריאות לא טוב. עם זאת נמצאו הבדלים ניכרים בשיעור התעסוקה גם בין ערבים ויהודים שדיווחו על מצב בריאות טוב (70% לעומת 87% בהתאמה). אם כן גם על פי הסקר ההבדל במצב הבריאות אינו מסביר את כל פער התעסוקה בין האוכלוסיות בקבוצת גיל זו.

חוץ מן ההשפעה שיש למצב הבריאות על תעסוקה בגיל מבוגר, גם לאופי העבודה, כלומר לעבודה הכרוכה במאמץ פיזי, יש קשר לנטייה לא לעבוד בגיל מבוגר. בסקר שנערך במחקר זה נמצא כי 50% מן הגברים הערבים בני 55-64 שדיווחו כי עבדו בעבודה פיזית כבר אינם עובדים לעומת 31% מן הגברים הערבים שעבדו בעבודה שאינה דורשת מאמץ פיזי. זאת ועוד, המשיבים בקבוצה זו שעבדו בעת הסקר או בעבר בעבודות פיזיות דיווחו יותר מאלו שלא עבדו בעבודות פיזיות על מצב בריאות לא טוב. מתאם זה לבדו אינו מסביר את השפעת העבודה הפיזית על מצב הבריאות ומכאן על מצב התעסוקה, שכן גם בקרב אלו שלא עבדו בעבודה פיזית נמצאה השפעה רבה של מצב הבריאות על מצב התעסוקה. וליתר דיוק, בקרב גברים ערבים צעירים מ-65 שלא עבדו בעבודה פיזית ודיווחו על מצב בריאות טוב נמצא שיעור תעסוקה של 85% לעומת שיעור תעסוקה של 48% בקרב אלו שדיווחו על מצב בריאות לא טוב. מניתוח באמצעות מודל רגרסיה רב-משתנים של מצב הבריאות ושל העיסוק בעבודה פיזית עלה שמצב התעסוקה בעת מילוי הסקר קשור למצב הבריאות ולא לעבודה פיזית (לוח א-3). אולם גם לאחר הכללת מאפיינים אלו במודל האמידה, גברים ערבים בני 55-64 מועסקים ב-12 נקודות האחוז פחות מגברים יהודים. כלומר בריאות והיסטוריה של עבודה פיזית מסבירים רק כמחצית מן הפער של 24 נקודות האחוז בשיעורי התעסוקה בין יהודים לערבים בקבוצת גיל זו.

מניתוח המבוסס על הסיבות להפסקת העבודה שהגברים עצמם ציינו עלה כי שיקולים הקשורים לבריאות מתואמים עם 74% מן הפער, 10% מן הפער מוסבר בהבדלים במספר העובדים שהפסיקו לעבוד מסיבה תרבותית והשאר משילוב בין סיבות אחרות. אומנם גברים ערבים פורשים בממוצע בגיל צעיר יותר מיהודים, אך הם גם נכנסים לשוק העבודה בגיל צעיר יותר. גברים ערבים אינם צופים כי יפרשו בגיל מוקדם יותר, שכן הם נוטים לדווח כי אינם יודעים מתי יפסיקו לעבוד או שימשיכו לעבוד כל עוד הם יכולים. בקרב העובדים שסיפקו הערכה לגיל שיפסיקו לעבוד נמצא דמיון רב בין תשובות הערבים לתשובות היהודים.

אחת הטענות שעלו בראיונות העומק הייתה שגברים ערבים רבים שלא עבדו בצעירותם בעבודה סדירה עדיין עוסקים בגיל מבוגר בעבודה מזדמנת כלשהי. תוצאות הסקר לא תמכו בטענה שרבים מן הגברים הערבים שאינם מועסקים באופן רשמי וסדיר מועסקים בעבודות מזדמנות או בהעסקה לא רשמית.

רבים מן הערבים תומכים בפרנסת ילדיהם גם לאחר שהילדים חצו את גיל 18, לרבות כיוסי הוצאות בתחום הדיור, ההשכלה והוצאות שוטפות. תמיכה מעין זו נפוצה פחות בקרב יהודים ועשויה לעודד תעסוקה בגיל מבוגר. עם זאת ככל שהגברים הערבים מזדקנים, כך פוחתת התמיכה בילדיהם, שכן הם התחתנו וסיימו את לימודיהם האקדמיים, וכך פוחת הצורך לעבוד בגיל מבוגר יותר. הפרישה מעבודה בגיל צעיר קשורה למצוקה כלכלית. רבים מן הגברים הערבים שגילם צעיר מ-65 ואינם עובדים דיווחו על קושי כלכלי, רובם מקבלי קצבאות ממשלתיות ותמיכה מבני משפחתם. הכיסוי הפנסיוני של הגברים הערבים מועט לעומת זה של היהודים, ורק רבע מהם מצפים להסתמך בעת הפרישה על תשלומי הפנסיה לכיסוי הוצאותיהם.

7. סיכום והמלצות מדיניות

המחקר מלמד כי ההבדלים בשיעורי התעסוקה בגיל מבוגר בין גברים יהודים לערבים נובעים בעיקר מהבדלים במצב הבריאות. מצב הבריאות מושפע גם (אך לא רק) מאופי התעסוקה במשך החיים, וזו מושפעת גם מרמת ההשכלה. תעסוקה פיזית אינה חייבת להיות מסוכנת, אך היא עלולה לחשוף את העובדים לתנאי עבודה שיקשו עליהם להתמיד בה בגיל מבוגר ואף יפגעו בבריאותם. לכן יש חשיבות יתרה להקפדה על תנאי בטיחות וגהות בעבודה, בייחוד בעבודה פיזית, ולעודד שילוב של אמצעים טכנולוגיים העשויים לא רק להעלות את פריון העבודה אלא גם לסייע לשמור על בטיחות העובדים לאורך זמן. יש לציין כי הירידה בתעסוקה בעקבות בעיות בריאות מתרחשת גם בקרב גברים ערבים שאינם מועסקים בעבודות פיזיות. חלק קטן מן ההבדלים בשיעורי התעסוקה בגיל מבוגר בין גברים יהודים לערבים מוסבר בסיבות תרבותיות או חברתיות, וקשה להשפיע עליהן באמצעות מדיניות.

עוד עלה מן המחקר כי האחידות (הומוגניות) הרבה במשלחי היד ובענפי התעסוקה באוכלוסייה הערבית, ואופייה הפיזי של התעסוקה, מובילות להצטברות חסמים לתעסוקה בגיל המבוגר בקרב חלקים ניכרים מהאוכלוסייה. כדי להפחית את הסיכון לפרישה מוקדמת באוכלוסייה, יש צורך מהותי בגיוון תעסוקתי באוכלוסייה הערבית. ראשית, השקעה בחינוך ובהכשרה מקצועית יאפשרו תהליך אפקטיבי של גיוון תעסוקתי באוכלוסייה הערבית. ההשקעה בחינוך – החל בחינוך היסודי המשך בחינוך העל-יסודי וכלה בהשכלה האקדמית – תבנה תשתית יציבה לעובדים של ידע, כלים מקצועיים ומיומנויות להשתלבות מיטבית בשוק התעסוקה הישראלי המגוון ולקידום מקצועי. לדוגמה, מתן מלגות וסיוע כלכלי לרכישת השכלה גבוהה בתחומים שיש להם תת-ייצוג באוכלוסייה הערבית, כגון טכנולוגיה, מחשוב ויזמות יכולים לשמש מנוף לתעסוקה איכותית, לגיוון תעסוקתי ולבסוף גם להוביל לפרישה מאוחרת יותר. הכשרות מקצועיות לעובדים ערבים במסגרת האגף להכשרה מקצועית של משרד העבודה במגוון תחומים וענפי תעסוקה יאפשרו התמחות במקצועות נדרשים במשק הישראלי וכן יצרו גמישות תעסוקתית לשם הסבה מקצועית בבוא העת בשל שינויים בשוק העבודה ובביקוש לעובדים או ביכולות ובצרכים האישיים, כגון שינויים במצב הבריאות. שנית, עידוד יזמות עסקית בחברה הערבית תשמש ערוץ חשוב לקידום הגיוון התעסוקתי. הרשות לעסקים קטנים ובינוניים יכולה לסייע במימון הקמת מרכזי תמיכה וחממות טכנולוגיות ייעודיות ליזמים ערבים. מהלכים אלו יסייעו הן בגיוון תעסוקתי הן בפיתוח כלכלי ובהאצת הצמיחה באוכלוסייה הערבית.

לסיכום להלן המלצות מדיניות הנובעות ישירות מן המחקר:

- א. שמירה על בטיחות ועל בריאות העובדים: להדק את הפיקוח על תנאי הבטיחות והגהות במקומות העבודה והגברת המודעות של העובדים והמעסיקים. הגברת האכיפה של נוהלי הבטיחות באתרי הבנייה ובמפעלים צפויה לצמצם את השחיקה הפיזית ואת ההידרדרות הבריאותית של עובדי הצווארון הכחול בגיל מבוגר.
- ב. עידוד טכנולוגיה מקדמת בטיחות: לעודד שילוב אמצעים טכנולוגיים המגנים על בטיחות העובדים בענפי הבנייה, החקלאות והתעשייה, בייחוד טכנולוגיות שיקלו את העומס הפיזי.

- ג. קידום בריאות הציבור: להשקיע משאבים ברפואה מונעת ובחינוך לבריאות באוכלוסייה הערבית בכל קבוצות הגיל. חוץ מן התועלות הישירות של שיפור מצב הבריאות גם בגיל המבוגר, התשואה מהשקעה ציבורית בתחום זה צפויה להיות גבוהה בשל גידול בתעסוקה בייחוד בגילים מאוחרים ותרומתה לצמצום העוני וההישענות על מערכות הרווחה.
- ד. קידום הכשרה מקצועית וטכנולוגית בעיקר עבור אוכלוסייה ברמת השכלה נמוכה: למקד את ההכשרה המקצועית בגילי 40-30 כדי לאפשר הסבה מקצועית כבר בשלב זה של הקריירה. הכשרה מקצועית בגילים מבוגרים יותר צפויה להניב תועלות מצומצמות יותר לטווח זמן קצר, ולכן היא פחות כדאית. יש להדגיש כי קידום הכשרה מקצועית רלוונטי לא רק למי שאינו מועסק אלא גם למועסקים כדי שיוכלו להמשיך להיות מועסקים גם בגיל מבוגר.
- ה. השקעה בחינוך: להשקיע בצמצום פערים בהישגים הלימודיים כבר בבית הספר היסודי, לרבות ברכישה מיטבית של השפה העברית, ובכך גם להגדיל את סיכוייהם של הגברים הערבים לרכוש השכלה גבוהה. לפי ממצאי המחקר עלייה בשיעור בעלי השכלה גבוהה תניב פירות של ירידה בפרישה מוקדמת לצד שיפור איכות התעסוקה.
- ו. קידום אוריינות פיננסית: להגביר את המודעות לנושאים פיננסיים ובפרט לחיסכון פנסיוני בקרב כלל ציבור העובדים, ובייחוד בחברה הערבית.
- ז. הגברת האכיפה על מעסיקים בשל הפרות חוקי עבודה בכלל ובייחוד בעניין הפרשות סוציאליות לעובדיהם.

מקורות

- אוסטרובסקי-ברמן, א., שנור, י., שני, ה., תירוש, א., סומך, ס. ורזניצקי, ש. (2023). עובדים מבוגרים בשוק העבודה: נקודת המבט של מעסיקים. דם-954-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/older-adults-in-the-labor-market-the-employers-perspective/>
- אחדות, ל. וגרא, ר. (2008). על עבודה ופרישה אצל בני 50 ומעלה בישראל. ביטחון סוציאלי, 76, 43-72. <https://www.jstor.org/stable/23279285>
- אלוני, צ., אביבי, ה. וגבע, א. (2024). ההשלכות של פיטורים בישראל בהתחשב בשיעור האבטלה במשק, בגיל וברמת ההכנסה של המפוטרים. משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי. <https://www.gov.il/BlobFolder/dynamiccollectorresultitem/periodic-review>
- אנגל-זאבי, ד. ונבון, ש. (2022, פברואר 21). ילודה ופרייה בישראל (הודעה לתקשורת). הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2022/062/01_22_062b.pdf
- ארד, ע. וריינגורץ, י. (2024). העדפות בנוגע לעבודה ופנאי בגיל 60+. דם-866-24. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/work-and-leisure-preferences-after-age-60/>
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2023). צעירים בישראל 2023: שנתון סטטיסטי. פמ-86-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/young-adults-in-israel-statistical-abstract-2023/>
- בנק ישראל. (2019). העלאת רמת החיים בישראל באמצעות הגדלת פרייה העבודה (דוח מיוחד של חטיבת המחקר). <https://www.boi.org.il/media/xyrh4fvw/>
- בנק ישראל (2022). פרק ח': הפערים בין מערכת החינוך היהודית לערבית בהיקפי התשומות החינוכיות ובאיכותן. דין וחשבון 2021. <https://www.boi.org.il/media/qiebcnca/chap-821n.pdf>
- דה-מלאך, א. (2021). האוכלוסייה הערבית במגזר ההייטק בישראל, לקט ניתוחי מדיניות וסוגיות מחקריות. בנק ישראל, חטיבת המחקר. <https://www.boi.org.il/media/5j5ff2xy/red202110h.pdf>
- הוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת 2030 (2020). הוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת 2030: דוח מסכם. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. https://www.gov.il/BlobFolder/reports/employment_report_2030/he/2030-report_2030report-acc.pdf
- ישיב, ע. וקסיר (קלינר), נ. (2010). דפוסי ההשתתפות של ערביי ישראל בשוק העבודה. סקר בנק ישראל, 84, 39-86. https://www.boi.org.il/media/sogj0bdv/surv84_2.pdf

- זנד, א. וליכטמן-שדות, ש. (2019). ההשפעות של רפורמת העלאת גיל הפרישה על החלטות היצע העבודה של זוגות נשואים (נייר לדיון 2019.13). בנק ישראל. <https://boi.org.il/media/i1dldzli/dp201913h.pdf>
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2005). הסקר החברתי.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2023). לוח 3.5 תוחלת חיים, לפי מין, דת וקבוצת אוכלוסייה. שנתון סטטיסטי לישראל, 74. <https://www.cbs.gov.il/he/publications/Pages/2023/>
- מנחם-כרמי, ש., ספיבק, א. ורוזנברג, מ. (2023). חוק פנסיות חובה – האומנם? בחינת שיעורי הכיסוי באוכלוסייה – ניתוח נתונים מנהליים. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המרכז לפנסיה, ביטוח ופסיכולוגיה כלכלית. <https://www.pif.bgu.ac.il/wp-content/uploads/2024/02>
- הצוות הבין-משרדי לגיבוש תכנית לאומית להגברת ההכלה הפיננסית (2022). דוח הצוות לגיבוש תכנית לאומית להגברת ההכלה הפיננסית. בנק ישראל, משרד המשפטים והמשרד לשוויון חברתי. <https://www.boi.org.il/media/pmdmkae>
- קלינר-קסיר, נ., פינס, ר. ופלאם, נ. (2023). דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2022. המוסד לביטוח לאומי. https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Pages/oni2022.aspx
- קסיר (קלינר), נ. ורומנוב, ד. (2018). איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית: מבט השוואתי. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://machon.org.il/publication>
- תחאוכו, מ., קלישר, ע. ומושקלב, ק. (2020). התשואה לידע בשפה העברית בחברה הערבית: חסמים ברכישת השפה והדרכים להסרתם (נייר מדיניות 2020.06). מכון אהרן למדיניות כלכלית. <https://www.runi.ac.il/media/ytadpbvt/policy-paper.pdf>
- תירוש, א., כהן, ד., ברליון, ב., לוי-כובשי, א. וסומך, ס. (2023). דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב: מחקר הערכה מסכמת. דמ-935-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/employment-patterns-and-barriers-to-employment-in-the-bedouin-population-in-the-negev/>
- Baurin, A., Tubeuf, S., & Vandenberghe, V. (2023). *Inferring occupation arduousness from poor health beyond the age of 50* (4368365). SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4368365
- Berger, B., Garcia, I. L., Maestas, N., & Mullen, K. J. (2022). *The link between health and working longer: Disparities in work capacity* (Working paper no. 30036). NBER. <https://www.nber.org/papers/w30036>
- Blundell, R., Britton, J., Dias, M. C., & French, E. (2023), The impact of health on labor supply near retirement. *Journal of Human Resources*, 58(1), 282-334. <https://jhr.uwpress.org/content/58/1/282>
- Charles, K. K. (2004). Is retirement depressing?: Labor force inactivity and psychological well-being in later life. In S. W. Polachek (Ed.), *Accounting for worker well-being* (pp. 269-299). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S0147-9121\(04\)23008-4](https://doi.org/10.1016/S0147-9121(04)23008-4)

- Coile, C. (2004). Retirement incentives and couples' retirement decisions. *Topics in Economic Analysis & Policy*, 4(1), 1277. <https://www.proquest.com/openview/7bee60612832c99ee40caf8d80879204/1?pq-origsite=gscholar&cbl=26854>
- Coile, C. (2015). Economic determinants of workers' retirement decisions. *Journal of Economic Surveys*, 29(4), 830-853. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/joes.12115>
- Johnston, D. W., & Lee, W. S. (2009). Retiring to the good life? The short-term effects of retirement on health. *Economics Letters*, 103(1), 8-11. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165176509000196>
- Lang, K., & Spitzer, A. K. L. (2020). Race discrimination: An economic perspective. *Journal of Economic Perspectives*, 34(2), 68-89. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.34.2.68>
- Munnell, A. H. (2019). Socioeconomic barriers to working longer. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, 43(3), 42-50. <https://www.jstor.org/stable/26841731>
- Munnell, A. H., Aubry, J. P., & Wettstein, G. (2023). *Wills, wealth, and race* (Wharton pension research council working paper 2023-16). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=4590303>
- Munnell, A. H., Hou, W., & Sanzenbacher, G. T. (2018). *Trends in retirement security by race/ethnicity*. Center for retirement research at Boston College. https://crr.bc.edu/wp-content/uploads/2018/11/IB_18-21.pdf
- Neumark, D. (2019). Age discrimination in the U.S. labor market. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, 43(3), 51-58. <https://www.jstor.org/stable/26841732>
- Neumark, D. (2024). Age discrimination in Hiring. *The Journal of Human Resources*, 59(1), 1-34. <https://doi.org/10.3368/jhr.0420-10831R1>
- Neumark, D., Burn, I., & Button, P. (2019). Is it harder for older workers to find jobs? New and improved evidence from a field experiment. *Journal of Political Economy*, 127(2), 922-970. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/701029>
- Nicholas, L. H., Done, N., & Baum, M. (2020). Lifetime job demands and later life disability. *The Journal of the Economics of Ageing*, 17, 100184. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2212828X18300276>
- OECD. (2023). *Pensions at a glance: OECD and G20 indicators*. OECD publishing. https://www.oecd.org/en/publications/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en.html
- Quinby, L. D., & Wettstein, G. (2021). *Are older workers capable of working longer?* (research WP 2021-8). Center for retirement. <https://ideas.repec.org/p/crr/issbrf/ib2021-12.html>

- Rogerson, R., & Wallenius, J. (2022). Shocks, institutions, and secular changes in employment of older individuals. *NBER Macroeconomics Annual*, 36(1), 177-216. <https://www.nber.org/books-and-chapters/nber-macroeconomics-annual-2021-volume-36/shocks-institutions-and-secular-changes-employment-older-individuals>
- Saporta-Eksten, I., Shurtz, I., & Weisburd, S. (2019). *Social security, labor supply and health of older workers: Quasi-experimental evidence from a large reform* (IZA Discussion paper no. 13263). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=3608512>
- Schwandt, T. (1994). Constructivist, interpretivist approaches to human inquiry. In N. K. Denzin & T. S. Lincoln (Eds.). *The Landscape of qualitative research: Theories and issues* (pp. 221-259). Thousand Oaks, Sage Publications. https://www.researchgate.net/publication/232477264_Constructivist_Interpretivist_Approaches_to_Human_Inquiry
- Shai, O. (2018). Is retirement good for men's health? Evidence using a change in the retirement age in Israel. *Journal of Health Economics*, 57, 15-30. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167629617309955>
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage publications.
- Tamborini, C. R., & Kim, C. (2020). Are you saving for retirement? Racial/ethnic differentials in contributory retirement savings plans. *The Journals of Gerontology: Series B*, 75(4), 837-848. <https://academic.oup.com/psychsocgerontology/article-abstract>
- Venti, S., & Wise, D. A. (2015). The long reach of education: Early retirement. *The Journal of the Economics of Ageing*, 6, 133-148. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2212828X15000201>
- Yoong, J. K., Hung, A. A., Barcellos, S. H., Carvalho, L., & Clift, J. (2019). Disparities in minority retirement savings behavior: Survey and experimental evidence from A nationally-representative sample of US households. RAND. https://www.rand.org/pubs/working_papers/WR1331.html
- Zilber, T. B., Tuval-Mashiach, R., & Lieblich, A. (2008). The embedded narrative: Navigating through multiple contexts. *Qualitative Inquiry*, 14(6), 1047-1069. <https://doi.org/10.1177/1077800408321616>

נספח א: נתונים משלימים מן הסקר

לוח א-1: תעסוקה ומצב בריאות נוכחיים לפי קבוצת אוכלוסייה, גיל ומאפייני עבודה בעבודה האחרונה[^] (באחוזים)

גיל	סך הכול	54-45	64-55	70-65
תעסוקה				
כל היהודים	79	90	81	64
כל הערבים	63	85	57	38
ערבים לפי משלח יד ^{^^}				
מנהל	72	95	68	39
שירותים	61	81	55	39
בנייה	54	80	52	29
אחר	66	83	63	40
ערבים לפי ענף ^{^^}				
בנייה או תעשייה	61	79	62	32
אחר	67	90	61	40
ערבים לפי עבודה פיזית ^{^^}				
עבודה פיזית	61	84	50	34
עבודה לא פיזית	69	89	69	40
מצב בריאות טוב או טוב מאוד				
כל היהודים	87	95	87	78
כל הערבים	74	84	66	69
ערבים לפי משלח יד ^{^^}				
מנהל	84	86	81	85
שירותים	72	87	59	64
בנייה	60	79	45	62
אחר	70	79	73	47
ערבים לפי ענף ^{^^}				
בנייה או תעשייה	67	75	58	67
אחר	76	87	69	69
ערבים לפי עבודה פיזית ^{^^}				
עבודה פיזית	61	77	49	52
עבודה לא פיזית	82	89	78	78

[^] הלוח מציג את שיעור הגברים בכל קבוצה שעובדים ואת שיעור הגברים שתיארו את מצב בריאותם כטוב או טוב מאוד. ^{^^} משלח היד, הענף ועבודה פיזית במשרה האחרונה שבה עבדו לאלו שדיווחו כי אינם עובדים.

לוח א-2: עיסוקיהם של גברים שאינם עובדים לפי קבוצת אוכלוסייה (באחוזים)

יהודים (n = 36)	ערבים (n = 120)	
21	15	התנדבתי בפעילות ציבורית או חברתית בקהילה
53	66	שמרתי על ילדיי או נכדיי
40	30	טיפלתי באדם שהיה זקוק לסיוע
15	20	עזרתי לקרוב משפחה או לחבר בהפעלת העסק שלהם
18	12	עזרתי לקרוב משפחה או לחבר בשיפוץ או בבניית ביתו
24	17	עסקתי בשיפוץ או בבניית ביתי שלי
94	56	עשיתי קניות וסידורים מחוץ לבית
46	7	למדתי (כולל לימוד עצמאי)
59	27	עסקתי בפעילות ספורט
38	14	עסקתי בפעילות פנאי או תרבות
91	83	נפגשתי עם בני משפחה או חברים
36	120	N – מספר תצפיות

הלוח מציג את שיעור הגברים שאינם עובדים שדיווחו כי עשו כל אחת מן הפעילויות בשבוע שעבר. הערה: האחוזים מסתכמים ביותר מ-100 מכיוון שכל היגד נשאל בנפרד.

לוח א-3: רגרסיית תעסוקה על פי הסקר הטלפוני, גיל 55-64, n = 188

$p > t $	t	Std Err	Coefficient	
0.645	0.46	0.1125	0.0520	ערבי השכלה
0.023	2.29	0.1819	0.4164	ללא תעודת בגרות
0.042	2.05	0.1626	0.3340	בעל תעודת בגרות
0.137	1.49	0.1573	0.2349	אחר
0.092	-1.70	0.2063	-0.3499	ללא תעודת בגרות X ערבי
0.031	-2.18	0.2000	-0.4359	בעל תעודת בגרות X ערבי
0.652	-0.45	0.2395	-0.1081	אחר X ערבי
				משלח יד
0.655	-0.45	0.2522	-0.1130	מקצועיים בתעשייה ובבנייה
0.664	0.43	0.2725	0.1184	מקצועיים בתעשייה ובבנייה X ערבי
				ענף תעסוקה
0.825	0.22	0.2037	0.0450	תעשייה ובנייה
0.889	0.14	0.2262	0.0316	תעשייה ובנייה X ערבי
				בריאות
0.014	-2.49	0.2145	-0.5339	בריאות לא טובה
0.797	0.26	0.2326	0.0599	בריאות לא טובה X ערבי
				עבודה פיזית
0.701	-0.38	0.1533	-0.0589	עבודה פיזית
0.805	-0.25	0.1763	-0.0437	עבודה פיזית X ערבי
0.000	8.24	0.0861	0.7089	קבוע

הלוח מציג את התוצאות של מודל OLS שבו משתנה התוצאה הוא אם המשיב עובד. כל המשתנים קטגוריים ומקיימים אינטראקציה עם משתנה דמה המציין אם המשיב הוא ערבי. הקטגוריה המושמטת להשכלה היא "תואר ראשון ומעלה". משלח יד, ענף ועבודה פיזית מתייחסים לתפקיד של האדם בעבר, כמתואר בטקסט. הקטגוריות שהושמטו למשלח יד ולענף הן כל משלח יד או ענף אחר.

לוח א-4: תרומות המאפיינים הנצפים לפער התעסוקה בין יהודים לערבים[^] (באחוזים)

פער כולל אינטראקציה	פער		
-21.8	-21.8		סך הכול
5.2	5.2		ערבי
-16.8	8.5	*	השכלה
	-25.3	*	השכלה X ערבי
0.9	-2.0		משלח יד
	2.9		משלח יד X ערבי
1.5	0.7		ענף
	0.8		ענף X ערבי
-2.6	-0.9		פיזי
	-1.7		פיזי X ערבי
-10.0	-12.0	*	בריאות
	2.0		בריאות X ערבי

* אומדן מקדם הרגרסיה מובהק סטטיסטית.

[^] הלוח משתמש בתוצאות הרגרסיה המוצגות בלוח א-3, ומשתנה התוצאה הוא אם האדם עדיין עובד. לכל משתנה חושב ההבדל בערך הממוצע של המשתנה בין המדגם היהודי והערבי והוכפל במקדם האומדן המתאים. סכום המונחים הללו עבור כל המשתנים שווה להפרש בין ערכי ההתאמה הממוצעים של שתי הקבוצות.

נספח ב: פירוט חישוב השיקולים המסבירים את הפרש אי-התעסוקה

נספח זה מתאר את החישובים של חלק אי-התעסוקה המיוחס לכל סיבה לאי-עבודה (לוח 15 בדוח). המספרים בסוגריים מתייחסים למספרים המוצגים בעמודות המתאימות בלוחות ב-1-4.

תחילה יוחס לכל גבר שאינו עובד שיקול אחד לאי-עבודה, השיקול שהוא דירג כחשוב ביותר (1-4). אם שני שיקולים זכו לדירוג זה, הם נחשבו שתי תצפיות, אחת מכל שיקול, ולכל אחת מהן מחצית המשקל, וכך כאשר יש שוויון בין יותר משני שיקולים. 3% מן הגברים היהודים ו-6% מן הגברים הערבים שלא עבדו לא דירגו את השיקולים להפסקת העבודה, והם אינם נכללים בחישוב זה.

לאחר מכן חולק המדגם לארבע קבוצות – שתי הקבוצות הראשונות הן ערבים שעבדו בעבודה תובענית פיזית וערבים שלא עבדו בעבודה תובענית פיזית (גברים הוגדרו "עובדים בעבודה תובענית פיזית" אם דיווחו שהעבודה הנוכחית שלהם תובענית פיזית ולא החליפו מקום עבודה בעשר השנים האחרונות. אם הם החליפו עבודה בעשר השנים האחרונות ודיווחו שעבודתם הקודמת הייתה תובענית פיזית, או אם הם לא עובדים ודיווחו שהעבודה האחרונה שלהם הייתה תובענית פיזית). 38% מן הגברים הערבים סווגו כמי שעבדו בעבודות תובעניות פיזית. מספר הגברים היהודים שהיו בעבודות תובעניות פיזית קטן מכדי לנתח. לכן שתי קבוצות העובדים היהודים להשוואה הן פשוט נתח של 38% מכלל הגברים היהודים המקביל ל-38% מהגברים הערבים שעבדו בעבודות תובעניות פיזית, ו-62% מכלל הגברים היהודים המקבילים ל-62% גברים ערבים שלא עבדו בעבודה פיזית.

בכל אחת מארבע הקבוצות הללו חושב מספר האנשים שדיווחו על הפסקת עבודה מכל סיבה שהיא. הביטוי של המספרים הללו היה שיעור האנשים בקבוצת אוכלוסייה זו (5-8), למשל שיעור הערבים מכלל הגברים הערבים שעבדו בעבודה פיזית (5) ודיווחו שהפסיקו לעבוד כי מצבם הבריאותי לא היה טוב (4%). לאחר מכן חושב ההבדל בין שיעור זה עבור קבוצת הערבים לקבוצת היהודים (9-11). בדוגמה לעיל נערכה השוואה בין אחוז הערבים שעבדו בעבודה פיזית והפסיקו לעבוד כי מצבם הבריאותי לא היה טוב ובין אחוז היהודים מן המדגם המקביל שהפסיקו לעבוד מאותה הסיבה (החישוב בעמודה 9 הוא – 3% = 1%-4%). הבדל זה הוא ההבדל בשיעורי אי-התעסוקה הכוללים בין יהודים לערבים המיוחסים לקבוצה זו מסיבה זו. לבסוף, הבדל זה בוטא כאחוז מסך הפרש בשיעורי התעסוקה של יהודים וערבים (14% הפרש). שיעור זה דווח בכל סיבה לאי-עבודה עבור הערבים שעבדו בעבודות תובעניות פיזית (12), עבור הערבים שלא עבדו בעבודות פיזיות (13) ובסך הכול (14) בחיבור עמודות 12-13. בדוגמה לעיל אחוז מסך הפרש בשיעורי התעסוקה של יהודים וערבים עבור ערבים שעבדו בעבודה פיזית (12) והפסיקו לעבוד בגלל שמצבם הבריאותי לא היה טוב (21%) הוא חלוקה של הערך בעמודה 9 (3%) בפער התעסוקה הכולל (14%).

לוח ב-1: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים^א

אחוז הגברים שלא עובדים		אחוז הגברים שלא עובדים		
ערבים שעבדו בעבודה לא פיזית (n = 71)	ערבים שעבדו בעבודה פיזית (n = 50)	כל היהודים (n = 36)	כל הערבים (n = 121)	
(4)	(3)	(2)	(1)	עובדים
				הפסיק לעבוד בעיקר בגלל:
26	60	17	40	סיבות הקשורות לבריאות
10	25	9	16	מצבי הבריאותי לא היה טוב
7	19	3	12	חששתי שהעבודה תפגע במצבי הבריאותי
9	16	4	12	היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד
8	7	5	7	סיבות הקשורות לתרבות
8	7	5	7	פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד
67	33	78	53	סיבות אחרות
14	10	12	12	אני כבר לא נהייתי לעבוד
12	7	15	10	היו לי מספיק מקורות הכנסה
18	5	19	12	הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה
11	6	13	9	רציתי שיהיה לי יותר זמן פנוי
11	6	19	9	פוטרתיו ולא מצאתי עבודה חדשה
100	100	100	100	סך הכול מכל הסיבות

^א עמודות 1-4 מציגות את אחוז הגברים, יהודים וערבים שעבדו בעבודה תובענית פיזית ושלא, שאינם עובדים שדירגו כל תשובה כחשובה ביותר, מבין אלו שנתנו לפחות סיבה אחת מדוע הם מפסיקים לעבוד.

לוח ב-2: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים

אחוז מכלל היהודים		אחוז מכלל הערבים		
62% מן היהודים (אחוז הערבים שעבדו בעבודה לא פיזית) (8)	38% מן היהודים (אחוז הערבים שעבדו בעבודה פיזית) (7)	ערבים שעבדו בעבודה לא פיזית (6)	ערבים שעבדו בעבודה פיזית (5)	
50	31	43	23	עובדים
				הפסיק לעבוד בעיקר בגלל:
2	1	5	9	סיבות הקשורות לבריאות
1	1	2	4	מצבי הבריאותי לא היה טוב
0	0	1	3	חששתי שהעבודה תפגע במצבי הבריאותי
1	0	2	2	היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד
1	0	1	1	סיבות הקשורות לתרבות
1	0	1	1	פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד
10	6	13	5	סיבות אחרות
2	1	3	1	אני כבר לא נהייתי לעבוד
2	1	2	1	היו לי מספיק מקורות הכנסה
2	1	3	1	הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה
2	1	2	1	רציתי שיהיה לי יותר זמן פנוי
2	1	2	1	פוטרתני ולא מצאתי עבודה חדשה
12	8	19	15	סך הכול מכל הסיבות

לוח ב-3: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים

פער			
ערבים שעבדו בעבודה לא פיזית – 62%	ערבים שעבדו בעבודה פיזית – 38%	כלל הערבים	
(10)	(9)	(11)	
-7	-7	-14	עובדים
.	.	.	הפסיק לעבוד בעיקר בגלל:
3	8	11	סיבות הקשורות לבריאות
1	3	4	מצבי הבריאותי לא היה טוב
1	3	3	חששתי שהעבודה תפגע במצבי הבריאותי
1	2	3	היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד
1	1	1	סיבות הקשורות לתרבות
1	1	1	פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד
3	-1	2	סיבות אחרות
1	0	2	אני כבר לא נהייתי לעבוד
0	0	0	היו לי מספיק מקורות הכנסה
1	-1	0	הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה
1	0	0	רציתי שיהיה לי יותר זמן פנוי
0	-1	-1	פוטרתי ולא מצאתי עבודה חדשה
7	7	14	סך הכול מכל הסיבות

הערה: המספרים אינם מסתכמים לסכומים של תת-קבוצות בגלל עיגול.

לוח ב-4: הסיבות החשובות ביותר להפסקת עבודה, תרומתן לפער התעסוקה בין יהודים לערבים ופרטי החישובים[^]

הסבר לאי-תעסוקה			
סך הכול (14)	ערבים שעבדו בעבודה לא פיזית – 62% (13)	ערבים שעבדו בעבודה פיזית – 38% (12)	
			עובדים
			הפסיק לעבוד בעיקר בגלל:
74	20	54	סיבות הקשורות לבריאות
26	5	21	מצבי הבריאותי לא היה טוב
24	6	18	חששתי שהעבודה תכגע במצבי הבריאותי
23	9	14	היה לי קשה מדי פיזית להמשיך לעבוד
10	6	4	סיבות הקשורות לתרבות
10	6	4	פחות מקובל שאדם בגילי ימשיך לעבוד
16	23	-7	סיבות אחרות
12	9	3	אני כבר לא נהייתי לעבוד
3	3	-1	היו לי מספיק מקורות הכנסה
3	8	-5	הגעתי לגיל הפרישה לפנסיה
3	4	-1	רציתי שיהיה לי יותר זמן פנוי
-5	-1	-4	פוטרתני ולא מצאתי עבודה חדשה
100	48	52	סך הכול מכל הסיבות

[^] עמודה 12 מציגה את אחוז ההפרש הכולל בשיעורי אי-תעסוקה בין יהודים לערבים שניתן לייחס לגברים ערבים שעבדו בעבודה תובענית פיזית והפסיקו לעבוד. עמודה 13 מציגה את האחוז שניתן לייחס לערבים שלא עבדו בעבודה תובענית פיזית, ועמודה 14 מציגה את סכום השניים – האחוז הכולל שניתן לייחס לכל הגברים שהפסיקו לעבוד מסיבה זו. שאר העמודות מציגות את פרטי החישובים ומתוארות בטקסט הנספח. המספרים אינם מסתכמים לסכומים של תת-קבוצות בגלל עיגול.